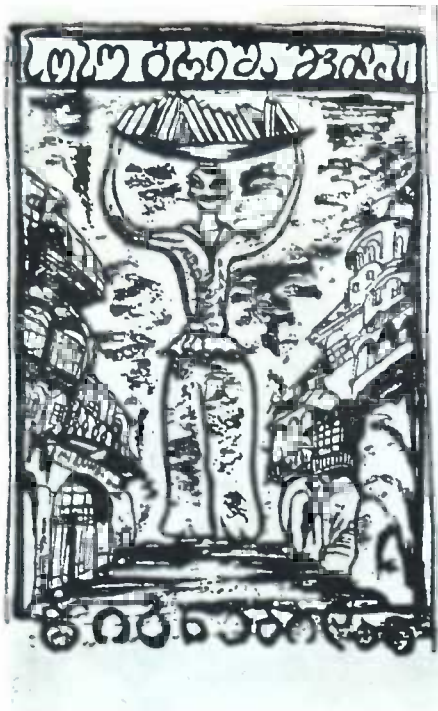

ბიჯი მართი.

„ქართული კარი კარგად
რადიო მუშაობს
მეგობრულად მიხედობს.“

1925 წ.

ბავშვთა მუზეუმი.

ქართული ენის სასწავლო-
მეთოდური მუდგონი და
მეცნიერული მუდგონი.

34210

[იხ. "მეცნიერული" 1995 წ.]

№ 4 (12) და № 5-6 (13-14)]

[Handwritten signature]

ე. ჯე

მეცნიერება და კულტურისტიკა

ნიკო მარტი.

ქართველ ერის კულტურული უზგლი ენათ-მეცნიერების მიხედვით

წინასიტყვაობის მაგიერ.

1922 წელს მაისში პარიზში ქართველების კრებაზე წაკითხულს დღეს რასაკვირველია, სიძველეს ხასიათი აქვს. უკვე ბერლინში რომ გამეორებით წაკითხე იქ მცხოვრებ ქართველებს, თან მაშინაც ვგრძნობდი ზოგან თქმულის ხანშესრულობას. მას აქეთ კი მთელი მსოფლიო გადაგვეშალა წინ ამ ლექციაში მოსახმარებლათ, მაგრამ რაც თქმულია შიგ, ბევრისთვის ჯერ ისიც მოუწელებელი გამხდარა. ჯერ ჯერობით მისი შეთვისება თუ არა,—ეგ საძნელო საქმეთ მიემჩნევა უმრავლესობას,—მის აზრებთან შეჩვევაც კმარა.

ნ. მარტი.

11 მაისს 1925
ლენინგრადი.

ბერლინში მსხოპრებ ქართველთაღმი მიმართვა.

აქაურ, ბერლინის, ქართველობის წადილი მაცნობეს, ვითომც ჩემ მოსმენას ესწრაფვიანო. ოცდაათი წლის განმავლობაში თითქმის ცალიერ აუდიტორიაში ლექციების კითხვას ნაჩვევი, საგულისხმოა, საჯარო ლექციისთვის მოწყობილი ვერ ვახლავარ, ეს კარგათ მესმის, მაგრამ ვარის თქმა მოუხერხებელი დამირჩა. სხვა მიზეზიც მაყოყმანებდა. საღდაც პოეტს Musset-ს უთქვამს ერთ მწერალზე: ton siècle était, dit-on, trop jeune pour te lire— „შენი საუკუნე ნამეტარი ახალგაზდა იყო, რომ შენი წაკითხვა შეძლებოდაო“. მე თუ მეთავაზება თვით-გამორკვევის უფლება, მგონია; აი, აგრე მეთქმება: „ჩვენი საუკუნე მეტის მეტი მეცნიერებით ნამეტარი დაბერებულა, რომ მასში მსმენელი ადვილათ მომეპოვოს“.

ამიტომაც მოსახსენებლათ ავირჩიე ერთწამს ბასკეთის-ლა შთაბჭედილებანი. ბასკების შესახებ უფრო ადვილ მოსანელებელი—და გასართობიც—საუბარი უნდა მომეწყუო, მაგრამ ბასკებზე საუბარსაც მოცლა და ჩაფიქრება სჭირია, მეცნიერი კო თანამედროვე ევროპაში, განსაკუთრებით რუსეთიდან, პეტროგრადიდან მოგზაური მეცნიერი, ისეთ პირობებშია ჩაყენებული, რომ...

„სხვაგან ჰქრის მისი გონება, მისმან თავისა წონამან“.

აგრე ძალაუნებურად ისევე პარიზში რომ ქართველებს ამ ორი თვის წინეთ conférence-ი გაუმართე, მისი გამეორება გადავწყვიტე. იქნება ამ ჩემდა უნებურად გაჭიანურებული მოხსენების ზოგიერთი ადგილი აზრის აღმძვრელი გამოდგეს. თუ ხანგძლივ მოსმენა გაგიჭირდეთ, შუამდი მოითმინეთ და თუ ნასმენით საკმაოდ მაძლარი იქნებით, შევწყვეტ და ვავათავებ. „გრძელი სიტყვა მოკლედ ითქმის შაირია ამაღ კარგი“-ო.

მეცნიერება ამ მხრით პოეზიას არ ჩამოუფარდება თავის გამომთქმელობით, მაგრამ შაირი ზომით მოჭრილია და ტკბილსასმენელი ლექსებით ხიბლავს ადამიანს, წინ უშლის მას დასანახ სურათებს. მეცნიერების ფორმულები კი განსაკუთრებით მომზადებულობას თხოულობენ. ჩემი სათქმელი ერთს თუ ორ გვერდზე დაიტეება, თუ ეს ასე არ გამოდის ბრალი განა ჩვენია? ჩემი ბრალი სხვა არის. მართალს ბრძანებენ მეცნიერები, რომ იაფეტმეტყველების თეორია ზღაპარი არისო. ეს დარგი დასტურაც ზღაპრული ნაბიჯებით მიდის წინ და ორი თვითადრე წაკითხული დღეს ხანზე გადასულობას იჩენს. ბევრის უფრო დაბეჯითება და ჩაღრმავება შეგვეძლო ახლა, მაგრამ დროის უქონლობის გამო სრულებით ხელუხლებლათ მოგახსენებთ პარიზში წაკითხულს და გთხოვთ ანგარიში გაუწიოთ მას, რომ პარიზის ქართველებისათვის წამიკითხავს ის და თქვენ ვითომდა სტუმრად დასწრებოდეთ იქ პარიზში, მიმართვაც და იქაურობაზე მითითებაც იქაურობას და შესაფერ მომენტს გულისხმობს.

„ავთანდილ სთქვა: «საქმე ჩემი
გავაცხადო ამა დღესა»“
შოთა რუსთველი.

I

პარიზის ქართველთა პატივცემულ ახალშენმა სურვილი გამოითქვა ჩვენი ერის წარსულისაგან ერთ და ერთ საკითხზე მოხსენება წამეკითხა. მაღლობას ვიხიდი მომართვისათვის, თქვენ განსაცდელ კურადლებისათვის. წინ და წინ მაღლობასაც და ბოდიშსაც ვიხიდი, რომ იქნება ძალზე მეტი მოსაბეზრებელი დაგირჩეთ მოსასმენელი. მოსასმენელათ, საგულისხმოა, ჩემი ცოდნის დარგისგან ენათ-მეცნიერებისგან, უნდა ამომერჩია საგანი და იმ საგანზე ბაასით ჩემი ამჟამათ გამართობი სამეცნიერო საქმეც თუ ვისმე მართლაც აინტერესებს, გამოცხადდება. საბაასო საგანი გახლავსთ, მოგეხსენებათ,—„ქართველი ერის კულტურული შუბლი ენათ-მეცნიერების მიხედვით“. ეს რაღა შუბლია ან ფრონტი? ნუ თუ ომს ვუტყვადებ ვისმე და საბრძოლველ შუბლის მზადებაში ვარ?! როგორც მეცნიერი ომს არ ვსაჭიროებ არავისთან, არც მეცნიერებთან; რადგან ჩემი სხვათათვის საწინააღმდეგო მეცნიერული აზრები უამრავი მასალისგან იბადება და, ერთხელ რომ წარმოთქმულა, ჩემგან დამოუკიდებლათ იზრდება. როგორც ზღაპრული მრავალთავიანი ვეშაპი, რამდენს თავს მოსჭრიან, ორი იმდენი ახალი ამოუვა. ღღეს ჩემდა დაუკითხავათ პეტროგრადში ცნობილი რუსეთის არქეოლოგი პროფ. ქარმაკოვსკი იაფეტურ ენათ-მეცნიერების მიწვევნილობაზე შეთანხმებულ ძველ ხელოვნების ღრმათ შევანებულ ისტორიის კურსს კითხულობს, ახალგაზდა პროფ. ბოგაეცკი იაფეტურ კულტურის ისტორიას სარჩულათ უდებს იმავე ქართულის ენის შესწავლიდან აღმოცენილ იაფეტურ ენათ-მეცნიერებას, მის ბოძებულ ზოგად დებულებებს, იქავე ქაბუკ და ხანში შესრულ მეცნიერების ჯგუფი ახალ დაარსებულ საიაფეტმეტყველო ინსტიტუტში მოხსენებას ისმენს ქართულ ენის ბგერათ შესახებ და მის მონათესავე ენების სხვადასხვა თვისებაზე იაფეტური სწავლის მიხედვით და ცხარე პაეჟარს სტეხს. თავის ძალისამებრ მუშაობას განაგრძობენ იმ საგანზე უნივერსიტეტის პროფ. ალ. ნ. ვესელოვსკის სახელზე დაფუძნებულ აღმოსავლეთის და დასავლეთის ენათ და მწერლობათ შედარებითი შესწავლის ინსტიტუტში გაორკეცებული სიმხნევით დაინტერესებული რამოდენიმე წევრი ორი შეერთებული ფაკულტეტის—ფილოლოგიურის და აღმოსავლეთის ენების, რომლისთვისაც, მისდა დაუკითხავათ, წესი აუგიათ, როგორც განსვენებულისათვის. მე ერთს აქ უკვე დაბეჭდილ საჯარო სიტყვაში ვთქვი:

მე მარტო მეცნიერები მეგონა აგრე გაწრთენილი, რომ რასაც თვითონ აზრობენ, მხოლოთ იმის არსებობას სთანხმდებიან. რაც ჩვენი ფაკულტეტის სიკვდილს შეეხება: „არ თუ იცი, უგანგებოდ არა კაცი არ მოკვდების.“ ნივთიერ კულტურის ისტორიის აკადემიაში ერთი განყოფილება,—მხოლოთ „კავკასიის და იაფეტურ მსოფლიო პირვანდელ სიძველეთ“ მიმდევარი, განსაკუთრებით ეტანება ხელოვნებაში ცხოველთ მნიშვნელობის გამოკვლევას და თან დაიწ-

ყო თავის შრომების ახალი სერიის გამოცემა, სახელწოდებით „ვეშაპი“. ცნობილ გეოგრაფს პროფ. ბერგს საგეოგრაფო ინსტიტუტში იქვე მსმენელთა და თავის ამხანაგთა გასაცნობად იაფეტურ თეორიაზე მოხსენება წაუკითხავს და ამავე საგანზე გეოგრაფიულ კრებულში დაბეჭდილი წერილით დაინტერესებული ახალგაზრდა მცენარეთამკვლევარი პროფ. ვავილოვი ისწრაფის შემატყობინოს, რომ პურის მცენარეთა ორი სახე ბასკებს მხოლოდ ზოგ კავკასიელ ერებთან ჰქონია საერთო. ხვალ იგივე სწავლა ათიოდე სხვა ქვეყნების უნივერსიტეტში ან სამკვლევრო დაწესებულებაში გზას გაიკაფავს. რასაკვირველია, ეგ იაფეტურ ენათ-მეცნიერებისთვის საზეიმო „ხვალ“ არც ისე ჩქარა მოსაგონებია. თუმცა უსიმოტელეგრაფით აზრის გაზიარებას და ფრენით ზღაპრული მეზავრობას მიწვენილა: კაცობრიობა, მაგრამ ეს მხოლოდ ალებ-მიცემის და მრეწველობის, აგრეთვე რომის და მასთან შეკავშირებულ მეცნიერებათ დარგში; ჰუმანიურ სწავლათათვის ჯერ ურმებია სამეზავრო იარაღი. ურმითაც იაფეტურ ენათ-მეცნიერებას ჯერ მხოლოდ გერმანიაში ვადმოუარია ერთათ ერთი მეცნიერის, ისიც პეტერბურგელ პროფესორის Fr. Braun-ის მეთავეობით, რასაც მრავალ თანაგრძნობით შედგენილ კერძოთ მძმართულ ბარათების გარდა ჯერ ჯერობბით გამოუწვევია ბეჭვდით მხოლოდ უკიდურესი უვიცობისაგან წარმომდინარე მსჯელობა, თვით დიახ, თავაზიანობასაც მოკლებული მსჯელობა. ეგრე სუფევს მეცნიერთა სამარისეული ღუმელი. მაგრამ არავითარი ჩაჩუმებით, არავითარი დაცივით, არავითარი კვანტის კვრით ან მოულოდნელი მხრით (სიდანაც ხელის შეწყობას ვიმედოვნებდით) ფენის გამოშლით ერთხელ აღმოჩენილი სამეცნიერო ჭეშმარიტების სანიადაგო დაბრკოლება, ჩაქრობა არ შეიძლება. აქ მეცნიერს სჭირია ომიკი არა, შრომა, წყნარი, უხმაური, მაგრამ შეუწყნარებელი ცხარე, შანთსავით, გახურებული შრომა: რაც დასადნობია, დადნეს, რაც სიმტკიცეს მექონია, რკინეულსავით ბრძმედში გამოვლილი ჭეშმარიტებათ უნდა გაიჭედოს.

ერთ ჩვენ წინანდელ კრებაზე მოვისმინე, რომ მთელი სამშობლო იკეთებს ეროვნულ ფრონტსო, ამ ეროვნულ ფრონტის დასაცველათ ის იკრებს ძალ-ლონეს და ერთიანდებაო. ეროვნულ ფრონტის გაწყობას, უსათუოთ, არ აენებს კულტურული შუბლის სინამდვილეთ გამოცხადებაც და თუ საზოგადოებრივ მოღვაწეს საბრძოლველათაც მართლაც დასჭირდა—იქნება კიდევაც სჭიროდეს—ქართველ ერის კულტურული შუბლი, მისი სინამდვილით გამოცხადება ხომ უფრო მიუცილებელ მოთხოვნილებათ ხდება. ძველებური ჩიხტი-კოპით და ფერ-უმარულით საკულტუროსნოთ ვერ მოიხვეჭება ჩვენ დროში ერის შუბლი. ვინც ნივთიერ ძალაზე აფუძნებს თავის გამარჯვებას, რიცხვით დიდ ერებს, იქნება, ასეთი ნახელოვნები მოკაზმულობაც გამოადგეს რამეთ, მაგრამ მცირე რიცხოვანი ერი თავს ღელატობს, თუ თავის კულტურულს შუბლს მის ნამდვილს, მხოლოდ მაშინ მშვენიერს, ხასიათს ვერ უპოვის და მის ისტორიულ ბედისწერას გზას უქცევს. ბედისწერა ჩვენ გვესმის არა მისტიურათ, არამედ იმ ერთად ერთ განხორციელებულ სინამდვილედ კაცობრიული სახისა, რომელსაც თავის ანაგებაში ატარებს ერი როგორც თავის გავლილი წასრულის თავდაუხრწველ შედეგს. აბხაზები რომ ბედის წერას alaqintra-ს ეტყვიან ესე იგი შუბლზე ნაწე-

რომ, სწორედ ეგ ქართველი ერის შუბლზე ისტორიის ნაწერია რომ მის კულტურულ შუბლსა უნდა წარმოადგენდეს. მაგრამ ჯერ განა შეგვიძლია ამ „შუბლის-წერის“ წაკითხვა? ამდენათ განვითარებულია განა ქართულის შესახებ ენათ-მეცნიერება, გინდა იაფეტური ენათ-მეცნიერება, რომელიც არა სიტყვებს იკვლევს მხოლოდ, არამედ, სიტყვის ხელოვნებით განხორციელებას და განხორციელებული საზოგადოებრივი მოვლენის გასიტყვიერებას შეუღვლილათ. რასაკვირველია ჯერ კიდევ საქმის დასაწყისში ვართ, მაგრამ მოწინამძღვრე მეტოდი უკვე შეცრი სხივებით შეიჭრება ხოლმე სიბნელით ბურულს ქართველ ერის წარსულში და მართლათ მიგნეულ გზაზე ამ სხივების შუქ მოფენით ზოგს რასმე საინტერესოს დღესაც ვცნობილობთ და შოთას თქმულის არ იყოს:

„რაცა ვიცი, მართლად ვკადრებ, მრუდი არა არ გეცნების.“

ერთ ჩემ ნაცნობთაგანმა შემომჩვილა, —საკვირველი ადამიანები არიან ეგ ქართველები, რალაც უსაზღვრო გაზვიადებით სჯიან თავის სარჩელს, სომხებიც იმავე ხასიათს იჩენენო, თითქო მათ ჩვეულებრივ ხელწასაკრავს შეუპოვრად ეტანებიან მსოფლიო საქმეებს და თავისი წილის მიჩნევაში წყლულმგრძობიარებით ეპყრობიან სხვა ერის, დიდიც იყოს, თვალსაჩინო სივრცეს და ბუნებრივ მოთხოვნილებას, თითქოს ქვეყანამ არ იცოდეს, ვის რა სიდიადე შესწევსო, და ერთი სიტყვით, აგრე გამოდიოდა, „შუა უზის დიდი ზღვარი“ პატარა და დიდ ერსაო. დიხანც საკვირველი ადამიანი, რომელიც აგრე ნათლათ ხედავს ერების საზღვრებს და სომხებზე იქნება შექოქმანდეს, სრულებითაც უარ ყოს ხოლმე მათთვის სადმე რაიმე საბინადრო ნიადაგის ცნობა, ქართველებს კი დიდის კმაყოფილებით და გულ დაჯერებით შემოუხზავს სამზღვარს—„ა ბატონო, თქვენი სამზღვარი, აგერ ზღვა, აგერ ქვეყნიერათ განთქმული მთისლიანდაგი, კავკასიის მთის, ამიერ თუ გამოლმა ჩვენ და იმიერ ან გაღმა თქვენ მშვიდობით ბრძანდებოდეთო“. ასეთი სწორედ სანეტარო ქვეყნის მდგომარეობა და ბუდე-ბუდეში ჩალაგებული კაცობრიობის ბედ იღბალი, გულწრფელობითაც რომ ჩამოვართვათ ამ სამართლიან გამსაზღვრელს და ჰიპოკრიტობა არ დაესწამოთ, იქნება დასტურაც საჭირო იყოს მსოფლიოს საქმეების გაგებაში თუ არა, მოწყობაში მაინც; საზოგადოებრივ ისტორიის შექმნამდი წინდასწრე ბულ ხანებში კაცობრიობის ცხოვრება აგრე და მიმდინარებულა, როგორც ჰგავს, ცალკე ცალკე ბუდეში: არა თუ კაცობრიობის ერთ-ბუდეობა პირველ დასაწყისში, თვით ევროპის ერების, აგრეთწოდებულ ინდოევროპიელ ერების ერთ-ბუდეობა და ერთწყაროიდან, რომელიმე ერთ სახიდან წარმოშობა ბავშვების რომანტიული ზღაპარია.

ვერც ერთი განსაზღვრული კაცონათესაური მხარე ვერ მიიჩნევა—ოჯახ-მოდგმას თავი დავენებოთ—რომელიმე ერისაც იყოს ჩასახვის და მისი წარმოშობის პირველყოფილ საბინადროთ. არა თუ თვით ერი წარმოადგენს კრებულს, მისი წარმოშობა და ჩასახვაც მარტივი არ გახლავს, ის კავშირთა და ელემენტების შედუღებულობას წარმოადგენს. როცა ადგილობრივი მასალა გვაკლია რომელიმე ქვეყნიდან, მაშინ რასაკვირველია ჩვენი, მეცნიერებისაც, ყურადღება ემ ქვეყნის ფარგალში ტრიალებს და თავის საკვებას ეძებს, მაგრამ რო-

ცა თვით ამ ქვეყნის ცხოვრება გვიანტერესებს, მისი ისტორია, შეუძლებელია ამ საგნის მართებული შემუშავება, თუ მისი ტერიტორიალურ საზღვარში ჩაედინილი მსოფლიო ისტორიის ტალღების ძიებას დავსჯერდით. რა ვრცელი და რა მაღალი კულტურით გაყვანილი ქვეყანა ბრძანდებოდეს, ასეთი კვლევა-ძიება იმ საშუალსაუკუნის ღვაწლ-მოსილ წმინდა მამების ყოფაქცევას დაიმსგავსება, რომლების ერთად ერთ სასიქადლო საქმეს საკუთარ ჭიპის ცქერით დროს გატარება წარმოადგენდა.

აქ გასაფრთხილებელი მარტო მასალის ერთ მხრივობა არ გახლავს, უფრო გასაფრთხილებელია ჩვენი ძუძუსთან თანაშეზრდილი ან ნაანდერძევი ადგილობრივი თვალსაზრისის ერთმხრივობა.

როცა ქართველ ერის შექმნილ კულტურაზეა საკითხი, ჩვენ არას გზით არ შეგვიძლია, საქართველოს რომელიმე საზღვარს გალავანი მოვაყოლოთ და კარებ ჩაკეტილი შიგ ვეძიოთ. მისი სულიერი შენებულების წარმატება და კიდევ მხოლოდ ჩვენ, მარტო ჩვენ.

ადგილობრივ შემუშავებულ ლეგენდამ, მანაც რომ იძულებული დაინახა თავის თავი, ერთი მხრით მთელი ქრისტიანობის შემოტანა საქართველოში კაპადოკიიდან მოსრული მანდილოსნის, წმინდა ნინოს, ტვირთად გაეხადა, მეორე მხრით საქართველოს, ამ იმ დროს კერპთმსახურებით აღბათ მდიდარ ქვეყანას, მქადაგებლებისთვის ვრცელს, მუშაკო მოკლებულს სამკალს მთელი წყება, ათზე მეტი, ასურელები მოველინა. ეს—ერთი მიმართულების ლეგენდოვან მოთხრობით. მეორე მიმართულების ლეგენდისდაბარა, რომელიც სინას მთაზე აღმოჩენილი პირველ წმინდა გრიგოლის ცხოვრების არაბული ვერსიიდან ცნობილ იქნა, ამ ბერძნების აღზრდილს, ახლა მხოლოდ სომხების განმანათლებლათ განთქმულ მოღვაწეს ევალება კავკასიის ოთხი ქვეყნის თუ ოთხი ერის ქრისტიანული განსწავლა, სომხების, აფხაზების, ალანების და ქართველების. აშკარაა, რომ ამ გადმოცემებში დიდი წილი უდევს ამა თუ იმ პოლიტიკურ ორიენტაციას, მაგრამ ცხადზე უცხადესია, საქართველოში ქრისტიანობის შეტანაში, როგორც შემდეგში მთელი ქრისტიანული ხანის ქართული კულტურის ზრდაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის ამა თუ იმ ერთან ქართველობის მჭიდრო განწყობილებას. აქიდანაც, საქართველოდან, უცხო ქვეყნებში, მსოფლიო განათლების სარბიელზე, გაჰქონდა ხოლმე ამ მჭიდრო განწყობილებას ქართველ ერის ქემპარიტების მწყურვალი, სიმართლის მაძიებელი სული, რომელსაც საფენელათ მარტო მისტიური ან რომანტიული ეროვნული აღფრთოვანება არ ჰქონია, არაშედ თავისებური ადრინდელი კულტურის, დაწინაურებული კულტურის თანაშეზრდილი, თან დაყოლილი ძალა და სიმხნევე. ბერძნებთან დაახლოვებამ, ჯერ ქრისტიანობის იალონზე, საქართველოს ერთ მეფეს, ნაბარნუგს (ანუ ლაბარნუგს), შვილი მოაშორა და ჩაუგდო განყენებულ იმ დროინდელ სამეცნიერო საკითხებზე ბჭობით, კულტურული ცხოვრებით მაშინ აღუღებულ პალესტინე-ეგვიპტეში, სადაც იგი ერთი მძლავრი სარწმუნოებრივი აზროვნების, მთელ განსაკუთრებით აღმოსავლეთის საქრისტიანოში გაბატონებული ეკლესიური მიმართულების თავგადადებულ მოთავეთ შეიქნა. სიტყვა პეტრე ივერიელს ან პე-

ქვე
განთიქ

ტრე ქართველს, მაჟუმელ ებისკოპოზს, ეხება. მართალია, საქართველოში მის ბედის მესვეურთ და მათ მატრიანებში შემსხმელ-მადიდებელთ პეტრე ქართველის დიად კულტურულ ღირნახულობაზე, მისი თუ მისი მამის ნამდვილი სახელიც დავიწყებას მიცემულა. შემდეგ ამ საინტერესო სახელის, როგორც ახლა აღმოჩნდა, ნამდვილი ადგილობრივი სახელის, ნაბარნუგის, გამოთქმაც და თვისეულათ მიჩნევა გაძნელებათ უკვე საკმაოთ გვიან დაინტერესებულ ქართველობის ახალ მოდემას, როცა პეტრე ქართველის მოღვაწეობა გაიცნეს თვით პალესტინეში, და თან ქართლის ცხოვრებაშიც შეიტანეს.

იოანე პეტრიწონელს, როგორც მოგახსენებათ, დავიწყებაც არ აკმარეს თანამემამულეებმა, ცხოვრების შემთხვევითი ტალღებით თუ მსოფლიო განათლებებს მოთხოვნილებით შეუწყნარებელი მიმდინარეობით წაღებული, მაკედონიაში ჩაყარდნია.

„სადაურსა სად წაიყვან, სად ჩააგდებ, სიდან სადა!?“

და აჰ, ბერძნების შიდამოხე, ნეოპლატონური ფილოსოფიის მის გასაოცარ ხელოვნებით და სიღრმეთა განმსჭვრეტალე ზედმიწევნით ახსნას და გაზოშუქებას, მთელ ფილოსოფიურ სწავლის განახლებაში თანამშრომლობას მისთვის მტრული მოპყრობა და დევნა გამოუწვევია ბერძნებში, და თან ქართველებიც არ ჩამორჩენიან მათ ამ თანამემამულის დევნაში, და გულნატკენი გაკვირვებით მიმართავს ქართველებს ქართველი ფილოსოფოსი იოანე: ბერძნები, ვსთქვათ, ჩემი სისხლი და ხორცი არ არიანო, მაგრამ თქვენ რაღას მერჩით, საფილოსოფიო ენაც არ გქონდათ, შეგიქენით, ქართულათ უძნელესი განყენებული სიბრძნის-მეტყველო აზრის ზედმიწევნით გამოთქმა ეგრე გაადვილებულა ჩემი ცდილობითო, როგორც ბერძნულათაც ძნელია გამოითქვასო, და ვინ იცის რამდენი ფილოსოფიური ცდა ქართულათ შემთხზავს თუ ბერძნულისგან მითარგმნია, რამდენი საზოგადოთ სამწერლო დარგში ქართული ენისთვის დაუვიწყარი ძეგლი ამიმართავსო. ჯერ რუსთველი არ იყო მოვლენილი, და მისი ამ სოფლურ სიბრძნის სწავლა ჩვენს ფილოსოფოსს წაკითხული ვერ ექნებოდა, რომ „ქარგი რამ მჭირდეს, მიკვირდეს, ცუდი რა საკვირველია!“

და თან იოანე ფილოსოფოსის ნათქვამი მაინც, ცოტა არიყოს, შესწორებით და შეზღუდვით უნდა მივიღოთ. ფილოსოფიური ენა, რასაკვირველია, მას განუვითარებია, მაგრამ შექმნით იგი უკვე შექმნილი იყო, როგორც არა თუ მარტო შექმნილი, თვით უკიდურეს სიმშვენიერებე მიწვენილიც და საუცხოოთ უკვე განვითარებული გახლდათ ქართული სამწერლო ენა დიდი ხნით ადრე. ქართული მწერლობა მეათე—მეთერთმეტე საუკუნეში ხომ მდიდარ მსოფლიოთ საცნობის-მოყვარო ძეგლების განძს წარმოადგენდა. ექვთიმე მთაწმინდელს (ისიც არ დაივიწყოთ ექვთიმეც და მასთან ქართველ მწერლების მთელი ჯგუფი საზღვარგარეთელია)—ექვთიმე მთაწმინდელის ნაღვაწი აუარებელია; დღემდისაც ჯეროვნათ გამოუკვლეველი, მარტო მისი ბერძნულისგან თარგმნილი თხზულებების ჩვენამდი მოწვენილი სია გვიჩვენებს მის ცოდნის სიმწყურვალით გატაცებული აზროვნების სიფართოვეს, მის დროში სავალალო სარწმუნოებრივი საკითხების ღრმათ შეგნებას და მათ თავისებური ქართული კონკრეციისთვის გასამაგრებელი

ფილოსოფიური ნიადაგის შექმნის ლტოლვას. კმარა დავასახელოთ ასეთი ძნელ მისახვედრ მოაზრის თარგმნა, როგორც მაქსიმე აღმსარებელი არის. და სწორეთ იმავე დროს ზოგ დარგში ღარიბი ბერძნული მწერლობა მდიდრდება ექვთიმე ქართველის წყალობით პირდაპირ მისი შრომით, ქართულიდან ნათარგმი აღმოსავლეთის შესამჩნევი სამწერლო ძეგლებით. სიტყვა „აბუჟურაზე“ და ვარლამ და იოასაფის „მოთხრობაზე“, ქართულათ რომ „სიბრძნე ბალავარისა“ რქვია. ამ „ვარლამ და იოასაფის“ თარგმნის შესახებ ნამდვილი ბერძნული წარწერა მოწმობს თვით მოთხრობის უძველეს ბერძნულ ხელნაწერშივე, მაგრამ დასავლეთ ევროპამ, სადაც ქართულის შესწავლას ძირი ვერ მოუბამს, აბუჟათ აიგდო ეს მშვენიერი დამატებითი მოწმობა. „ყვავს არ ჰქონდა, ბუს გაჰქონდაო“, თითქო ამ ანდაზით მოხიბლული ცნობილი პარიზელი მეაღმოსავლეთე Zotenberg-ი თავის მკითხველებს უმტკიცებს, რომ განა შესაძლოა ქართულ, ჯერ კიდევ იმ ხანაში ბარბაროსულ გაუთლელ ენაზე „ვარლამ და იოასაფის მოთხრობა“ ვისმე დაეწეროსო, მისი აზრები მკათიოთ და თავისუფლათ გამოთქმულიყოსო; ნახეთ, რა ჩინებული, კაცობრიობის უღრმეს ღვთისმეტყველთა ჩვენდაც ძნელ გასაგები აზრები, თან რა ძველი ხანების ქრისტიანობის დამცველთ საუკეთესო წერილებია ნასარგებლიო, განა მე-X-ე საუკუნის ქართულ ენისგან ვინმე მოელის ასეთ ზედმიწევნით კულტურულ ნაწარმოების გამოთქმასო? „ღიახ, მოველი და მეტსაც ვფიქრობო“, მას უპასუხა პეტერბურგელ მეაღმოსავლეთემ, არაბულის მკოდნემ, პროფ. როზენმა, და გამოაშუქა-რა მაშინ უხმარათ გდებული ზოგი რამ უკვე ყოფილი მასალა ქართული ენის და ქართული მწერლობის შესახებ, გზა გვიჩვენა ჩვენც, სიდან უნდა წამოეღოსთ ჩვენ წინაპრებს ინდოეთისგან მომავალი მოთხრობა, —სახელდობრ არაბული წყარო, და წინ წაშოგვიყენა ქართულ ენის განვითარებულობის შემამოწმებელი და მის უხმარისობაზე Zotenberg-ის მსჯელობის, სწორედ მის მერ წარმოდგენილი მოსაზრების გამაქარწყლებელი საბუთი: თქვენ უარყოფთ, ქართულ ენაზე თარგმნა შესაძლო ყოფილიყოს „ვარლამ და იოასაფის მოთხრობაში“ შეტანილ სწორეთ იმ ბერძნულ მწერლებისაო, რომელნიც ღიახ თვითონ ექვთიმეს უთარგმნია გამოუკლებლათ, თითო თითო, და ჩვენამდისც მოწეულია უმრავლესი მათგანი, ყველა ხელოვნურათ შემუშავებული ენითო. და იმ დროს აქ პარიზში ჯერ არ იცოდენ, რომ ოთხმოციან წლებში მეორე რუს მეცნიერის გამოკვლევით გამოშუქებული იყო მეთაე, მეთერთმეტე საუკუნის ბიზანტიელ ბერძენთა შორის წარმოებულ ფილოსოფიური მოძრაობა, ნეოპლატონური, მთელ მოძრაობაში ეგრეთ წოდებულ ბარბაროსთა მეთაურობა და მასში მონაწილე ვინმე იოანე აფხაზის შესამჩნევი როლი. მაშინ ჯერ სრულებით არ იყო შემუშავებული, თუ რა დიდი ფილოსოფიური კვლევა-ძიება მიუბრძოდა წინ ქართველ წრეებში ისეთ-გამოჩენილ სიბრძნისმეტყველ ქართველს, როგორც გახლავს იოანე პეტრიწონელი. მეთაე—მეთერთმეტე საუკუნეში საზოგადოთ ფილოსოფიის საკამათო საგნები, მათ შორის ერთ და ორ ბუნებაზე, კაცის ნება-მყოფლობაზე და მსოფლიო კანონებისგან ან შეურყეველ განგებისგან დამოკიდებულებაზე ცხარე ინტერესს ჰკვებავდენ ძველ საღვთისმეტყველო და ფილოსოფიურ წერილების მიმართ; ამისთვის გამოდის ახლა ისიც, რომ ქართველ

მწერალზე მთელი საშვალ საუკუნო ევროპიელი საზოგადოება დავალებულია: მისგან ბერძნულათ შედგენილ თავისებურ თარგმანზეა დაფუძნებული თითქმის ყველა, განსაკუთრებით ხალხშიც გავრცელებული ევროპულ ენებზე ნათარგმი „ვარლაამის და იოასაფის“ ამბავი, და ისიც კიდევ, რაც Zotenberg-ის შემდეგ გამოიკვია, — რომ „ვარლაამ და იოასაფის მოთხრობაში“ შეტანილი ყოფილა გამოჩენილი აპოლოგეტი არისტიდეს დაკარგული თხზულების ნაწყვეტი; და ევროპიელ მეცნიერთა წრეს ევალემა ქართველ მოღვაწის ექვთიმე მთაწმინდელის დამსახურება სცნან ძვირფასი ნაშთის ნაწილად მაინც გადარჩენაში. მაგრამ როგორ ვინ რა სცნას, როცა საქართველოს სიძველეთ მცოდნენიც, მე მშვენიერათ მახსოვს დრო, საქმე იმაზედ იყო მიწვენილი იმას კმარობდენ, ქართული მწერლობის არსებობა დაემტკიცათ დროთა სიღრმეში ათონელ მოღვაწეთ ხანამდი, მე-X-ე საუკუნემდი და თან დასტურ ძველათაც თვით ქართველი მე-XII-ე საუკუნის მწერალი, ეფრემ მცირე, მეათე საუკუნის ქართულ განათლების სიმალლეზე თითქო თავშეკავებით მეტყველობს: როცა თავის და ექვთიმე მთაწმინდელის თარგმანს იოანე დამასკელის მოძღვრებისას ერთმანეთს ადარებს, ექვთიმეს ნათარგმზე ბძანებს, მშვენიერი არის თავის და თავათ, მაგრამ შეფერებული მის დროინდელ ქართველობისო, რომელიც ჩვილს ჯერ ძუძუზე არ მოწყვეტილს უსუსურ ბაღსავით მხოლოთ საბავშო რძის მომწელებელი გახლდაო, სწორედ ისე უცნაურ რამეთ გამოდის ეგ ეფრემ მცირის აზრი, როცა მე-Xს-ის და მის წინანდელ ქართულ მწერლობას თვალს გადავაკლებთ, რომ, ლამის, მის წერილში გამოთქმული მკაცრი სასჯელის დასახასიათებლათ რუსთველის ერთი შაირი უნებლიეთ მოვიგონო:

„რა უთქვამს? რა მოუჩმახავს? რა წიგნი მოუწერია?“ მაგრამ ისიც უნდა ვიქონიოთ მხედველობაში, რომ ეფრემ მცირე ჩინებულათ განსწავლული მეცნიერი იყო და საფიქრალია, ქართველ საზოგადოების მოუზადებლობა ეფრემ მცირის თქმით იმის ნიშნავდეს, რომ მეათე საუკუნეშიც ჯერ კიდევ სრულებით გამქრალი და ძირამდი მოსზობილი არ ყოფილა ძველი, ქრისტიანობაზე დასწრებული, ქართული ეროვნული კულტურა, და მასთან შეკავშირებული, საგულისხმოა, კერპთმსახურება ან კერპთმსახურული სარწმუნოებრივი აზროვნება და იმ დროინდელი მწერლები მაინც და მაინცარ უღრმავებდენ ზოგ საკითხების ქრისტიანულ გამოშუქებას, რადგან ერიდებოდენ საშიშარ პაექრის ატეხას; არა თუ ქართული ენა არ ყოფილიყოს იმ ხანებში საკმაოთ განვითარებული: ამ აზრს შეიძლება ცხოველი სინამდვილის მნიშვნელობა მიეცეს, რადგან ქართველების ერთიანათ უცევი გაქრისტიანება დიახაც ჩმახი ზლაპარია, იმის წინააღმდეგ ერთი წყება ფაქტი მოწმობს. აქ მოვიხსენებ მარტო ერთ მოსაზრებას, ორ ანბანის არსებობას ქართველებში, ხუცურის და მხედრულის. პირველში ხუცური, როგორც სჩანს, მარტო ქრისტიანული ყოფილა და მხედრული -- საკერპთმსახურო. ხუცური სტრიქონული გამომუშავებულა საკერპთმსახურო ანბანის გავლენის ქვეშ. შეუძლებელია, კომპრომისული ანბანი, შემდეგ ჩვეულებრივ მხედრულათ განვითარებული, მე-X-ე ან მე-XI-ე საუკუნეში შეძუშავებულაყო, როგორც ხუცურის და მხედრულის, სჯობს ვთქვათ -- ქრისტიანულის და საკერპთმსახუროის

შეთანხმება, რომ საკერპთმსახურო ანბანს არ მოეწია მე-X-ე საუკუნემდე და, მაშასადამე, მის დაცვაში დაინტერესებული კერპთმსახურთ წრე, მცირეც იყოს, არ დარჩენილიყოს იმ დრომდე. ყოველ შემთხვევაში ორი ქართულ ანბანი, ხუცური და მხედრული, შემდეგში ორ წოდებაზე, სამღვდელთაზე და თავად-აზნაურობაზე, მითვისებული, ორი საზოგადოებრივი აზროვნების განცალკევებული სამ ერლო იარაღი, ადრე ორი ეროვნული განათლების, ქრისტიანულის და საკერპთმსახუროს, თითო მარტო ერთი მათგანის, სახმარი იყო; ორი ქართული ანბანი საქართველოში ორი კულტურის მომასწავებელი მოვლენა გახლავს და არც ისე, რომ ერთი მეორეზე დასწრობილი და პირველი მეორეს გაჩენასთანვე მოსპობილი, და თუ თვითონ ჩარჩენილი საკერპთმსახურო კულტურის კვალს მერმეც შევხვდებით, აქ ანბანზე მაინც დავსვამ საკითხს—განა ეს უდიდესი კულტურული მოხვეჭილება, ორი ანბანის შექმნა, შეიძლებოდა მომხდარიყო რომ ეროვნული სულიერი შემოკმედება უკიდურეს სიმაღლეზე ატანილი არ ყოფილიყო თანადროულ მსოფლიო განათლების პირობაზე?

მაგრამ ქრისტიანული კულტურაც ქართველ ერის დიან არ ყოფილა მე-X-ე საუკუნეში განვითარების საბავშო ხარისხზე მდგარი. კმარა მოვიხსენიოთ, კიდევ ქართველების საზღვარგარეთული მოღვაწეობისაგან 864 თარიხით აღნიშნული ქართული ქრესტომატია, რომელიც სინას მთაზე დაცული, და მისი შინაარსი. გასაოცარია მაშინდელი ფართო მსოფლიოს გეგმით ქართველების მოღვაწეობა პალესტინეში და სინას მთაზე. მუშაობდნენ, რასაკვირველია, მონასტრები, მაგრამ მონასტრები ხომ სამეცნიერო კვლევა-ძიების და სამწერლო გამ-ქრიახობის თავშესაფარი იყო.

ამ ერთმანეთზე დაშორებულ დაწესებულებათა ერთმანეთთან მიმოსვლაც ჰქონდათ და საერთო ეროვნულ განათლების საქმეში თანამშრომლობის მოწესრიგებული განწყობილება. 864 წლის ქრესტომატია ან, როგორც დედანშია დარქმეული, **მრავალთავი** პალესტინაშია დაწერილი საბა წმინდელ საენეში და საჩუქრად ბოძებული სინას მონასტრისათვის. თავის ეროვნული კულტურული სიდიადის შეუგნებელი უბრალო მჩხრეკელნი, რაღაც საშვალ საუკუნოს შენათხზების გადამწერი გაუნათლებელი ბერ-მონაზონები არ გახლდნენ სინა-პალესტინის ქართველი მოღვაწეები. თვით 864 წლის ქრესტომატიაში მინაწერია ქართულ ენის შესხმა. ეროვნულ ენის დამოუკიდებულ განვითარებით თავი მოჰქონდათ მათ იქ მოღვაწე ქალსაც და კაცსაც, რადგან დედა ენის ღრმა ცოდნას დაპატრონებული იყვნენ, და სამშობლოზე თუმცა მოშორებული, სამშობლოში განათლებაზე მზრუნველ თანამემამულეებზე არა ნაკლებს—ხან სჩანს, თითქოს ნეტს—სამამულიშვილო ღვაწლს ასრულებდნენ ეროვნული კულტურის აღსამაღლებლათ; აქ უცხოეთში შემდეგშიც მრავალ ენიან განათლებულ გვლიშამოში იყო, რომ ქართველ ხალხური სიმღერების გაეკლესიურებაზე, სასულიერო გალობების გაქართულებაზე და საზოგადოთ მთელი საკუთარ თავისებურ კულტურის წვრილმანი და ეროვნულ წარჩინებულებათ დაცვაზე, თვით ქართული განსხვავებული დღესასწაულების დაცვაზე და წარმატებაზე ცხარედ შრომობდნენ და ზრუნავდნენ. მაგრამ უკიდურესი უსამართლობა არის, ჩვენი ახლანდ-

ლი მეცნიერების უპატივებელი დაუდევრობა, როცა ყურადღებას არ ვანიჭებთ მას, თუ რა უქნიათ სხვაგანაც და აქაც იმავე ქართველ კულტურის მოღვაწეებს ბერძნული და არაბული ხელნაწერების გასამრავლებლათ და დასაცვლათ, საზოგადოთ ბერძნულ და არაბულ, მაშინ მსოფლიო განათლების გასამდიდრებლათ. ზოგი არაბული და ბერძნული ხელნაწერი ხომ, ახლაც ვიცით, მათი გადანაწერია. ზოგი სამწერლო ძეგლი ხომ, ახლაც ვიცით, მათი ნათარგმია ბერძნულათ და არაბულათაც—ქართველების შეტანილობა გახლავს პირდაპირი მსოფლიო კულტურის განძში:

„რასაცა ვასცემ შენია, რაც არა დაკარგულია“.

რა კულტურა არ დატაკებია ძველათ საქართველოს: ბერძნული ძველი, სპარსული ძველი, ბერძნული ბიზანტიური, სპარსული ზენდ-ავესტური და ფეჰლევანური, არაბული, საზოგადოთ სპარსულ-არაბული ისლამური, და განსაკუთრებით ისლამის გაეროვნების შემდეგ ერანში—ახალი სპარსული. და ახლაც ამ სხვა და სხვა მსოფლიო თუ ეროვნულ კულტურათ ნაკვალევში ჩამდგარი მეცნიერებიც, თუ საქართველოს ყურადღებას აქცევენ, მისი წარსული შენებულობის დასაცარიელებლათ და უკან დასაბრუნებლათ მათგან მიჩნეულ შემოქმედანულ ერებისთვის, თითქო ამ უცხო ერების შემოტანილი იყოს, თუ გინდა ისიც, რაც მართლაც მათი განათლების შექმნილია, მით უმეტეს, რაც მათ ქართველებთან საერთო აქვსთ, თუნდაც ქართველთადმი ეს საერთო პირდაპირ მკვიდრი წინაპრებისგან მოვლენილი იყოს, როცა უცხოელებს იგი მიუღიათ ამ ქართველთ წინაპრებისგან ან მათ ნათესავთაგან, თითქო უცხო კულტურის ნამოქმედარი თვითონ ქართველებს არ შემოეტანოს საქართველოში მხოლოთ როგორც მასალა საკუთარი კულტურის მოსათავსებლათ, თითქოს თავისი არც კულტურული გარდმოცემა, არც შემოქმედების ეროვნული ნიჭი და გაბედულება არ ჰქონოდეთ. იმ უცხო ქვეყნებშიც ხომ თავისას ქართველები არ იშლიდენ, იქაც ქართველებს თავისთვის რომ უთარგმნიათ, კიდევაც შეუქებებიათ, თვით სპარსეთში როსტომიანი თავისებურათ შეუქმნიათ თუ შეუესიათ, საზღვარგარეთაც თავისი სიმღერა-ვალობანი, თავისი ხუროთმოძღვრება, თავისი მხატვრობა თავისი მიწა-წყლის შემუშავება კიდევ უმეტეს სამშობლოში, და თავისებურობა ყოველ საგანში, თვით დაბადების თარგმანში, შემდეგ მრავალხელ ასრულებულ თარგმანში, და რა თავისებურობა? მის მარტო ჩარჩენილობათა ჯამში ინატება ძველი ქართველ ერის კერპთმსახურული რწმენა—განათლება, კულტურა—ერთი განსხვავებით თავის მაშინ დაბადების თარგმნის ხანაში მოძმე სომხებთან: ამათ შექმნეს საკუთარი განსხვავებული თავისებური სარწმუნოება, ქართველ ერის თავისებულება კი, როდესაც ქრისტიანობის საქმეში სომხები და ქართველები ერთმანეთს გამოეყვნენ,—მათი მულამ კულტურული მსოფლიობა იყო. სომხებთან დამოკიდებულებას განათლების საქმეებში შეუხებლათ ეტოვებ, როგორც მათ კრებაზე წაკითხულ ლექციაზე განზე აუარე მათ კულტურის დამოკიდებულებას ქართველებთან. ეგ მძიმე და რთული საკითხია, დიდი და დიდათაც საინტერესო, არც მარტო ქართველ-სომხებისთვის. რა საცნობისმოყვრო სიდიადე შესწევს, ვთქვათ, მარტო ერთს ასეთ სახუროთმოძღვრო საკითხს, რო-

გორიც გახლავს სომეხთა ზოვართნოცის ეჩმიაძინთან, ანის ქალაქში გაგიკის ეკლესიების და ბანაში ქართველთა ისტორიის გამოწვლილვა, მათთან გალიის, არლესში (Arles) და ფრანკთა არემარის, ახენშიც იყოს, ხუროთმოძღვრების არა უარყოფით, პირიქით ნამდვილი წყაროების მეცნიერული შეგნებით! მაგრამ ჩვენი თვალსაზრისით სომეხებთან განწყობილება, შედარებით ბერძენ-სპარს-არაბთა და სხვათა კულტურასთან, უფრო შინაურული საქმეა. ქართული და სომეხური კულტურა აითქმის ეგრეთ ერთეულს წარმოადგენს, როგორსაც თავის რიგზე ლათინთა მსოფლიოს კულტურული ერთეულობა. ევ. კულტურული ერთეულობა ქართველების და სომეხების მაშინაც არ სწყდება, როცა ამ ერთეულების თითო კერძო უფრო მეტს ძლიერ თავისებურობას იჩენს, ვიდრე ლათინელი ერები. მათ ურთიერთობის პირობაზე. და მოვლენის ჩაკვირება ორს, ქართულს და სომეხურს, თავისებურობაში გვახილავს ორს, ერთმანერთისგან დაფარულ კერძოს, ხშირათ საწინააღმდეგოთ მისაღებს, ერ თი და იმავე ვაშლისას. ისტორიაზე წინდასწრებულ დროებში «სომეხთ» ან »ჰაჰ-ჰაჰკთ» ნათესავს, მაშინ ქართველებთან ერთი მოღმის ღვიძლს შვილებს, ცოტა არ იყოს კიდევ შეგვხებით, ისტორიულ ხანებში კი მათ აქ ანგარიშს არ უწევთ. მხოლოდ ერთ. საინტერესო წერილმანს მოვიყვან ანის ქალაქის გათხრისგან, ისიც დამასურათებელია ჩვენი აზრის რომ საქართველოს კულტურის გამოსაკვლევათ მარტო სამიწაწყლო ეროვნული საზღვარი არ კმარა, მის ვრცელს, სასიცოცხლოთ ვრცელშენებულებას, დაბადების დღიდანვე, უფრო ფართო, საქართველოზე გადაჭარბებული საძირკველი აქვს ჩაგდებული.

წვრილმანი ეხება ანის ქალაქის ნაშთებს საქართველოს აღყვავების ხანაში. ანის ქალაქი საქართველოს საზღვარში იყო მოქცეული. თითონ ანის ქალაქის კულტურულ ცხოვრებაში ეს საუკეთესო აყვავების ხანა გახლავს, ხუროთმოძღვრების მასში განსაკუთრებითი თავისებურობით განვითარება, სომეხური ეროვნული სტილის გამომუშავება. ქალაქიც დამოუკიდებლობის პირობაზე იყო მოწყობილი თავის მოღვაწეობაში: მონგოლების დროს ხასინჯუთ წოდებული ანის ქალაქის თვითმართველობა მაშინ უკვე სახსებით მოხვეჭილი ჰქონდა ქალაქს, თავისუფლების იმოდენა უფლებებით ქალაქის ნიადაგზე, რომ სახელმწიფოში ახლანდელი ევროპული გამოთქმით **გაბატონებული** ეკლესიის მთავარი, მცხეთელი კათალიკოზი ქართველთა, ჩამობძანდა ანისში თავის სამწყსოსის საქმეების მოსაწესრიგებლათ და მისი ეკლესიაში ქართულათ ნაქადაგები სიტყვა, ქართველ ეკლესიის მრევლისადმი მიმართული, ჯერ მიჩნეულ იქნა საქვეყნოთ დაბეჭდილიყო, მაშინდელ პირობებში ეკლესიის კედელზე გარე მხრით გამოქანდაკებულიყო, დასტურაც შესამჩნევი სიტყვიდან ამოღებულ ქართულ დედანს ადგილობრივ მთავრობის, თავისუფალი ქალაქის სომეხ ამირაის და სომეხთა არქეპისკოპოსის დათარინებულ სომეხურათ ხელისმოწერა ესაჭიროებოდა ამ სურვილის განსახორციელებლათ. ამას ვხედავთ ახლა თვით ქართული წარწერის დედნისგან, ქართულ კულტურის მრავალ მხრივ საინტერესო ნაშთისაგან, რომელიც ამოითხარა 53 ქვაზე ამოჭრილი. კმარა აქ მოვიხსენიოთ, რომ ანისში წარმგზავრებულ ამ 1218 წელში წარწერილ ქადაგების ქართველთ

კათალიკოსხე სახელის მეტი არა ვიცოდათ რა მის ნამოქმედარი ძეგლის აღ-
მოჩენამდე სომხეთის მხარეში და მისი კათალიკოსობის დროც საეჭვო და გა-
მოურკვეველი იყო.

ასეთ წვრილმანებზე ვინ იღავებს, ქართული კულტურის თვით არსებითად
მნიშვნელოვან ძეგლებს განა ჩვენამდე მთლიანათ მოუწევია? წარმოიდგინეთ,
სახლვარგარეთ გადარჩენილ სამწერლო ნაშთების უკვლოთ გაქრობა, ასეთის
ვთქვათ, როგორიც ვახლავს, გრივოლ სამთელის ცხოვერება, ან ათონზე დარჩე-
ნილი ერთად ერთი დაბადების თავისებური თარგმანის და იქაურივე სომხ-
ქართველობის ეკლესიური კავშირის დროის უბადლო სენიქსარის და სხვანი
და სხვანი, გავიხსენოთ თვით შატბერდის დაუფასებელი ხელნაწერი, რომლის
შინაარსის სიმდიდრე ამ უამამდე ვერ ამოწურულა, დაცულ ძეგლზე რომც ვსდუმ-
ნეთ, მსოფლიო მნიშვნელობის და ეროვნული ისტორიის მასში მექონი ნაშთე-
ბი თუ რა დღეისდღეობითაც მეცნიერებისთვის საინტერესო საკითხავებს იძლე-
ვიან! ერთის ქართული დედანი, პეტროგრადში შესწავლილი, გერმანულათ გა-
დითარგმნა და ბერლინის აკადემიამ დაბეჭდა, მეორე ახლა ბრიუსელში იბეჭ-
დება, მაზედ ამ წამს ამერკაში მუშაობს ახალგაზდა ჩვენი მოწავე. სრულებით
შემთხვევით არიან ეგ „ფასდაუდებელი“ ეროვნული ძეგლები საქართველოს
ათასგვარი დარბევისგან გადარჩენილი. ერთ დროს მე ვფიქრობდი ქართველებს
ნანდერძეობით შერჩენიან ეროვნული კულტურის ცოცხალი გარდმოცემები,
ტრადიციები, და ამით განირჩევიან სომხებისაგან, რომელთ გაქრისტიანების
პირვანდელ ხანათ წვრილ ძეგლებისგან თითქმის არა დაშთენიანთ რა, მიწაში
დამარხული თუ არ აღმოჩნდა. ძალიან მცდარი აზრია! კმარა მოვიხსენო ის, რომ
მეთვრამეტე საუკუნის განათლებული ქართველი მოგზაური პალესტინეში, ტი-
მოთე არქეპისკოპოსი, გაკვირვებით ათვალერებდა ძველი ქართველების ნამო-
ქმედარს, ბიჭოს რა ვყოფილვართო, ჩვენ კი არა ვიცოდით რაო! ან ჭოვიხსენოთ,
ჩახრუხადისეული თამარ მეფის შესხმის თავ გადასავალი, მე-XIX საუკუნის დამ-
თავრებამდე ისე გვეგონა თითქოს ერთი მთელი თხზულება ყოფილიყოს, და არა
ათიოდე და მეტ შესხმათა ან ოდების მხოლოდ კრებული, იგიც მოწვენილ ხელნა-
წერებში უთავბოლოთ დალაგებული და შესვრილი. რა ქართველების ტრადი-
ციონალურ ცოდნაზე შეიძლება ამის შემდეგ ენის ამოღება, ომ მათი გარდმო-
ცემებით და ჩვენდამი მოწვენილი ქართულ ხელნაწერებით ამოწურულად მივიჩ-
ნიოთ ქართული ძველი კულტურის ნამდვილი სიდიადე და მსოფლიო მნიშვნე-
ლობა? მაგრამ რასაც მოუწევია შემთხვევით ჩვენამდე, იგიც საკმარისათ და-
დადებს მის განსაცვიფრებელ გამტანელ ძალაზე. რა ძალაზე?

ყოველ მხრით მოწოლილი და ერთი მეორეზედ მძლავრ მსოფლიო განათლე-
ბის ტალღების უშიშრათ შინ მიღებით ქართველ ერს არა თუ არ დაპკარგვია
კულტურული დანოუკიდებლობა. პირიქით, რალაც უცნაური წყაროსგან ძალა
შეკრებილს, მის თითქოს ჩამყლაპავს, ვეებერთელა მეცნიერების და განათლების
სავარჯიშოებში საკუთარი საფეხულები შეუქნია, უცხოეთში, თავის გონებრივი
განსავითარებლათ საშუალებების მოსახვეჭათ, თან უცხოელ ერებში თავის თუ
სხვისგან შეთვისებული კულტურული განძის შეტანით, და თავის ქვეყანაც გა-
უწყვია და თავისებური კულტურა შეუქნია ზოგჯერ ამდენად ვრცლათ გადაშ-
ლით მსოფლიო ხასიათის მქონს ეროვნული შენობის მაღალ კამარების, რომ
მის ქვეშ მოქცეულ სხვა და სხვა ნათესავებს და ერებს ქართველებთან, დღე-
საც სანატრელ თავისუფალ განწყობილებით, საკულტურო მოღვაწეობისთვის
თავშესაფარი უმოვიანთ და მათ საკუთარი თავისებური კულტურა აუყვავებიათ.

(გაგრძელება იქნება).

ქართული 1925 წ. № 4 (12)

"მნათობი" 1925 წ. № 5 (13-14)

მეცნიერება და კულტურისტიკა

ნიკო მარტი.

ქართული ერის კულტურული შუბლი ან თ-მეცნიერებაში მიხ. ღვთ.

II

რა წყაროა იგი უცნაური წყარო, საიდანაც ასეთ მცირე ერს ამდენი სულიერი შეუპოვრობა და დაუღვენელი შემოქმედებითი სიმბნევე მიუღია? საიდან მოჩქეფს ეს მისი თავისებურობა? განა ბერძნებისაგან ან სპარსებისაგან ან ასურებისაგან ან არაბებისაგან? მათზე უფრო გვიან კავკასიაში შემოსულ ერებზე ხომ საკითხის დასმაც არ გეჭირია. ცხადია, რომ არა. ქართველი/ერის კულტურული თვით მოღვაწეობაც და მისი თავისებურობაც შინაგან ძალთა ნაშთქმედარია. მაგრამ რა არის ამ ძალის წყარო? ეგ ძალი გახლავს ქართველის ერის არა თუ ისტორიულ კულტურის ხანგრძლივობა¹⁾, თუმცა ამასაც რასაკვირველია არა მცირე მნიშვნელობა აქვს, ეგ ძალი გახლავს ქართველ ერის ანგარიშიუწოდომელი, წელთა რიცხვ გამოუთქმელი, ძველის უძველესი ეთნიური, ნათესაური წარმოშობა და იმ წარმოშობის ეპოქიდან, რომელიც მას საერთო აქვს მთელ კაცობრიობის აღორძინებასთან, შეუწყვეტლათ ნათესაური მომდინარეობა, პირვანდელ კაცის ქალწული ალღოს ამღები შემოქმედებითი ნიჭის დაცვით. ამას მოწმობს ქართული ენა. ენა ადამიანის საზოგადოებრივ მოქმედების და მისგან ჩასახულ შინაგანი ცხოვრების გამოცხადება არის. ენა ცარიელი ბგერა არ გახლავს, არც სიტყვა მხოლოდ მისი მნიშვნელობა. ენა სიტყვა და საქმეა, თავდაპირველად განუყოფელი სიტყვა და საგანია ერთად შედნობილი. ასე რომ სიტყვა თავდაპირველში საგნის გამოხატველია, მისი ცოცხალი სურათია. ქართველი ერის ენა მუსაიფში ან ლექსიკონში არ განიხილება. სიონი თფილისში, ბაგრატის ტაძარი ქუთაისში, 864 წლის მრავალთავი სინას მთაზე, პალესტინის საბაწმინდელ ქართველ მამების მიგზავნილი, ყანების მორწყვის სისტემა იმერხევის, ტაო-კლარჯეთის მთებზე, ხეხილების თუ პურის სხვა და სხვასახის, ასობით ყურძნის ნერგის აღმოჩენა და განვითარება, ვთქვამთ მიქელ მ. დრეკილის საგალობელთ კრებული,

¹⁾ ამ კულტურულ ხანგრძლივობას ჰმოწმობს თანამედროვე ქართული ენის თვისებები. მის, დახასიათების მიხედვით, შესაბამე ჰემ წიგნაკში К изучению совр мвннаго грузинского языка (петроградскй институт живых восточных языков I), Петроград 1922, გვ. 12 - 15, 18.

Handwritten numbers 4 and 19 in red circles.

შავთელის ხოტბა-შესხმა, ქართული სიმღერა, ქართველის მიხვრა-მოხვრაც—ყველა ქართული ენა გახლავს.

ჩვეულებრივთ მისახედენ ენაში, ქართულ ენაშიაც კულტურის ყველა ეგნოთიერი ძეგლი ცხადდება თვალსაჩინოთ. მაგრამ ქართულ ენაში ცხადდება დიას უძველესი ხანების, ისტორიაზე წინ დასწრებული ხანების, კაცობრიობის კულტურული წინსვლის ყოველი ნაბიჯი. ქართული ენა გაჟღერებულია უძველეს ეპოქების ჩარჩენილობით, რელიქტური კავშირებით, ელემენტებით, გარდმონაცხოვრით (survivance). ქართულ და მის მონათესავე ენებში სხვა და სხვა ისტორიაზე წინ დასწრებულ ეპოქების წანალექნი ირკვევიან და მათის გათხრით შუქი ეფინება საზოგადოთ ადამიანის ენის ზრდას მის გაჩენის დღიდან და მასასადამე შუქი ეფინება მთელი კაცობრიობის ისტორიაზე წინდასწრებული კულტურის ზრდასაც. ამ სიტყვიერ ვასათხართ მიგნევა და მაზედ მეცნიერული კვლევის წარმოება სულ ახალი საქმეა, ის გახლავთ იაფეთური ენათ-მეცნიერების ბოლონდელი მიწეწილობა.

იაფეთმეცნიერებაზე ზოგად ცნობებს იძლევიან წერილები—ერთი ჩემი ლექციეში დაბეჭდილი რუსულათ შრომა „იაფეთური კავკასია და მესამე ნათესაური კავშირი (ელეჰენტი) მუხამელე თუ კულტურის შექმნაში“¹, მეორე — პროფ. ბრაუნის გერმანულათ დაბეჭდილი შრომა „ევროპის პირვანდელი მცხოვრებნი და გერმანელებს წარმოშობა“ და კიდევ ქართულათ დაბეჭდილი პეტროგრადში, წინეთ აქ და ბერლინში წაკითხულ ქართველების წრეში ჩემი მოხსენება — „რით ცხოვრობს იაფეთური ენათ-მეცნიერება“.²)

იაფეთურათ იწოდება ეს ჩვენი დარგი ენათ-მეცნიერების სრულებით შემთხვევით. საქმე სახელზე არ არის, სახრავზეა. ადრე სამი ენათ-ჯგუფი იყო შეუკავშირებელ ოჯახებათ გამოყოფილი. სემიტური, ქამიტური და ინდო-ევროპული სხვა ჯგუფნიც არიან, მაგრამ ევროპული ენათ-მეცნიერება, ახლანდელ პირობაზე განათლებულ და ევროპაზე უფრო დაახლოვებულ ერების საენო მასალაზე დამყარებული თავის კვლევა-ძიებაში მათ არ უწყვედა იმდენათ ანგარიშს. სემიტური და ქამიტური დაბადების ტერმინოლოგიის მიბაძვით იყვნენ დასახელებული და თვით ენების ბუნებასთან ამ დასახელებას არავითარი კავშირი არ ჰქონდა. იაფეთურსაც ხმარობდენ ოდესმე, მაგრამ სწორეთ ინდოევროპულ ენების დასახელებლათ და ასეთი მისი ხმარება მიტოვებულ იქნა. როდესაც სემიტურ ჯგუფთან ქართულს და მის მონათესავე ენებს ნათესაობითი, აგრეთ წოდებული გენეტიური ან წარმოშობითი კავშირი აღმოუჩნდა, პირველ ხანში ეს ნათესაობა განსაკუთრებითათ და გამონაკლისათ მიჩნეული, გვაიძულებდა იაფეთურათ და-

¹) შემდეგში გამოვიდა მისი გერმანული თარგმანი ახალი წინასიტყვაობით: *Der Iaphetische Kaukasus und das dritte ethnische Element in der Bildung des prozesses per mitteleändischen Kultur. Aus dem russischen übersetzt von F. Braun, Berlin, Stuttgart, Leipzig 1923.*

²) სახელდახელო წასაკითხი წერილები იმ საგნისავე შესახებ უკანასკნელ ჩამოთვლილია 1924 წელს გამოცემული *Новый Восток* მოსკოვი ეურნალში მოთავსებულ ბოლონდელ *ინფორმაციის წოდებულ სტატიაში*, რომელიც ცალკე წიგნაკად დაბეჭდილია აღმოსავლეთის მეცნიერების ასოციაციის (მოსკოვი, ნიკოლოზის ქუჩა 104.

34210

გვერქვია მეცნიერულათ ახალ გამორკვეული ენების ოჯახისთვის, მით უმეტეს რომ სემიტურ და ქამიტურ ენების დაახლოვებული საურთიერთო განწყობილება უკვე მიღებული იყო. ამ გვართ მაშინ ინდოევროპულ ენების ოჯახი სრულებით განსაკუთრებულად განზე რჩებოდა, როგორც უცხო რამ და ძირითადათ დამოუკიდებელი ქმნილება. იაფეტურ ენათ-მეცნიერების ერთ მიწვენილობაა ახაგან ჯერის იყო, რომ ინდოევროპულ ენების ოჯახიც დანათესავებული აღმოჩნდა ქართულ და მასთან მჭიდროთ მონათესავე ენების ერთ დროს მრავალრიცხოვან ოჯახთან, იაფეტურ ოჯახთან. ეს მიწვენილობა იაფეტურ ენათ-მეცნიერების ერთ თეორიულად ახალ გამორკვეულ დებულებაზე გახლდათ დამყარებული, სახელდობრ იმ დებულებაზე, რომ ენის ოჯახები წარმოშობილან სხვა და სხვა ჯგუფების შერევით, საზოგადოთ ენის აღორძინება და განვითარება დამოკიდებული ყოფილა სხვა და სხვა ენის შერევისგან და არა პირვანდელი ერთეულ წყაროდან მომდინარე, ვითომდა თავის შენებულების ხელუხლებლათ დაცვით და ევოლიუციონური გამაუმჯობესებელი სვლით. ენების ზრდას არა ერთხელ ჩარეგია გადატრიალება, ენის მთელი შენებულობის, თან მასზე მოსაუბრე ნათესავთ საზოგადოებრივი წეს-წყობილების ძირეული შეცვლით, და ეს წარმოებულა ენების შერევით. გოდლის შენების შესახებ საღვთო წერილის ზღაპრული მოთხრობა ერთგვართ მართლდებოდა ამ მხრითაც როგორც უძველეს დროთაგან მოწვენილი გარდმოცემა. ახლა ინდოევროპულათ წოდებული ენების ოჯახი ჰიბრიდ ან ორბუნებოვან შერეული, გინდა შეჯვარადინებულ ტიპი უნდა წარმოდგენილიყო: შეჯვარადინებული მიგვაჩნდა პირველათ მასში წმინდა ინდოევროპული ოჯახი, რომელსაც შეურევენლად ჩვენამდი არ მოუწევია, და იაფეტური ოჯახის სხვადასხვა ენები, სხვათა შორის ქართულიც ან უფრო სიბეჯითით და სიმართლით რომ ვთქვათ, რთული ქართულ ენის, მეტისმეტათ რთული ქართული ენის შემადგენელი, აგრეთვე მრავალი პირვანდელი ნათესავური ენა. უწინ ამ კვალზე ჰიბრიდ ქმნილებათ მიჩნეული გვქონდა მარტო სომხური მაგრამ შემდეგში ორბუნებოვანათ ეცნობილობდით ყველა ინდოევროპულ ოჯახის წარმომადგენელ ენას, გინდა ბერძნული აგველო, გინდა ფრანგული.

უკანასკნელში ხომ ისიც აღმოჩნდა, რომ ინდოევროპული ენები ცალკე მოდემის წარმომადგენელი არ ყოფილან. ისინი პირდაპირ იაფეტურ ენებისგან წარმოშობილან, მათი მოდგმა სხვა სახლის და ბუნების ნამოქმედარს კი არა, ახალ ეკონომიურ ფუძეებზე გაჩენილ ოჯახობის და მისდაბარი საზოგადოების ქმნილებას წარმოგვიდგენს.

წმინდა იაფეტურ ენებს, მათ შორის მაშასადამე, ქართულსაც სხვა ჯგუფებთანაც ჰქონიათ ნათესაობა, ტიპიური ნათესაობა, თვით ამერიკის ძველ მკვიდრთა ენებთანაც. წამოყენებულია საკითხი, სასისხლ-ხორცო კავშირი აგრეთ წოდებული გენეტიური ნათესაობაც ხომ არ აქვს იაფეტურ ენებსა ამერიკის მკვიდრთა ენებთან იმ დროიდან დაცული, როცა ვითომდა ზღაპრული ატლანტიდა სუფევდა, ან ჯერ ამერიკა და ევროპა ერთმანეთზე დაშორებული არ იყვნენ. თითქო ამერიკის მკვიდრთა ენების ბუნება, დასავლეთ ევროპის რამ დღეს იაფეტური ენები იჩინება, მათთან უფრო არის დაახლოვებული ვიდრე კავკასიის

და საზოგადოთ აღმოსავლეთის იაფეტურ ენებთან, და თუ დასტურაც ეს ტიპიური ენის ერთიგვიეობა ამერიკელ მკვიდრებთან სასისხლხორცო გენეტურ ნათესაობათაც დამტკიცდა, მაინც და მაინც ძალა არ გვადგია, აღმოსავლეთურ აზიისგან ამერიკაში გადასახლებას დავავალოთ იაფეტულების ამერიკაში აღმოჩენა. დღეს არჩივით ევროპასთან განწყობილების და თვ თონ ქართული ენის სიძველის შესახებ საბაასო საკმაროზე მეტი გვრჩება. მეცნიერულ კვლევისათვის იაფეტურ ენების წარჩინებულებაც ის არის, რომ მის განვითარებაში აგრეთვე საჭირო შეუვა და შეჯვარადინება მომხდარა მხოლოთ ისევ მონათესავე იაფეტურ ენათ შორის, და მაშასადამე იაფეტური ენები, ქაოთულიც მათ შორის გამოუკლებლათ, შეუწყვეტელი და უცხო თესლ შეუწვენელი მომდინარეობით მიბმულია კაცობრიობის ენას აღორძინების ხანაზე, მიუხედავთ იმისა, რომ ამ აუარებელ დროთა სვლაში ცვალებად ენის მასალას სამი ძირეულათ სხვადასხვა ტიპიური შენებულების ეტაპი ან მანძილი გამოუვლია, სინთეტური ან უფორმო, როცა ენას ჯერ არავითარი ფორმა არ აქვს ცალკე სიტყვებისა, აგლუტინატური—როცა სიტყვების ფორმებს აწარმოებენ და ბოლოსართებათ ან წინასართებათ, ესე იგი სუუიქსებათ და პრეფიქსებათ მსახურობენ თავისი საკუთარი მნიშვნელობის მექონი სიტყვები, და ფლექტიური, როცა ფორმების მწარმოებელი არიან თავისდათავათ უმნიშვნელო მარცვალნი და ბგერანი, თითქო აუხსნელი რამ სიმბოლონი. იაფეტურ ენებს ის წარჩინებულება აქვსთ, თუმც ზოგნი მათგანი განვითარებულ ფლექტიურ მდგომარეობაზე მიწევნილან, რომ იგინი საშვალებას გვაძლევენ, გადასულ ტიპების სახე და ვითარება გავითვალისწინოთ, მაგალითებრ, აზხაზური სავსეა სინთეტური ტიპის აღსადგენელ ელემენტებით. ქაოთულშიც მოიპოვება ზოგი ჩარჩენილობა იმავე სინთეტური ტიპის, მაგალითათ მისი გარკვეული დალაგებით ხმნის ბრუნვაში ნაცვალ სახელების ხიარება. ზოგადი სახელიც გვაჩვენებს კანკლედობაში თავის ჩარჩენილობათა შორის, რომ ქაოთული ენა ერთდოოს უფორმო ყოფილა, აფხაზურის მხგავსათ უკანკლედობო. მაგალითად პეტრემ ფორმის მაგიერ წინადადებაში ძველ სამწერლო ენაში პეტრე უფორმოთ იხმარებოდა, სახელდობრ პეტრე იხილა და მისი ადგილიდან არკვედენ, რომ პეტრე მხილველია და არა ხილული ან ნახული. და თვით ბრუნვა პეტრემ, მიწამ, ან სახლმა, კაცმა ცხადათ გვიჩვენებს, რომ პირველში დაბოლოვება არ ჰქონია ქართულს, სიტყვები ფორმის შეუმოსლათ მიწყობილან ერთმანეთზე, რადგან, ვთქვათ, კაცმა ფორმის ისტორიას თუ ჩავსდიეთ, შევიტყობთ, რომ ძველ სამწერლო ენაში იგივე ფორმა იყო კაც-მან, და ეგ ახლა ფორმათ მიჩნეული ერთი სიტყვა რთული სიტყვა ყოფილა, ორი სიტყვისგან შემდგარი. ერთი გახლავს სახელი კაც, რომელიც ვერც იცვლებოდა, და მეორე ნაცვალ სახელი მ-, მესამე პირის ნაცვალ-სახელად მიჩნეული და ის ხომ თითქოს იცვლებოდა, და აგრეთ წოდებული მიცემითი ბრუნვის დაბოლოვება— ან სახის ფორმას აძლევდა მას, ასე რომ სახელის ფორმა ამ ნაცვალ სახელის ფორმისგან იტყობინებოდა, თვითონ სახელის ფლექსია ან მიხერა-მოხერა ჯერ არ იყო. და თუ ექვი დაგრჩათ ფორმის უქონლობაზე ამ შემთხვევაში, რადგან ნაცვალ სახელს

ხომ მაინც ჰქონია ფორმა, ვთქვათ ეს ან სუფიქსით დაბოლოებული მან, მაშინ გაგიზიარებთ იმასაც, თუ რა აღმოაჩინა ამ წერილმანის შესახებაც იაფეტურ ენის პალეონტოლოგიამ, სახელდობრ მესამე პირათ მიჩნეული ნაცვალ სახელი იმავე დროს პირველი პირის ნაცვალსახელადაც ყოფილა და მეორე პირისაც, საზოგადოთ იგი არა თუ ნაცვალის სახელი, პირდაპირ სახელი იყო და არც იცვლებოდა, ისიც უფრომოდ იყო.

უფრო ხშირი მოვლენებით სურათდება ქართულშივე მის-მიერ აგრეთვე უკვე გარებული ავლუტინატიურის შენებულობა, მაგალითათ, სიტყვა მ—შ—ვ ე—ნ—ი—ე—რ—ი, ზედშესრული, წარმოდგენს, წინსართი მანის და სახელობითის დამახასიათებლის ი-ნის გამოკლებით, ფუძეს **შვენი+ერ**, მაგრამ ესეც არ გახლავს წმინდა ფუძე, ესეც წარმოებული ფორმა გახლავს, ვითომ „იერ“ დაბოლოვებით შექმნილი, მაგრამ მისი ისტორია გვიჩვენებს, რომ აქ იერ დაბოლოვებათ შექმნილა ის, რაც ადრე ავლუტინატიურ ხანაში თავისუფალი სიტყვა იყო, სახელდობრ ვერ (მას რომ ი-ნი წინამიუძღვის ფუძის დამახასიათებელი ხმოვანია და არა ჩვენი მსახურ სიტყვის წინსართი). იმიტომაც ნათესაობითი, თუ შეგომჩვევით, არა მარტო „მშვენიერის“ აგრეთვე „მშვენიერის“ ფორმაც გახლავს, და სიტყვა -ვერ“ ნიშნავდა „შვილს“; იგივე ვერი, მეორე რე-სთან შეხვედრით ველი-ათ იქცევა, იმიტომ ქართველი, რომელიც ნიშნავს ქართ ნათესავის შვილი აგრეთვე **მანდილოსან** სიტყვაში ჩვენგან დაბოლოვებათ მიღებული სან-ი (ო- აგრეთვე ფუძის დამახასიათებელი ხმოვანია და არა ამ ჩვენდ მსახურ სიტყვის წინსართი) სიტყვა გახლავს, **სან**. ან იგივე **სკან**, მთელ ლიტურების ნასახლებ ევროპაში დარჩენილი -სკა ან -სა დაბოლოვების აღრინდელი სახე და იგიც ნიშნავდა ხოლმე „შვილს“.

განგებ ვერდები „შვილ“ სიტყვის არა მარტო სხვა და სხვაობაზე, რაც ქართულში სხვა და სხვა იაფეტურ ნათესავების შეზავებას მოასწავებს, არამედ მაზედაც, რომ „შვილის“ მანიშნი სიტყვები ბევრი სხვა რამ ფორმების მაწარმოებელი აიიან, მაგალითათ მრავლობითის ნიშანი **ხ** ან **ქ** ცნობილი როგორც იაფეტიელ ნათესავების სახელებისგან—**კოლ—ხ**, **ჯავა—ხ**, **ტაო—ხ**. ეგრეთვე ზმნაში ვთქვათ, სვანურში—**ასყე-ხ**, გააკეთეს, ზოგად სახელებში—**ქ** სახით ბასკურში, აზხაზურში და ჰაიკურში ან ძველ სამწერლო სომხურში (აქ ზმნაშიც) მიღებულია როგორც დაბოლოვება; მისი ისტორია კი გვიჩვენებს, ის ნაშთია სიტყვის **ხინ**, რომელიც ნიშნავდა აგრეთვე „შვილს“, ესე იგი „სიმრავლეს გამრავლებას“; **ხინ**-ი „შვილის“ მნიშვნელობით იმოწმება ვანის ლუსმურ წარწერებში, იქ ის ჩვეულებრივი სიტყვა არის, და ამის შესახებ არა ერთხელ დაბეჭდილა გამოკვლევა უფრო სრული მასალით. ¹⁾

ადრე მრავლობითის ნიშანს „ხ“ ბგერას და სიტყვას „ხინ-ი“ (შვილი) ერთმანეთისგან ვყოფდი (ნ. მარრი, Надпись Сардуря II сына Армаирия в Даш-керт, გვ. 12) იგივე დაბოლოვება „ქ“ ევროპული ბგერის სახით შეუთვისებია იაფეტელებისგან ზოგ ამ მოკლე ხანამდი უცხო თესლათ მიჩნეულ ნათესავს, სხვათა შორის ჰუნგარებს ან ვენგარებს.

¹⁾ „ქართველის“ ახსნა უფრო ღრმათ გვეხერხება, მაში წმინდა ფუძე „ქარ—“ აღმოჩნდა.

აგრევე ეგრეთ წოდებულ ახალ ქართულის მრავლობითის დაბოლოვება «—ებ», მეგრული «—ეფ», ლაზური «—ფე», ელამური «—ap» ან «—pa» და სხვა უკეთ ვთქვათ მისი თანხმოვანი ბგერანი «პ—» «ბ—» «ფ» და მათი პირვანდელი სახე «მ» «ვ» ნაშთია სიტყვის «პარ» «ბარ» «ფარ» ან «პან» «ბა» «ფან» თუ პირვანდელ სახეებს ჩავხდიეთ «ვარ» «მარ» ან «ვან» «მან» რომელიც აგრეთვე ნიშნავდა შვილს.

აგრეთვე სომხურში მრავლობითის ნიშანი «ც», იგივე ბასკურში და განსაკუთრებით აფხაზურში, ქართულში «თ»-ანად ქცეული, ძველი სახით «ძ», მაგალითად, სომხურ «ტან—ძ» (სხალის) დაბოლოვება ნაშთია სიტყვის «ძენ». რომელიც აგრეთვე შვილს ნიშნავდა, ქართული «ძე», ზმნა—«შე-ძენა», «შეეძინა» და სხვა. ქართულში ზოგი ხილის სახელი, მაგალითად «ყურ-ძენ» ამავე სიტყვას წარმოგვიდგენს თავის დაბოლოვებით. ამ სიტყვას ბევრი ვარიანტი აქვს როგორც შემოკლებულათ მარტოკა თანხმოვანი ბგერები «უ» «დ» «ტ», აგრეთვე მრთელი სახით «ტენ» «ტან» და სხვა შესაფერი ნათესავის და მის კილოკავის მიხედვით.

სხვა ენათ ჯგუფებს რომ მივმართოთ, არც ერთს მათგანს საშვალება არ აქვსთ მათი გავლილი აგლუტინატივური წყობის მანძილზე მიგვაწვივნოს თავისი საკუთარი დღემდი არსებული მასალით.

პირიქით, მათში ყველაფერი გასიმბოლოებულია, ყველა ენის მოვლენა განყენებულს, ცხოვრებიდან დაშორებულ მდგომარეობას წარმოადგენს და თან თავისი მასალებით ფლექტივურ შენებულებაზე დასწრებულ სახეს ვერ სწვდება, და მკვლევარ მეცნიერებს ან ეგრეთ სწამთ თითქო მათ შესწავლულ ინდო-ევროპული ენებს კაცობრიობის გაჩენის დღიდან აგეთი ბუნება დაჰყოლია ან უფრო გულწრფელნი აღიარებენ, რომ გზა შეკრული გვაქვს და უმასალობაზე არა გვეთქმის რაო. ვასავალი გზა არ გვაქვსო, ფრანგულათ *impassé*-ში ან რუსულათ *туник*-ში (ჩიხი) ჩაქრილ ვართო, იაფეტურ ენები, წინააღმდეგ ამისი, თავის-დათავათ არა თუ ენის სამი ტიპური შენებულობით აგეთ შემოწმებულ ჟამთა განმავლობის თვალ უწდომელათ განრთხმულ სივრცეს გვამორჩილებიებენ, მეტსაც გვაძლევენ.

თითო ხანის ენის შენებულობა, აღმოჩნდა, წარმოადგენს, შესაფერ დროის საზოგადოებრივ წესწყობილების გამოხატულებას. სხვათა შორის როცა მამასახლისური წესწყობილება დგება, მაშინ ენაც ისე იშენება, რომ სოციალური ტერმინები მამა, შვილი, ძმა და სხვა სიტყვების და წინადადების მსახურ ნაწილაკებად ხდებიან, სიტყვის წინსართად (პრეფიქსად), დაბოლოებად (სუფიქსად) და წინადადების კავშირად. ჩვენ უკვე შევხებთ «შვილის მანიშნი სიტყვების როლს ფორმების წარმოებაში. ერთს მაგალითს, წარმოგიდგენთ მისას, თუ როგორ გაუხდია ენას მსახურ ნაწილად სიტყვა ძმა. ადრე 'ძმა' და 'და' არ განი-რჩეოდა, ზორივესთვის ერთი სიტყვა იყო და, როგორც გერმანული *Geschwister*, ნიშნავდა იგი 'ძმასაც და 'და'საც, და ასეც უნდა ყოფილიყო, არა მიტომ, რომ პირვანდელი მისი მნიშვნელობა იყო სისხლი, არამედ რადგან პირველში კაცობრიობა ხელმოკლეთ იყო სიტყვებზე, წვრილმანებზე ზოგად სახელიდან. გადა-

დიოდა, მთლიანი საგნისგან მის ნაწილზე დასახელებაში¹⁾ და თან უპირველეს საზოგადოებრივ განწყობილების წევრებს ხატავდა მბგერი სიტყვით, და ჩვენი ქართული სიტყვის პირვანდელი სახე გახლდათ წამ—ძამ, აქიდან გამომწეშავებულა ერთი სიტყვის ორი ვარიანტი ძმა (ძამია) და და,²⁾ მაგრამ იგივე სიტყვა და ძმობის მნიშნავი გარკვეულ ხანაში მსახურ ნაწილაკათ გახადეს, სახელდობრ კავშირათ, მაგალითათ „მონადირე და ძალი“ ნიშნავდა—„მონადირე ძმა ძალი“, ქართული კავშირი და 'ძმის' და 'დის' მანიშნი სიტყვისაგან არის წარმომდგარი, იგივე ძმა ანუ და სიტყვა გახლავს.

ტიპიური შენებულების ეს სამი ხანა, კაცობრიობის ცხოვრების სამ შესაფერ ხანის საზოგადოებრივ წესწყობილებასთან ხელშეკრული, რამოდენიმე ბევრ ესე იგი რამოდენიმე ათი ათას წლობით გართხმულს ისტორიულს თუ პიოველ ისტორიულს დროს უდრის. ჯერ ამ ხანაებს ეკუთვნის დიასახლისური წესწყობილება, მატრიარქატი, უძველესთა ხანის საზოგადოებრივი იდეალით, და მისი კვალი, არა ერთი, დღეის დღემდე ჩარჩენილა ქართულ ენაში. სხვა რომ არ იყოს, იმ ძველთა უძველეს ხანათ ნაანდერძებია ქართულ ენის მარტო ის თვისება, რომ ორი სიტყვის შეკავშირებაში, თუ იგინი მამობრივი და დედობრივი სქესის გამომთქმელი არიან, მანდილოსანს უპირატესობა ეთმობა, მაგალითად დედ-მამა, ცოლ-შვილი, და-ძმა, ქალ-ვაჟი და არა შებრუნებული ქართული ენის გრძნობისთვის დიახ საწინააღმდეგო რიგი, ეს მანდილოსნის საზოგადოებრივი გავლენიანობა და მახედ აღმოცენილი პატივისცემა ქართველებში ჩარჩენილია ნეოლიტის ხანიდან, თუ უფრო ადრინდელი არ არის. პირვანდელი ოჯახი, პირვანდელი გვარი იაფეტელების დედასახლისური გახლდათ და არა მამასახლისური³⁾. ჩვენი ისტორიული საბუთები რომ ისტორიის დასაწყისში მამასახლისუი წესწყობილებას გვისურათებს, ეგ უკვე მერმინდელი მდგომარეობა გახლავს, ინდო-ევროპიელების გაჩენის შემდეგ მათ გავლენას ქვეშ შემოტანილი თუ დამოუკიდებლათ იაფეტელთა მამობრივი ნათესავების—ავეტინიკ ყოფილან—მძღაერობით შემდეგში აღორძინებული.

მაგრამ ამ ისტორიულ და პროტოისტორიულ, პირველ ისტორიულ, ხანებზე არ ჩერდება იაფეტურ ენების გათხრა-კვლევა.

თავის ჩარჩენილობებით იაფეტური ენები საშვალელებს გვაძლევენ ისტორიულ და პროტოისტორიულ, თითქმის ნეოლიტურ ხანებზე წინ დასწრებული ეპოეების ენის მდგომარეობა თუ ენის ზრდა დავახასიათოთ. ამას ვახერხებთ

¹⁾ იხ. ქვემოთ, გვ. 299, შენ.

²⁾ და, მისი უფრო ძველი სახე—ძა (იხ. ბი-ძა 'მამის ძმა') ახლა ისიც გამოირკვა, რომ და, 'და-ქალის' გამომთქმელი, სხვა ნათესაურ ძირიდან, სახელდობრ და ლ (ძალ)-იდან საწარმოებელია, მაგრამ ერთ დროს ესეც განურჩევლათ 'ძმა-კაც'საც იტყოდა.

³⁾ ზოგი გვარი, დღესაც კარგად ცნობილი, იმ დიასახლისური ხანის შექმნილი, შენახულია საქართველოში, მაგალითად სვანეთის მკვიდრი გარ და ფხაძე, სვანურათ გაღფხანრომლის წმინდა ფუძეს შეადგენს გარ და-ფხა ან გაღ-ფხა, და ეს ფუძე თავისდა თავათ ნიშნავს „მგელთა შვილიშვილი“ ან „მგლის ქალიშვილი“ (იხ. ჩემი ცდა: Наршательное значение термина «дѣра» в «митанских» женских имѣях; Прилож. к протокол. засед. отд. истор. наук и филол. Рос. Академия Наук 24 марта 1920 г. გვ. 121—127)

ჩვენ სიტყვების უკვე სახის კი არა, მნიშვნელობის და წინადადებებში თავ-მოწყობის ისტორიის გამორკვევით. პირვანდელ ხანებში ვხედავთ ჩვეულებრივი ჩვენი წარმოდგენების გასაპტერებლათ საწინააღმდეგო სინამდვილეს, სხვა ფსიქოლოგიას, მაგალითათ, ზმნას როგორც სიტყვის უმთავრეს ნაწილს ვლებულობთ, მაგრამ ზმნა, ეგ უკიდურესათ განყენებული სიტყვა, არც კი სუფევდა თავისდა-თავათ, სიტყვები ნიშნავდენ ნივთიერს ან ნივთიერათ, აღრე კი მუდამ ცხოველ არსებათ წარმოდგენილ საგნებს. მაგალითად, მზე მხოლოდ მნათობი არ იყო, ის იყო ცხენი ან სხვა რამ ცქვიტ-მავალი მიმფრინავი არსება. ჩვენ ისტორიულ ხანებისთვის ავხსენით, თუ როგორ აწარმოებდენ მრავლობათ რიცხვს მხოლოდობითიდან, მაგრამ პირვანდელ ხანებში მხოლოდობითი არ სუფევდა, ინდივიდუალური საზოგადოებრივი წარმოდგენა შემდეგ დროთა მიწევნილობა გახლავს. აგრეთვე ნაცვალ სახელი „მე“ უკანასკნელი მიწევნილობა არის, და როცა სამი პირის გარჩევა შემოვიდა, მაშინაც თავდაპირველში მხოლოდ მრავლობითათ წარმოდგენდენ პირს, რადგან პიროვნების სუფევებაზე ბრბოს ან ჯოგს გარეშე (როდესაც კი ნათესავობა გამომუშავდა, გარკვეულ თესლს და ნათესავს გარეშე) ადამიანს ჯერ არ ჰქონდა შეგნება: „ჩვენ“ რომ იტყოდენ, ეს ნიშნავდა მთქმელის ერთიანობას მის ნათესავ კრებულთან განუყრელათ, მის ერთეულობისაგან გამოუყოფლათ.

იაფეტურ ენათ-მეცნიერებამ ძალიან შეამცირა პირვანდელ სიტყვათ რიცხვი. იტყვიან, იმასვე ვხედავთ აგრეთ წოდებულ ველურ ერების ენათ ვითარებისაგანო. საქმეც ის არის, რომ იაფეტური ენები მეტს გვაძლევენ ენის ზრდის გამოსაშუქებლად, რადგან ერთი მხრით იგინი გასაოცარ სიმდიდრეს გვიშლიან წინ ენის გამომეტყველებისას, ყოველ გვარი კულტურული მიწევნილობის გამომთქმელს და თან მხატვრობით დამასურათებელს ენას და იმავე დროს თვალუწვდომელ შორსახედველს ან გასახედავს, პერსპექტივს, რომლის დასაწყისს ათიოდე სიტყვა გახლდათ, ათზეც ნაკლები, თვით ერთიც, ოდეს მბგერი ენა ჯერ შექმნილი არ გახლდათ და ერთად ერთს კაცობრიულ ნათესავის გამომუშავებულ მბგერ კომპლექსს სხვა ფუნქცია ჰქონდა ასასრულებელი, სხვა სამსახური გასაწევი და არა სიტყვის მაგიერობა, რადგან, როგორც იაფეტურ ენების პალეონტოლოგია გვიჩვენებს, ადამიანს საუბრობა დაუწყია ადამიანური ხმის ამოღების აღრე—უხმო უბგერო ენითა ერთმანეთს უზიარებდნენ სიტყვას, საქმეს—მოქმედებით, შემდეგ მოქმედების გამომხატველ სიმბოლურ სიტყვებით, მაგრამ ეგ სიმბოლო-სიტყვები არა ხმით და ენით გამოითქმოდენ, არამედ რხევით, თითქოს გაყოლილი ან ტეხილი ხაზების გასმით ჰაერში, განსაკუთრებით ხელის ნძრევით და სახის მოძრაობით. ქართულში დღევანდლამდი ჩაგვრჩენია სიტყვა—**პირუტყვი, პირმეტყველი**, თითქო ადამიანს შეეძლოს არა პირით სიტყვის თქმა.

მაგრამ, პირი დღესაც ნიშნავს არა თუ განსაკუთრებით „**ბაგეთს პირს**“ ის ნიშნავს აგრეთვე, ცხვირპირს, სახეს, და სახის მეტყველებას ხომ დიდი ნაწილი უდევს კაცის საუბრის წარმოებაში. შემდეგ, და ეს უმთავრესი საქმეა: ქართული თქმის **სიტყვა სიტყვის**, სამბგერიანი ძირი „ტყვ“ და სხვა მისი მო-

ნათესავე ვარიანტებში სრულებით არ ნიშნავდა თავიდანვე „ენით“ უბნობას ზინდა სახის მეტყველებით უბნობას, არც როგორც ამას წინეთ ვფიქრობდით, ორ პირთა შეტყუება—ზიარებას, „ერთმანერთთან“ „შეერთებას“, ერთის მიერ მეორის ცნობას ან მის უწყებას, შეტყობინებას. მიუხედავად იმისა, რომ ტყვ ძირი შეტყობის, უწყების და კიდევ სხვა უფრო პირვანდელი და ნაკლებ განყენებული ზმნის, კაცის და ქალის შეუღლის, გამომთქმელ ძირათ გამოდგა 1).

ამ ხანაში ჯერ კიდევ „სიტყვა“ „მოქმედება“ იყო: თქმა და „ქმნა“ არ განირჩეოდა, ერთი მეორესთან განუყოფელ წარმომდინარეობას შეიცავდა, და თუ მას, „თქმა-უბნობას“ ტყვ → თქვ ძირით, უკეთ ვსთქვათ ტყუ → თქუ ფუძეთ ნიშნავდენ, ეს მისგან წარმოებდა, რომ მთქმელი-მოამბე სკვითი ან „სკუ“-თა ნათესავი გახლდა, როგორც „ცხენი“ ზვიზვინებს“ ესე იგი „ცხენობს“ (ხვი-ხვინი იგივეა, რაც ჰუნე „ცხენი“), ეგრე „სკუ“თა ნათესავი ან ერი „სკუ“ობდა ან სკვითობდა. 2)

პირვანდელ ენას არც ესაჭიროებოდა სიტყვების სიმრავლე იმიტომაც, რომ ერთი სიტყვით პირვანდელი ადამიანი ჩვენი ლოგიკური აზროვნებით ერთმანერთისგან დამოუკიდებელ საგნის გამოხატვას ახერხებდა. კაცობრიობის შემდეგ მოვლენილ განვითარების ხანაებში სიტყვის შექმნის ამ პირვანდელ სიტყმას მოჰყვა ის, რომ როგორც იაფეტური პალეონტოლოგია გვიჩვენებს, ერთი სიტყვა ათას, ათი ათას სხვა და სხვა საგნის აღმნიშნავი გამოდის.

ერთი ასეთი უბრალო სიტყვა, როგორიც გახლავს „ხელი“, იაფეტურ ენებში ასიოდე და მეტსაც სხვადასხვა მთავარ მნიშვნელობის ტარებას ძლებულობს. სიტყვის ამ ერთ დედა აზრისგან წარმომდგარან მნიშვნელობანი—1) «შებება» 2) რიცხვი (ორი, 3) 'ძალი' ან 'ძალა' 4) ხელმწიფება, უფლება 5) 'ვალდებულება' ჯეროვნება 6) 'მოწყალება', 7) 'გაცემა' 'მიღება' 'გაყიდვა' და 'ყიდვა', 8) 'ცემა', 'დარტყმა' 9) 'ჩვენება', 10) 'მზავსება', 11) 'ხელობა, ხელოვნება', 12) 'ახალი, სიახლე', 13) 'სიახლოვე, ხლება', 14) კუჩქელის ასაღები ნაწილი ან საგნის დამახასიათებელი დანაკლისი, 15) დაქერა.

— ამ მე-15-ე მნიშვნელობაზე ვსწყვეტ, რადგან ამოწურვით გადათვლა საღამომდი ვერ დამთავრდება.

მდაბიო ან ცოცხალ მეტყველებაში ზოგს გადათვლილ მნიშვნელობისაგან დღესაც ღებულობს სიტყვა 'ხელი', მაგალითად უფლებისას, რა ხელი გაქვსო.

1) საბა (სულხან ორბელიანი) რომ ბრძაებს თავის ლექსიკონის შესახებ (გვ. XCVI), ამ წიგნთა შინა აღიან სახელნი კეთილნი და ბორბლნი, საქუელნი, და საძავებელნი, უბადონი, და ცუდნიო. არა თუ კუცხისათვის აღმწერიათ, რათა საქირდოთ იპყრათ. არამედ ენისა სისრულისათვის აღმწერეთ და სხვა, მისდაგვარათ ჩემს შიება-კვლევაშიც არც ერთს სიტყვას გვეოდს არ აუვალ, არ ვტოვებ აუხსნელათ ზრდილობიანობის მიმდევრობით, მით უმეტეს ავთ ფარისევლურ საზოკადობრივ მოთხოვნილებას ვერ ვამსხვერპლებ ავთ სიტყვებს, როგორც ავგულისხმო ზმნა, რა აღენ ისინი თავის წარმოებით საკულტო ტერმინებს ეკუთვნიან. ეგ ჩვენი დასაიიდებელი ზმნა tkn-a' → :kŋ → sn||m, წარმოებს იშტარის მზავსი იონურ ქალღმერთის, ქალიშვილის, სახელიდან, როგორც ქართული „ბოზ“-ი 'მსიძვი კაცი გინა დიაცი', ჯან. „ბოზ-ო.“ 'ქალიშვილი წარმოებულა იბერულ სანათესავე ტოტემურ არსების(ბორ აფორ), იშტარის მზავსათ სიყვარულის ქალღმერთის სახელისგან, და ბერძნებშიც ჩარჩენილი მათ სიყვარულის ღვთაების ..ა-ფრო-დიტა-“ს ფუძეს (ფრო←ჟ 5) წარმოადგენს.

2) იხ. ნ. მარტი, Об яфетической теории (Новый Восток, 1924, № 5) ცალკე წიგნაკი მისივე Из поездки к европейским яфегидам (Яфетический сборник III, გვ. 50).

რომ ვიტყვი, მაგრამ პირვანდელ ნათესავთ ასეთი ერთი სიტყვის მრავალმნიშვნელობა, რასაკვირველია, ძალიან უბრალოდ და მშვენივრად ენით საუბრის გამართვას. თანდათან, როცა ენების შეზავების, მათი შერევის-შეჯვარდინების კანონით ერთ ნათესავის მეტყველებაში ერთი და იმავეს სიტყვის ბევრი გადასხვაფერებული სხვა და სხვა სახე იკრებდა თავს, თითო სახეს განსაზღვრული მნიშვნელობა ევალებოდა და საქმე ადვილდებოდა. მაგალრთად, „ხელი“, „ძალი“ და „ჯერი“ ერთს, ერთი და იმავე სიტყვის სამი ვარიანტია, სამივე უწინ „ხელს“ ნიშნავდა, და მათგან ძირეული, მკვიდრი ქართული სიტყვა „ხელის“ აღსანიშნავათ **ძალი** იყო. ახლა ხომ მოგეხსენებათ, ‘ხელს’ ქართულათ მხოლოდ **ხელი** ნიშნავს, **ძალი** ‘ძლიერებას’ იტყვის და **ჯერ** ქართულ ძველ მწერლობაში ‘ვალდებულება’ (**ჯერ** იჩინა¹⁾, ახალში კიდეც ხან ‘სამ—**ჯერ**—სამ გზის. ან: სამ ხელ’, **ჯერ**“ ახლა, **ჯერი**“ და სხვა.

სიტყვების საჭიროებას პირვანდელ ხანებში მითაც ამცირებდენ, რომ ზოგს ჩვენთვის მარტივ საგანს ორი მზა სიტყვის შეერთებით ნიშნავდენ, მაგალითად ქართული სიტყვა **ცრემლი**, მეგრ. **ჩილა მური** რთული სიტყვა ყოფილა. როგორც აღმოჩნდა ცრემლი ნიშნავს ‘თვალის წყალს’, ეს ორი სიტყვა იყო ‘**თვალის**’ და ‘**წყალი**’¹⁾

სიტყვა დამოუკიდებლათ არ არსებობდა, და რაც საქმის შეგნებას კიდეც უფრო ამძიმებს, მრავალს მნიშვნოვანს შემდეგში სიტყვას თავის და თავათ არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა პირველში და მიტომაც მას, ერთს სიტყვას, ევალებოდა, აღენიშნა მრავალი საგანი, მაგრამ ყოფილ პირვანდელ მნიშვნელობის რიცხვი უსამზღვრო არ ყოფილა, იგი სამზღვარ გარეშემოწერილი იყო ადამიანების ბუნებრივ შემდგარი კრებულის საერთო რწმენით და აზროვნებით, რა კრებულის?

აქ ეთნოური ტერმინების გარჩევა და სიფრთხილით ხმარება გეკვირია. ‘ერი’, ‘nation’, ‘нация’, იმ დროს არ არსებობდა, როგორც არ არსებობდა **ჯერ** ‘ოჯახი’. სუფევდა ‘tribus’, ‘tribu’, ‘Станом’, ‘племя’, ქართულათ „ნათესავი“ „ნათესავი“ კი, როგორც ერთ პირობაზე მისი ფარდი ლათინური ‘tribus’; უკვე რთულ შედგენილობას წარმოადგენს. პირვანდელი სიმარტივით წარმოსადგენი ადამიანთა ბუნებრივი კრებულის აღსანიშნავათ ქართულათ ჩვენ გვაქვს სიტყვა **თესლი** (სპარსული ტომი), რომლის ფარდს, იმ აზრითვე ხმარებულს, ჩვენ აგრევე თვალსაჩინოთ ვერც ერთს ევროპიულს ენაში ვერ ვპოულობთ, სხვა და სხვა ‘თესლის’გან იკრიბებოდა და სდგებოდა ‘ნათესავი’. ზოგი ენის მოვლენა გვაბედვინებს კიდეც ერთი დებულების წამოყენებას: ‘თესლი’ ყოფილა ზოგი მამობრივი, ზოგი დედობრივი, გამოდის ეგრე, თითქო პირვანდელი ‘**ნათესაური**’ კრებული, **თესლათ** რომ ვუწოდებთ, ზოგნი მარტო ქალებისაგან შემდგარან, ზოგნი ვაჟკაცებისაგან. ნათესაური კრებული შემდეგ საფეხურზე იფუძნებოდა, არათუ სისხლის ბუნებრივ კავშირზე ან მის წაბაძვით, ერთობაზე, ძმობილობაზე როგორც ადრე გვეგონა, ეკონომიური ინტერესების დაცვისათვის ამხანაგობაზე,

1) იხ. ნ. მარტი, *Заметки по яфетическим племенам. I. шурское представление «слце»* (Известия Рос. Акад. наук истории матер. культуры, Ленинград 1924) გვ. 288—293.

ამ საერთო მოსამართავ და მოწყობილ ოჯახობაზე აღორძინებულ დობილ-ძმობილობაზე. ისიც უნდა მოახსენოთ რომ იაფეტურ ენათ პალეონტოლოგიამ აღმოგვიჩინა 'ქმარი' სიტყვის წარმოშობა 'ძმა' სიტყვისაგან. ოჯახის აღორძინების აღრე 'ძმა' ქმრის ვალდებულებას ასრულებდა. თვით ლათინური სიტყვა tribus პირვანდელი იაფეტური სახით „et-rem-on“ 'ძმობილობას' ან 'მომძეობას' ნიშნავდა, და იგი როგორც ქალაქ რომის აღმაშენებელთ ზღაპრული სახელები Romulus და Remus ეტრუსკულიდან შეთვისებული სიტყვები გახლავან. Romulus და rem-ნიშნავდა, ერთიც და მეორეც 'ძმას', არც ერთს მათგანს შემთხვევით მზგავსების გარდა არავითარი კავშირთარ აქვს როგორც სიტყვას სახელთან რომის ქალაქის, რომელიც, აგრეთვე ტროიაც, ეტრუსკების დანაფუძნები ყოფილან და მათ სახელზე არიან დარქმეულნი: პირვანდელი სახე გახლავს ეტროშ-რ], აქიდან ტროა, მეორის—როშ-შან, აქიდან 'რომა'.

მაშასადამე თესლი და შემდეგ თესლთაგან შემდგარი ნათესავი იყო, რომ ერთი სიტყვის მრავალ მნიშვნელობას საზღვრიდა თავისი ტოტემური წარმოდგენით, და ისე სწარმოებდა მაშინ, როცა მისი ნახელოვნები თუ მისი შეგნებით ცნობილი დამცველ-მრჩენელი და თავყანისცემით ხელსახლები, შორითუ ახლო საგანი თესლს, შემდეგ ნათესავს მიჩნეული ჰქონდა თავის არსების ცხოველ და მაცოცხლებელ ნაკეთათ ან ნაწილათ 'ტოტემით', მერმისში—ლმერათათ. თითო თესლს და მის მიყოლით თითო ნათესავს არა ერთეული ტოტემი, არამედ საკუთარი ტოტემების მრთელი წრე ჰქონდა ან უკეთ ვსთქვათ ჰყავდა, სადაც თავმოყრილი იყვნენ ოთხფეხი, ფრინველი, მცენარე და ქვა-მანდნული, მნათობი, თითო მათგანი სულიერათ ან ცხოველათ წარმოდგენილი. ისტორიული ხანებში ენის განვითარებაზე, სიტყვების მორფოლოგიის შექმნაზე უმოქმედნია, როგორც მოგახსენეთ, საზოგადოებრივ წესწყობილებას. ისტორიულ დროზე წინ დასწრებულ ხანებში ენის ზრდაზე, სიტყვების აწყობაზე და თითო მათგანის მნიშვნელობის განსაზღვრაზე უმოქმედნია ასობისგან შემდგარ სხეულს აღამიანისას. სიტყვების ერთმანეთთან აწყობაში გამოხატულა სხეულის ასობის შეკავშირება, მაგალითათ «წინ» ნიშნავს 'თვალს' (სვანები იმავე აზრით ხმარობენ 'შუბლს'—'სვობნის'), «მი-ერ» ნიშნავს 'სულს', «გან»—'გვერდს', 'კავშირი' (თუ),—თავს და სხვა. იმავე დროს კაცის სხეული ქვეყნიეობის გამოხატულებათ მიჩნეულა, და სხეულის ასობის სახელები, ტოტემურ წრეში შეტანილი, შექმნილან ქვეყნიერების, კოსმოსის სხვა და სხვა არსების აღმნიშნავ სიტყვებათ, კაცის სხეული იმ ხანაში მცირე კოსმოსათ ან მიკროკოსმათ გამხდარა¹).

ამ გვართ თუ ერთ ხანაში თითო პირვანდელათ მიჩნეულ მნიშვნელობისგან, მაგალითათ 'ხელი'-ს მანიშნ სიტყვიდან, ასობით სხვა და სხვა მნიშვნელობიანი სიტყვა იწარმოებოდა, და მეორე ხანაში თავდაპირველში სიტყვას თავისდა თავათ არავითარი მნიშვნელობა არა ჰქონდა—გამოთქმული სიტყვა თითო თესლში ერთი იყო და ყველავეგან მით ნიშნავდენ, იყო ხანა, ნათესავების და მათი მითოლოგიური წარმოდგენების გამომუშავების შემდეგ, როცა ტოტემუ-

1) რასაკვირველია, ჯერ მთლიანობის სახელი მიღებულია და შემდეგ მისი ნაწილების სახელები გამოყოფილან, სხეულის მწვერების სახელთა გაწესრიგება, მათი პირველ გაჩენის დრო და განვითარება, დარწმუნებული ვართ, განსაკუთრებით სწავლას შეადგენს თავის დროს და მის შესამუშავებლათ დიდი ახალაც არსებობს იაფეტურ ენებში. აქ, იქნება, ანთროპოლოგები, როგორც ზოგ დარგში არქეოლოგები, უმალ შეიგნებენ იაფეტურ საენო მასალის მნიშვნელობას და იაფეტურ ენათ-მეცნიერების უკვე მიწვენილ დებულელებს, ვიდრე წმინდალინგვისტები.

რი არსებების წრეებით ერთ სიტყვას უჩნდება რამოდენიმე ჩვენი ისტორიული ხანების წარმოდგენისთვის შეუსაბამო, ერთმანეთთან ლოგიკით შეუკავშირებელი მნიშვნელობა. ნათესავეები სდგებოდნენ სამ თუ მეტ, პირველში ხუთზე არა მეტ თესლის შერევით, მათ დამძობილებაზე, და ამ პირვანდელ ნათესავეებს მათი მითოლოგიური წარმოდგენის ძალით თითო სიტყვისთვის სამხე აუ ნაკლები მთავარი მნიშვნელობა აქვს, ერთი მეორესთან მითოლოგიურათ შეკავშირებული, ჯერ კიდევ კოსმიურ ხანაში. მაგალითათ:

«წყალი || ქალი || ხელი» ერთი და იგივე სიტყვის სამმნიშვნელოვანი ჭმარება გამოდგა; ნამდვილი ძირეული ქართველი ნათესავის ბუნებრივი მკვიდრი სახე ამ ერთი სიტყვის გახლავს «წყალი» (ძირით—«ძალი») ასე რომ ქართველი პირვანდელი ნათესავი ამ ერთი სიტყვით «წყალი» აღნიშნავდა წყალს, ქალს და ხელს. სიტყვა წყალს სხვა ნამდვილი აგრეთვე ქართული სახე აქვს, ქვედა საფეხურის—«სალ» («ზალ»), მეორე ზედა საფეხურის «ძალ», ორივე ერთგვარათ გარკვეული ისტორიულ ხანაებზე წინ დასწრებული ეპოქებიდან, თითო მათგანი «სალი»ც და «ძალი»ც მოხსენებული სამი მნიშვნელობის მექონი სიტყვა ყოფილა. მაგალითათ «ძალ» ნიშნავდა არა თუ მარტო წყალს, რაც გამოთქმის ბგერის მიხედვით კიდევ ძნელი წარმოსადგენი არ არის, არამედ «ძალსაც და «ხელსაც, და ამისი კვალი ცხადათ ჩაგვრჩენია ფვით ქართულშიც, რადგან «ძალი» ნიშნავს «ძლიერებას», რაც ყოველთვის, ხელის მანიშნი სიტყვიდან წარმოსდგება ხოლმე, და «ძალი» «ქალის» მნიშვნელობით გახლავს ქართულ სიტყვაში «ს-ძალ» ან «რ-ძალ», რომელიც რთულია, და როგორც თავის აღავს ავხსნი ორი სიტყვიდან წარმომდგარია და ნიშნავს «სახლის ქალს».

ამ გვარად იაფეტურ ენებს რომ ისტორიაზე წინ დასწრებული სამი მნიშვნელობის ძირეული ცვლილობით დახასიათებული ხანა გამოუვლია—კოსმური, ანთროპომორფული და ტოტემური, ქართული ენა თავის მასალით მათთანაც განუყრელ ზიარათ გავლილ ცხოვრებას ამოწმებს, არა თუ მარტო მორფოლოგიის ძირეულათ შეცვლით დახასიათებულ სამ ისტორიულ ხანაებისთვის, არამედ უზომოთ განგრძობილ ხანაებისთვისაც. ქართული შესაფერი შემამოწმებელი საბუთებით გაუღენთილია იგივე ჩვენამდი მოწვენილი ქართული ენა. ეს სრულებით არ ნიშნავს ქართულ ენის მოუზერხებლობას, პირვანდელობას (primitivism). ეს ნიშნავს მხოლოთ იმას, რომ აღრინდელ და ჩვენ დროისაც უაღრეს კულტურულ მოთხოვნილებათათვის, სამეცნიერო-ღ სასიბრძნისმეტყველო დარგში-აც, ტექნიკურათ სავსებით აღჭურვილ ქართულ ენაში, როგორც ხელშეუხლებელ ქალწულ ჭურჭლებში, ჩვენამდი მოუწვევია სხვა და სხვა პირვანდელ იაფეტურისავე თესლის შემოტანილ საენო მასალებს და ძველთა უძველეს ხანაების ენის გარდმონაცხოვრებ თვისებებს.

ამ თვალ უწვდენელ სიძველის შემამოწმებელ საბუთებს არ გვაძლევენ დიხაც ენის მარტო განყენებული თვისებები, მათი დროთა მიმდინარეობაში ცვალებადი ბუნების დამახასიათებელი მოვლენანი, მარტო ენის პალეონტოლოგია. იმ რიცხვზე და ზომაზე გადასრულ სიძველეს ასაბუთებს ის დიადი გასაოცარი მოვლენა, რომ ურიცხვ იაფეტულ ნათესავეების ხროვასაგან პირენთა ნახევარ

ქუნძულიდან შუა აზიაში მდებარე პამირამდე, კავკასიის ნიადაგს თუ გამოვტოვებთ, მხოლოდ ორი ხალხი, ორი მუჟა ხალხი დარჩენილა ამ ჩვენ დრომდე, ერთი პამირის კალთებზე ვერშიკ ან ბურიმასკ ნათესავი, მეორე ისპანიას და საფრანგეთის სასამზღვროზე ოდესმე დიად ეტრუსკების და ბასკების შეზავებულ ნატეხი, ახლა წოდებული ეუსკ არათ ან ბასკებათ.

კავკასიაში გარდა ახლანდელ ცნობილ ერების და ნათესავებისა ერთი რიგი ტომები აგრეთვე თითქოს უკვლოთ გადასულა, როგორც ერუშ, ან გაქართველებულან, როგორც რაჭველები—«ერუშ» და «რაქ» ველი ორი სახე არის «ეტრუსკ» სანათესავო სახელის. ვამბობ „თითქოს,“ გადასულა, რადგან მათი შეტანილობით ქართულში იგინი ერუშნიკ და რაჭველნიკ ისე გაუნადგურებლათ განაგრძობენ არსებობას, როგორც სვანთან შეზავებული აგრეთვე ეტრუსკთა ნატამალი, მატარებელი იმავე სახელის მესამეს სახის „ლაშ“, მრავლობითი რიცხვის „-ხ“ დაბრლოვებით ლაშხ, ახლა ცხენის წყალის ან Хирос-ის სახელწოდება, რადგან ‘ცხენი’ გახლდათ ეტრუსკების ტოტემი, და «ლაშხ» ნიშნავდა ‘ცხენსაც’. მაგრამ არა თუ კავკასიის ნიადაგზე, მის საზღვართა გარეთაც უკვლოთ არც ერთი იაფეტელი ნათესავი არ ამოწყვეტილა. პირენეითაგან პამირამდე ბასკებს და ვერშიკებს გარდა სხვა აურაცხელი იაფეტელი ნათესავები სრულებით არ განადგურებულან: იგინი შექმნილან ენათ ახლსახეების წარმომშობი პროცესის თბეთ. ამ თბის ელემენტებით, მათი სქელი წანალექილობით გულსასვლეთ გაძღარია ევროპის ახლანდელი გაბატონებული ერების ნათესავობა, ეგრეთ წოდებული ინდო-ევროპული ოჯახ-მოდგმა, მის ეგრეთ წოდებულ წმინდა ინდო-ევროპულ ნაწილში ისევე იაფეტურ ენებისგან წარმომდგარი, როგორც ამ უკანასკნელ დღეებში ცხადათ ირკვევა. წარმოსადგენია რა ჟამთა სიგრძეა საჭირო, ეს შედარებით ახალი დროის პროცესი ისე წმინდათ და ძირეულათ ჩადენილიყო, რომ მეცნიერები იქნება ვერას დროს ვერ მიახწევდენ ამოცანად შექმნილ სინამდვილეს, რომ ქაოთული ენა თავის წმინდა იაფეტური და იაფეტურ ნარევი გვლიშამოით არ არსებულყო, მეორე მხრით ეგ თავისებურობის წყარო—წმინდა იაფეტურობა—რომ არ შერჩენილიყო ქართველებს, და მაშასადამე დამოუკიდებელი შეთხზვა-შექმნის, შემოქმედების ჰუნარი დაჰკარგოდა, არ ვიცი ქართველობის არსებობას რაჟამ საფუძველი ექნებოდა თუ არა. მაგრამ დასასვამი არ არის განა საკითხი, ქართველობა უიმწყაროდ დღევანდლამდე გამქრალი არ იქნებოდა დედამიწის ზურგზე? რასაკვირვლია, ისტორიული ხანების თითო ნაბიჯის გადადგმისთანავე—თვით ხანების რიცხვი ხომ, ნაბიჯებს რომ დავეთხოვოთ, დიახსაკვირველ სათვალავია, უამრავია, ავით რაოდენობით მცირე ერისთვის, როგორიც გახლავს ქართველი ერი—მაშ ამ ხანების თითო ნაბიჯის გადადგმისთანავე არა თუ ფართოვდებოდა და რთულდებოდა ეროვნული კულტურა, სიღომესაც მატულობდა და ძლიერებას. ეწაფებოდა კაცობრიობის კულტურ-შემენელ პირვანდელ ძალას ატლანტის მზგავსათ, იმაგრებდა რა მის ჯერ კიდევ ქალწულ და ამოუწურეულ ნიადაგზე თავის ფეხს, და იმ ძალასთან და იმ ნიადაგთან ქართველობას ორგვარი კავშირი, მრავალ ათი ათასობით შეუწყვეტელი კავშირი შეხებობა-კონტაქტი ჰქონდა, დღესაც აქვს ერთი მხრით მისი ისტორიული კულტურის, მწერლობი-

საც ხანგრძლივობის ძალით და კიდევ უფრო, მეორე მხრით, პირვანდელი ჯერ კიდევ სანათესავო, ეთნიური და მაზედაც დასწრობილ კულტურის მაღლით, მისი ურიცხვი ჩარჩომილებით ქართველი კაცის **სულიერ** ანაგებში, მის ცოცხალ ენაში და მის გადმოცემულ-ნაანდერძევე საზოგადოებრივ ლტოლვაში. ეგ ხომ ადამიანს ველურათ უნდა ხდიდეს, პირვანდელ ველურათ! საქმეც ის არის, რომ ცოცხალს და შემოქმედებით კულტურას, რომელსაც მომავალი კიდევ ელის, სწორეთ ეს ეგრეთ წოდებული „პირვანდული ველურობა“, სულ ერთად დაცული პრიმიტივიზმი, აწარმოებს და იცავს ცხოვრებაშიც ისე, როგორც ხელოვნებაში და მწერლობაში, მეტის თქმას ვიკადრებ — მეცნიერებაშიც, მის სრულიათ განყენებულ ძიებაში. თუ რა უკიდურეს პირვანდელ დროის ჩარჩენილობა ან გადმოცხოვრება (survivance, переживание) შესწევდა ქართველებს მათ ისტორიულ განათლების ხანებშიდაც, ათას მაგალითიდან ერთის დასაბუთება მსურდა ქართულ მწერლობის ნაშთიდან რეკვირით თაყაიშვილის ნაპოვარ „კარის გარიგებიდან“, ქართველთ „ხელმწიფის“ კარის გარიგებიდან, (სახელია წიგნის) მაგრამ დროის უქონლობით მხოლოდ გაკვრით მოვიხსენიებ. ეს ძველი საეარაუდოთ რომ ვსთქვათ მეცამეტე თუ მეთოთხმეტე საუკუნის უნდა იყოს და როგორც ქმნილება ხომ რაღაც ხალხიდან დაშორებული კარისკაცებიდან შეთხზულათ უნდა შეგვერაცხა, იქნებაც კიდევ თარგმანი ან ბერძენი თუ სპარსთ-სასახლეოა ზნე-რიგების წაბაძვა. ჩვენ ასეთი სხვა ქვეყნიდან ზოგ ნაწილების შემოღებას წინ არ აღვუდგებით, მაგრამ ძველი სავსებით არა თუ მარტოკა თავისებურია, მეტიც ითქმება ქართული, თვით ტოტემურ ხანიდან მომდინარე ზნეჩვეულება არის შიგ წარმოდგენილი, აგრე მაგალითათ წლისთავზე ყველაზე უმაღლ მონადირეების მიღება — მონადირე «წარმათ» ღმერთის თაყვანის ცემა არის, და ჭყონდიდელის წარჩინებულება არა თუ ჭყონ-რკონის, ესე იგი მუხის, თაყვანისცემაზე, არამედ ხის და ცოდნის პალეოლიტ იაფეტურ ხანის წარმოდგენის დაგვართ ერთ და იგივეობაზე არის აღმოცენილი.

იქ იხსენიება ისიც, რომ ლაშქრობის დროს მეფის საცვალ-საგებელს მეტი-მეტი სიფაქიზით კუთვნილ ხურჯინში ჩაწყობილს საგანგებო ჯორს აპკიდებდენ ხოლმე, რომელიც მისდა მიჩენილი მთელი გვარის დიდი წყება-მსახურთა თანაყოლით წინ მიუძღოდა ლაშქრათ მიმავალ ჯარს. სიდან მოდის ეგ ჩვეულება, ესეთი დაწინაურება და ყურადღება ჯორისადმი? ჯორი, მოგეხსენებათ, პატრისაცემ მხედრათ ირიცხებოდა საქართველოში ბერების და სამღვდლო პირების სამეზავროთაც. ამ სასულიერო დასთან ჯორის დაკავშირებაში ძველის ძველი რწმენის ჩარჩენილობა გახლავს. თვით მეფეც პირვანდელი იაფეტური საზოგადოებრივი წარმოდგენით ღვთის ნაცვალა და მისივე ქურუმი, მღვდელი. არა თუ სიტყვა მღვდელი, სიტყვა მეფეც, ძველათ მეუფე ან უფალი, როგორც სომხურში არქაა, წარმოშობილი არიან სიტყვებისაგან, რომლებს თავში სანათესავო ღმერთის ან კერპის მნიშვნელობა ჰქონდა, შემდეგ მოგვის წინასწარმეტყველის და ქურუმის ან მღვდლის. ჯორი მეფის საცვალ-საგების მატარებელი, მთელი ჯარის წინამძღვარი ერის უკიდურეს განსაცდელის ჟამს — ლაშქრობათ მინავლობას, — სწორეთ სარწმუნოებრივ შეკავშირებული უნდა ყოფილიყოს მეფეს-

თან, 1) აგრეთვე სასულიერო დასის არსებასთან, ერთხელ პირვანდულ ნათესავურ წარმოდგენით, ღმერთთან და დასტურაც აგრე აღმოჩნდა. პალეონტოლოგიურმა კი გამოკვლევამ აღმოაჩინა, რომ აქ სახედარ საგანზე, ახლა რომ ჯოჯოდ იწოდება საქმე არ არის. პირველში ყველა სახედარი და მტვირთველი ცხენის დარგში ოთხფეხი, ცხენი იყო, ვირი თუ ჯორი, **ჯორათ** იწოდებოდა, და თვით ამ სახელში ჩაკრული იყო მისი ღვთაებრივი მნიშვნელობა, რადგან ჯორი ეტრუსკთა ნათესავის სახელი იყო, მისი ტოტემი და ღმერთი, და არა მარტო სახედარი. ყოველი საგანი, იმავე სახელის მატარებელი „ეიტოტემობდა“, კუთვნილი ნათესავის ღმერთათ ხდებოდა. ნივთიერი წარმოდგენა ამ სახელის მატარებლის შემთხვევითია. მუდმივილა შეუწყნარებელი არის თვითონ სახელის ღვთაებრივობა. როდესაც ქართველებმა ქრისტიანობა მიიღეს, ქრისტიანების უდიადეს სიმბოლოს მისაღებათ მქადაგებლებმა იმავე ეტრუსკული ტოტემი-ღმერთის ან ნათესავური ღმერთის სახელი დაარქვეს ჯორისგან გასარჩევად შეცვლილი ჯვარად. ჯორი ან ჯვარი ორივე ნაანდერძევი ძველი ნათესავური ტოტემურ სარწმუნოებისგან. ქართული კერპთსახურების ჯვარი ისე არ ნიშნავდა ქრისტიანულ ჯვარს, როგორც ხატის, ქრისტიანულ ხატს არ ნიშნავდა, არამედ იყო ქრისტიანობაზე დასწრობილ წარმოდგენით სულ სხვა, აგრეთვე ტოტემი, იაფეტურ ხალდთა ან ხატთა ნათესავის საკუთარი ტოტემური ღმერთი, რამე ღვთაებრივი ძალის მექონი, განსაკუთრებით არც გამორკვეული, სხვა და სხვა საგანი, რომელსაც პირვანდელი ნათესავი თავის სიცოცხლის მოზიარეთ რაცხდა, თავის წმინდა ნაწილათ ხდიდა და, როგორც თავის თავს, აღმერთებდა.

ამ გვარად „ქარის გარიგებაშიც“ ქართველ ერის შენახული მისი კერძოთ და მთელი მისი—იაფეტური—მოდგმის დამახასიათებელი წმინდა ნათესავური კულტურული ჩარჩენილობა აღმოჩნდა კაცობრიობის ცისკრის ხანის. ძველთა ძველი რწმენა-განათლებლის ჩარჩენილობა.

სამხრით და აღმოსავლეთით ქართულ კულტურის კავშირებს, მოვიხსენებთ კიდევაც, პატრონი ბევრი ყავს, ჩრდილოეთით და ქრისტიანობამდი დასავლეთითაც არავინ. აქ საიქვოა, რომ პოლიტიკურ განწყობილებას დაედვას უმთავრესი წილი ან სრულადაც ბრალი. მეცნიერები ვართ დამნაშავე, თუ ჩვენ კვლევა-ძიებაში ვიმსახურებთ პოლიტიკის მატრიალებელთათვის იქნება კიდევაც სასალუქო-საქებურ მისამართ ანდაზას: „ასე ჩემო, მანასეო, ხან ისე და ხან ასეო“. თვით მეცნიერებაში დღევანდლამდი კიდევ შესამჩნევია მწერლობითი კულტურის წინაშე მონებრივი გრძნობა, ყურმოჭრილ ყმასავით დაგება და თაყვანისცემა, რისგამოც საქართველოს, საზოგადოთ კავკასიის ჩრდილოეთთან ძველის ძველი ნათესავ—კულტურული ნასკვები სრულებით უვიცობის ბურუსით მოცული ბძანდება. მტკნარი მეცნიერული დაუდევრობა არის იმის მიზეზი, რომ სრულებით ჩავვიჩუმებია, რაც საქართველოს ისტორიულ ხანათა მიმდინარეობაში კულტურულათ უმოქმედნია ჩრდილოეთში, მიუცია თუ შეუქმენია. განსვენებული კათალიკოზ კირიონის თხზულებით ამ საკითხის ფონში ჩვენ ხომ ვერ გავალთ. ძლივსლა იოანე გოთელ ეპისკოპოსის ამბავს მოვიხსენებთ ხოლმე. მოქვის მონა-

1) ამ წარმოდგენათ წრეში შემოდიან ვირის ან ცხენის ყურებიანი ზღაპრული მეფეებიც.

სტორის ამშენებელ ხუროთმოძღვრებს კიევში წმინდა სოფიის ტაძრის აგებაში თითქოს წილი უდევსთო, ბრძანებს ერთი ჩინებულათ ცნობილი ხელოვნების ისტორიკოსი. ერთი შნოიანი ცდა არ გვიკისრებია, ქართულ, ან სომხურიც იყოს, ხელოვნებ. ს მთის იქითელ ეკლესიების შენებაში თუ რა ღვაწლი მიუძღვის, გამოშუქებულიყო. რაც შეეხება, ისტორიის წინდასწრებულ ხანაებისთვის ინტერესით სავსე ეთნოლოგიურ საკითხებს, ძლივსლა მაზე მეტი გაეგონოს ვისმე რომ ერთ რუსს მკვლევარს ქართული და უკრაინული მუზიკის ნათესაობა განსაკუთრებით აღუნიშნავს. ვის მოუვიდოდა ადრე აზრში, რომ რუსთა მატეიანეში შეტანილი, კიევის ან არაბულათ კუაბის აღშენების თარიხს ქვეშ, სამი ძმის **Кыиш**, **Щек** და **Хорив**-ის ლეგენდას ფარდი ლეგენდა აქვს სომხურათ, რუსული ზღაპრული მოთხრობის ვარიანტი **კუარ**, **მაღი** და **ხორეან** სამ გმირის შესახებ ზენობ გლაკის მე-IV-ე, მე-VII-იდეც იყოს, საუკუნეში ნაამბობი ვანის ტბის მიდამოთ აღშენებულ ქალაქ **კუარ**-ზე, უფრო ძველათ ყოფილ ვეშაპ ქალაქის ადგილას. ვინ დაიჯერებდა ადრე, რომ მწერლობა აქ არაფერ შვაშა, არც სომხური მემატეიანე, არც რუსი, ლეგენდა ზღაპრული თხრობა გახლავს. სკვითეები კი თავში იაფეტელები იყვნენ, და მათგან სომხეთშიც ჩარჩენილა გარდმოცემა და რუსეთშიც რადგან თვით თხრობა სრულებით არ აღორძინებულა ისტორიულ ქალაქის გამოისობით, ისტორიულ, ვთვათ, კიევზე, შენთხვევით არის ნაჩიჩი, **კ-ევ** (**кв-ев**) ან, არაბების გარდმოცემით, **კუა-აბ** (**кув-аб**) მრავლობითი რიცხვია. როგორც სომხების დაცული **კუ-არ**, **კუ** ფუძისგან და ამავე ფუძისგან სხვა მრავლობითი ნიშნით, მაგალითათ, **თა** აგრეთვე იწარმოება — **კუ-თა** ან **ქუ-თა**, რომელიც ნიშნავდა 'შვილი', 'ადამიანი', 'მოსახლეობა', 'შენი', 'სოფელი', 'დაბა' ან 'ქალაქი'. ასეთი 'დაბა' ან 'ქალაქი' ბევრი იყო იმ ქვეყანაში, სადაც სკვითებს უცხოვრია ან რომელიმე მათ შტოს, არა მარტო სომხეთში მის **კუარ**-ის მიდამო, არა მარტო რუსეთის სხვა კუთხეში **კი ევ**-ის ან მრავალ **კუა-აბ**-ის ალავას, არც მარტო დასავლეთ საქართველოში, სადაც ერთი ჯერ კიდევ მედიის დროის „კუთა“ (**Куты** ან **Кутыц**), გახლდათ, ერთიც ჩვენის მისგანვე წარმომდგარი „ქუთათ“, შემდეგ „ქუთათისი“ და „ქუთაისი“, აფხაზურში ზოგადი სახელი «**ა-ქ-თა**» 'სოფელი', 'შენი'.¹⁾ კავკასიაშიც და რუსეთშიც ყოფილან **ერ-ი**. და იგივე სკუთები ან, როგორც თვითონ ეძახოდენ თავის თავს, სკოლიტები გინდა მათი შტო კოლხები, რადგან, როგორც უკვე ახსნილია ადრე დაბეჭდილ გამოკვლევაში სკვითების სახელის შესახებ²⁾, «**კოლ**» და «**სკოლა**» შემოკლებით «**კო**» («**ყო**») და «**სკო**» ორი კილოკაური სახეა ერთი და იმავე სახელის, და «**კოლი**» და «**სკოლოტა**» ერთ და იმავე ნათესავს წარმოადგენენ, მეგრელებთან უფრო დაახლოვებულს, სხვათა შორის მათი სიტყვის **ხკუა** **სკუალ**-ერთობითაც. ქართულს თუ მიემართავთ, მის წანალექს ვიპოვიოთ უძველეს დროიდან შეძერწილს ყველა ჩრდილო იაფეტურ ენებში, არა მარტო აფხაზურში. ქართველი ერის ნათესავურ თბის შენადულარ თესლებში ერთი უსა-

¹⁾ ნ. მარტი, **Книжные легенды об основании Кутара в Армении и Клева на Руси** (Изд. р.с. акад. истории матер. культуры, ტ. III, გვ. 257—287).

²⁾ მისივე **Термин «скиф»** (Ифет. сборник, ტ I გვ. 66—136).

თუთ ჩრდილოეთელი ყოფილა და, რადგან აღმოჩნდა, რომ მის, ქართველების ძირეული თესლის, ღმერთს «წარმათ» ერქვა, და «წარმათ» ან «სარმატ» კი ტოტემური ღმერთია იმავე სახელის მატარებელი თესლის, პირვანდელი თესლის, ცხადზე უცხადესია, როჲ სამხრეთ რუსეთში აღრე მეზობლათ მყოფი დასავლეთს სკვითები და აღმოსავლეთს სარმატები გვიმტკიცებენ იჲ ერთ დროს დასავლეთს მეგრელების და აღმოსავლეთს ქართველების ბინადრობას. ვიმეორებ, სიტყვა ქართველ ერის ცხოლოთ ერთ და ერთ შემადგენელ თესლზეა, საგულისხმოა, უკვე ნათესავზე და არა ერზე. აჲ ზოგადი ხახებით მხოლოთ აზრს ვაშუქებთ და განსაკუთრებით არ ვასაბუთებთ, არც ისტორიულ წყაოების მოწმობათ მივმართავთ, სხვათა შორის სტრაბონის გარდმოცემას სარმატების და ივერიელების ნათესაობის შესახებ. ცალკე ცდა გვაქვს ამ საკითხზედაც დაბეჭდილი, ამ წამს კი ერთს მიწვინილ დებულებას გავიზიარებთ, სახელდობრ იმას, რომ «წარმათ» ღმერთის თაყვანის მცემელი თესლი ან უკვე ნათესავი ერთ ხანას გაბატონებული ყოფილა მთელ ადერბეიჯანში, ძველათ აშარბადაგანში და მთელ ვანის პირა სომხეთში, უკანასკნელში, სკოლოტის და კოლხის ერთგვართ პირობაზე, იმავე «წარმათ» თესლის სპირანტ შტოის წარმომადგენელი, მიტომ აჲ ვპოულობთ «წარმათ» ღმერთის თაყვანისმცემელს მონათესავე ერებს და «წარმათის» თაყვანის ცემას, თურქების და ინდოევროპელ სომხების გამოჩენამდე ყოფილს და დღესაც მათ შორის გავრცელებულს. ეს გახლავს ახლა ღმერთი «ჩელებ», ოსმალებში ძველათ შეტანილი და სომხების წმინდა «კაზაპეტ» გაქრისტიანებული პირველად კი, ინდოევროპელებთან შემრევაამდი, (ან უკეთ ვსთქვათ, ინდოევროპულ ტიპის გამომუშავებამდი) სომხეთშივე ყარამეტ. სპირანტ შტოისაგანვე მითვისებულს, სხვა და სხვა ნათესავებში სხვადასხვა სახით, იმავე სიტყვას წარმოდგენს სვანური ღერმეთ ან ღერბეთ (აქედან ქართული ღმერთი), კანური ღორმით, ძველი სამწერლო ქართული კერპ.¹⁾ აღრე ჩვენ ვიცოდით, რომ «-ათ||-ოთ||-ეთ» მარცვლები მდედრობითი სქესის დაბოლოვება იყო, ასე რომ ფუძედ ამ სიტყვების მიჩნეული გვქონდა „კარაპ-“, „ღორმ“-“, „ღერმ“-ან „ღერბ“, როგორც მოწმობდა სახე „კერპ“, და აგრელა იყო მართლაც მრთელი ერთი ხანა იაფეტურ ენების ცხოვრებაში. კვლევის თან და თან ჩაღრმავებაში ვერც იმ აზრს ავცდით, რომ ამ სიტყვების დასასრულის ბგერა «-პ» ანუ «-გ» «-მ» აგრეთვე მრავლობითის დაბოლოვება არის, მისი სრული სახე გვეჩვენებოდა განყოფით მამრობითად «-ძან», მდედრობითად «-მათ», მ თუ ტ ბგერის შესაფერი ცვლილებით —ძან||—პატ—> —ბან||—ბად და სხვა, ახლა კი დაგვიბეჯითდა, რომ წარმათ იქნება თუ ღერმეთ სრული სახე ან სხვა მის დაგვართ კანონიერთ შეცვლილი ტოლი, ორ ნათესავურ სახელის შედუღილებას წარმოდგენს, სალთა ან იტალთა ნათესავის და იბერთა ან იმერთა (მარ V მატ და სხვა). მათსადამე ზემოხსენებული სიტყვების პირველი ნაწილი ყოფილა მთელი, თუმცა მარტივი ფუძე —კარ, ღორ, ღერ, კერ, აგრეთვე წარ, —> სარ. რომელ ხანაში და რომელ ტოტემურ წრეში ბატონობდა ეს მარ-

¹⁾ აქიდანვე კერმეტ ჩერემისების და ჩუვაშების, რომელთ ენების იაფეტური შთამომავლობა, ცხრა თვე იქნება, რაც აღმოჩნდა. ნ. მ.

ტივი ფუძე სათანადო სახით და რომელ ხანაშიც და წრეშიც შეუღვლილათ მეორე ფუძესთან, შემდეგში გარკვეულ დაბოლოვებათ ქცეულ ნათესაურ სახელთან, და რას ნიშნავდა ხშირათ ჩვენი შეგნებითაც სხვა და სხვა ტოტემური ცხოველების დარგისგან, ამჟს ახლა ჩვენ არ გამოუდგებოთ.

ვტოვებთ განზე აგრეთვე პროფ. ბრაუნის მიერ აღძრულს საკითხს გერმანელების იაფეტურ წარმოშობაზე. მის შესახებ ახლა მართლაც მეტულობს დასაბეჯითებელი მასალა. და მხოლოდ გაკვრით ვეხებით დიად საკითხს ბასკებისას, რომელნიც ჩვენი მესხების განაყოფა ნათესავი გამოდგა, მიუხედავთ უხსოვარ ხანიდან გაყრისა ბევრი საერთო ენის და ნათესაური კულტურის საერთო მოვლენებით. ბასკური ამ საკითხის გარდა საჭიროა იმ იაფეტური წანალექების გამოსარკვევით რომელნიც ფრანგულში, ისპანურში, პორტუგალურში და იტალურში არიან და ახასიათებენ ამ რომანულ ენების გაჩენაში მონაწილე იაფეტურ ნათესავეების შემოტანილობას, ბასკურის ან მესხურის გარდა, ისპანურის ან სვანუის, იბერულის, ლიურულის, ეტრუსკულის, იტალურის ან სალურის, იგივე ალბანურის, კელტურის ან გალურის და კიდევ სხვებისას. ბერძნების იაფეტური თბე, აგრეთვე მრავალნათესავეურია, არა მარტო პელასგური. მათი მიწა-წყლის სახელები, გმირების და ღმერთებისაც თვით ეპოსი მიზვისებულია ან გვარტომობით ნაანდერძევი იაფეტელებიდან, ტოტემურ ხანიდან ნაანდერძევი არიან თვით ილიადას და ოდისეას ზღაპრები, იმ დროის როცა სიტყვის შემოქმედება და ზღაპრის ერთს წარმოებას წარმოადგენდა; ამ ტოტემურ ხანას ეკუთვნის თვით ეგროპის საშვალ საუკუნოის ეპოსი, კელტური ეპოსი, აგრეთვე იაფეტელებისგან ნაანდერძევი, როგორც კელტური ენების, ირლანდურის, ბრეტონულის და გალუი იაფეტურის თბე კელტურ ეპოსის ერთს საკითხზე შეეჩერდები, ტრისტან და ისოლდეს რომანზე, მის წარმოშობაზე და მის წარმოშობის ახსნაში ქართულის მნიშვნელობაზე და მის მნიშვნელობაზე ქართული კულტურის ერთ უდიადეს კმნილებათაგანისთვის, ვეფხის ტყაოსნისთვის.

III

პლინიოსი¹⁾ ერთ ადგილას მოიხსენებს რა მოგობას, მზიბლავთა ხელობას, ბრიტანიას უპირატესობას უთმობს: „განა საჭიროა მოგაგონოთო, სწერს იგი, თუ როგორ გადაუთელავს ამ ხელობას ოკეანეო და ბუნების დასაღვეში მიტანილაო“. ბრიტანია დღესაც მას, ამ მზაკრობის ხელობას, განსაცვიფრებლათ აღიღებს იმდენ სადღესასწაულო ზემებით (ceremoniis), თითქოს იგი ყოფილიყოს სპარსებისთვის ამ საქმის გარდამცემიო“ ან, როგორც ფრანგთა ცნობილი არქეოლოგი სთაზრმის, „ბრეტნიის შეეძლო ამ საგანში სპარსეთის მასწავლებლის სახელი მოეხვეჭა“-²⁾ პლინიოსს მხოლოდ რიტორიული შედარებისდა-

¹⁾ პლინიოსი Historia naturalis, XXX. 4, 1.

²⁾ ლათინურათ ad naturae iuane pervocta, რასაც ზოგი თარგმნის. 'ცისკიდეთადმი' გავრცელებულაო იხ. Reinach, Le culte de Hela et le Druidisme (Revue-Archéologique II, pp. 87-111 1913 p. 10

³⁾ S. Reinach, B. c.

გვართ დაუახლოვებია ბრიტანია გინდა ბრეტანია და სპარსეთი. მან, რა თქმა უნდა, არ იცოდა, რომ დასტურაც ბრეტანები ყოფილ არიან სპარსეთის მოძღვრები მოგობაში და მზაკრობაში, მაგრამ ამისთვის მის ცნობილ ბრეტანებს დასავლეთ ევროპის კუნძულიდან გამგზავრება არსჭიროდა ერანში. ისტორიულ დროზე დასწრებულ ხანებში, ინდოევროპელების მოსვლამდი, მერმისის სპარსეთის საზღვრებში ბძანდებოდენ ეტრუსკები, და ერთი ვარიანტთაგანი ეტრუსკის სახელის არის ბრეტან (მ-რეჰ-ტან) ან შემოკლებით ბრეტ, მისი სიბილასტ ფარდის პირვანდელი სახე იყო მ-რეს-ტან, მ წინსართი, ტან ან ტენ, შემოკლებულათ — ტ მრავლობითის დაბოლოვება და რეს, სპირანტული მიქცევით რე—ან რე-(←* რეჰ), ფუძე გარკვეულ (სვანურის ან სომხურის) ტიპზე გახმონანებული. თვითონ მოგვი ან მაგ-ი, პირვანდელი სახით marq-III აგრეთვე იაფეტელებისგან შეუთვისებია სპარსელებს: ნათესაურად ეგ სიტყვა ბასკთა ან იბერთა ბუნებრივ საკუთრებას წარმოადგენს.

დასავლეთს და აღმოსავლეთს ერთგვართ გავრცელებულ იაფეტელებს, ცხადია, ერთი და იგივე ეპოსი ჰქონდა, და ერთი და იმავე ზღაპრულ თხრობებს ავრცელებდნენ. თვით უძველესი ევროპის ეპოსი, ილიადა და ოდისეაც, ახლა ცხადზე უცხადესია, და ეს ხომ იაფეტური ენათ-მეცნიერებისგან დამოუკიდებლათ—რომ ბერძნების გაჩენამდე სუფევდა ეგეურ კულტურის მიდამოზე, ამას აბეჯითებენ არქეოლოგიურ გათხრით აღმოჩენილი ნივთეული ძეგლები. იაფეტური ენათ-მეცნიერება მხოლოდ საშეალებას გვაძლევს, რომ მასში მოქცეულნი ტერმინები როგორც ადრე ექ ბრძანებული იაფეტურ ენებიდან ნაანდერძევი სიტყვებზე აფხნათ და ზოგ არსების ნამდილო სახე გამოვაშქარავთ, როგორც მაგალითათ გმირი «რეს-»-ის. როგორც, ახალგაზდა ქართულის მცოდნე მეცნიერი რუსი ბ. გენკო ამტკიცებს ვრცელ გამოკვლევაში, ეს გმირი 'ცხენი' გახლავთ, ეტრუსკების ან პელასგების ტოტემი და ახლა სულ სხვა ხასიათი ეძლევა ვსევილოდ მილერის კვლევა-ძიებას კავკასიის ზეპირთქმულებებში, ბერძნულნი მითების აღმოჩენას მათში მის დაკვირვების მეოხებით.

მაშ რატომ უნდა გვიკვირდეს, რომ „ქალ-ვაჟიანი,“ განსაკუთრებით გარდმოცემა—ადამიანის ცოცხლად ჩაკირვაზე ციხის კედლის გასამაგრებლად, დასავლეთსაც არსებობს, დრუიდების სამფლობელოში, და ჩვენშიც, საქართველოში, აქაც, საგულისხმოა, იმავე ნათესავის მოძღვრებით გავრცელებული, რადგან დრუიდნი იაფეტური ენათ-მეცნიერების გამოკვევით აგრეთვე იაფეტელებს—იტალებს თუ არა, ეტრუსკებს ნიშნავს, პირველად მათი ტოტემი-ღმერთი და შემდეგ ტოტემი-მსახური იყვნენ და მოხსენებულ გარდმოცემა კი მათ სწავლის გადმონაჩქევს წარმოადგენდა, მაშასადამე ეტრუსკების გარდმოცემას, და ეტრუსკები ხომ შივ საქართველოშიც ესახლნენ, როგორც მოგახსენთ.

როგორ არ მოვიხსენოთ დიდის ალტაცებით სამოთხრობო ზღაპრების გამოჩენილ მკვლევრის ალიქსანდრე ვესელოვსკის გამსჭვირვალე აზრი, გრაკლის თასზე თქმულების ელემენტებს რომ, იმავე საიაფეტო აღმოსავლეთში ჰპოულობდა, სხვათა შორის ჩვენგან გამოცემულ ლუდეს ღვთისმამულის ეკლესიის აშე-

ნების ძველ ქართულ ამბავში, არტურის რგვალ ტრაპეზის მოთხრობებს და ქართველთ ხალხურ სიტყვიერებას ანათესავებდა.

ცხადია, ჩვენ აღარ გვიკვირს, როცა სპარსულათ ან ერანულათ წოდებულ ადმოსავლეთის ეპოსის გარკვეულათ დამახასიათებელ ჰანგებს დასავლეთის მეცნიერები განცვიფრებით აღნიშნავენ კელტებში, ზურაბ და როსტომის საშვაშეგულო ამბავი, სახელდობრ, თავის სისხლ-ხორცის ვერ მცნობი მამის და შვილის შეხვედრა და სასიკვდილო ბრძოლაში ერთმანეთთან შეტაკება აღმოჩენილია უკვე კელტურ და ტევტონურ ფოლკ-ლორში.

პირიქით, აქაც ჩვენ ვხედავთ ერთ და იმავე წყაროს, სიდანაც ძველათ ბერძნების ეპოსი გადმოღუღებულა, საშვალო საუკუნეებში კელტური ეპოსი დასავლეთში და სპარსული ადმოსავლეთში, ყველა იაფეტელ ნათესავთაგან შეთვისებული. პოეტ ფირდოუსის განთქმული თხზულება „შაჰ-ნამე“ ანუ „მეფეთა წიგნი“, მეთერთმეტე საუკუნეში გალექსილი სპარსულათ, სპარსულათვე ადრე ამბად ჩაუწერიათ „ხუდაჰ-ნამე“ ან „უფლის წიგნი“-ს (ჩვენი აზრით „საღმრთო წიგნისაც“) სახელით, ადრე კი ფაჰლავურ (ფეჰლევანურ) ენაზე იყო შეკოებული, ეჭვს გარეშეა, ხალხში გავრცელებული, ვინ იცის რამდენი ათასი და ათი ათასი წლოებით გადმონაცემი დასტურ საგმირო ან გმირების, პირველში საღმრთო ან ღმერთების შესახები ამბები. ხალხი ან ერის ძირეული ნაწილი ერანში ანუ სპარსეთშიც ხომ იაფეტურ გ-დმოცემებით გაჟღენთილი გახლდათ, ზოგან ხომ ძველის ძველ ჩარჩენილ ამა თუ იმა იაფეტურ ენას ეტანებოდენ, ჯერ არ დაჰკარგოდათ. არა თუ მარტო კასპიის ზღვაზე მიგარდნილ გურგანეთის ქვეყანაში, სპარსეთის ადმოსავლეთის ნაწილშიც იაფეტურ წანალექილობას ჩვენ ვეღარ უარვყოფთ იაფეტური ნათესავი, მეტი თუ არა, შვა აზიაში გავრცელებული ყოფილა. ფირდოუსის „შაჰნამეს“ ქართული თარგმანი, არა ერთ-ჯერ, ისეთს ნიშნებს იძლევა, რომ ძიება დაგვიკირდა, ქართველ მთარგმნელებს იქნება სპარსულ დედნისაგან დამოუკიდებელი წყარო, ზეპირ თქმულება ჰქონდეს, ყოველ შემთხვევაში სომხეთში უეჭველათ არსებობდა როსტომის ამბავი დიდათ უფრო ძველ გმირზე ტორქზე ან ტროქზე. ეს სახელი კი, ძალიან გავრცელებული მცირე აზიიდან იტალიამდე, აგრეთვე ეტრუსკების ან იტალების ტოტემი გახლდათ.

მაგრამ ამ წამს ჩვენ შევეხებით მხოლოდ „ვისრამიანს“.

IV.

საკვირველი საქმეა, დიან ღირს საყურადღებო, რომ ქართულ მწერლობაში სიყვარულის ეპოსი, სისრულით გამოთქმული და დამთავრებული ორი ძველით, „ვეფხის ტყაოსნით“ და „ვის-რამიანით“, ერთი მეორესთან გეზობის დამკერ მოვლენას კი არ წარმოადგენს, ერთი მეორის აუცილებელ შემავსებელ ნაწილათ გამოდის: ერთიც და მეორეც, რაოდენ ინტერესი პიროვნული კაცობრიული სულისკვეთებაზე მიმართული, წარმოადგენს სიყვარულის დიდებას, „ვეფხის ტყაოსანი“-ცოლქმრობამდე, ცოლქმრობით მხოლოდ დასასრულ დაგვირგვინებულის, ტანჯვით გადატანილი სიყვარულის შესხმას, „ვის-რამიანი“ უკ-

კონსტანტინე

ვე დაგვირგვინებულთ წრეში შევარდნილის, მრუშობაში გატარებული სიყვარულის ქება-დიდებას.

ფიოდოუსის „შაჰ-ნამეს“ მზგაესათ „ვის-რამინიც“ ადრე ფაჰლავურათ ყოფილა ჩაწერილი და მეთერთმეტე საუკუნეში ფახრუდინ გურგანელს გაულექსავს. ამ სპარსული დედნისგან ნათარგმია საშვალ საუკუნეთა მშვენიერი ენით ქართული „ვის-რამინი“. მაგრამ ნამდვილ დედანს, ხალხურ ზეპირთქმულებას ჩვენამდი არ მოუწევია. რა ხასიათის იყო ის ხალხური ვერსია, ალბათ მთელი ეპოსის ნაწილი, ჩვენ შეგვიძლია მხოლოდ შედარებით აღმოვაჩინოთ, პირდაპირი საბუთი არა გვაქვს. არც შეგვიძლია უარყოთ მისი დიახ ადრინდელი ხალხში არსებობა, არ შეგვიძლია ვამტკიცოთ, თითქო იქ, სადაც სპარსული ეპოსის — „შაჰნამეს“ — უმთავრეს თქმულებას, როსტომიანს, ძაზედ ადრე ამბად არსებობა ჰქონია, ვისა და რამინის ამბავიც“ არ ყოფილიყოს. მართლაც მის მონათესავე ჰანგებს დიდ ხანით ადრე ვპოულობთ სომეხთა ერში, რომელსაც ქართველებთან საერთო იაფეტური ეპოსი და ზეპირ-თქმულება ჰქონია ძველ ღმერთებზე და გმირებზე. საგულისხმოა, რომ ვისა და რამინის სიყვარულის ამბავი პირვანდელ სახით არსებულ ყოველიყოს ზეპირთქმული ქართველებშიც. ეს ამბავი უფრო შორს დანავარდნილა.

„ვისას და რამინის“ ამბავს კელტური ეპოსი იცნობდა. აქ ის, აგრეთვე გვიან, მე-XII-ე საუკუნეში, შემუშავებული ფრანგ პოეტისაგან, სხვა და სხვა რედაქციებით არის წარმოდგენილი, სახელწოდებული „ტრისტან და ისოლდე“ (ფრანგულად Iseut ან Iseult). საშვალ საუკუნის მწერლობის შესამჩნევ მკვლევარს, აქაურ მეცნიერს განსვენებულ Gaston Paris-ს თითქმის შესხმა აქვს შეთხზული „ტრისტან და ისოლდე“-ში მოთხრობილი სიყვარულის. ასეთი სიყვარული მისი სიტყვით ქვეყანაზე არავის არ ჩაუსახავს, არავის უგრძენია, არც მოლანდებია, აოც ერთს ერს, არც ერთ პოემაში, სიყვარული უკანონო, სიყვარული ბატონი, პატიოსნებაზე, სისხლზე სიკვდილზე უფრო ძლიერი სიყვარული, რომელიც ისე შეჰკრავს ხოლმე ორ არსებას, რომ უძლურ არიან თვითონაც, სხვებიც, გასტეხონ მისი ჯაჰვი და მისგან გათავისუფლდენ. უეცრად მოვარდნილი, ცოდვისკენ წარმტაცებელი, უბედურებასთან მიმყვანი, რომელიც ორივე შეყვარებულს სიკვდილის წინაშე უწინამძღვრებს და იწვევს ტანჯვით და სევდათ, მაგრამ აგრეთვე შევბათ და განცხრომათ, იმოდენათ შეუდარებელთ და თითქმის ზედკაცობრივბ, რომ ერთხელ გამოაშკარებული მათი ამბავი მეხსიერების ზეცაზე საუკუნოთ ნათობს სევდა-ნაკრავი მომხიბლავი სიბრწყინვალით და სიყვარულის აგეთი ჩასახვა და მიღება, აგეთი კონცეპცია იშვა და განხორციელდა კელტებს შორის Tristan და Iseult-ის პოემაშიო და იგი შეადგენს კელტების მოდემის, მათი რასის ერთს და ერთს დიდებასო.¹⁾

აქ ჯერ იმის საკითხს არ ვძრავ, თუ ვინ იყვნენ თვითონ კელტები და ფრანგებს ან ევროპას რა გამოცალკევებითი ხელი აქვს მათ მისაკუთრებაზე? არც იმას, თუ სპარსელების და ჩვენს „ვისა უ რამინ-ს ან „ვის-რამინ ს რა ვუყოთ? ჩვენს რუსთაველში გამოცხადებულს სიყვარულს რა ვუთხრათ? ერთ წამს დავი-

¹⁾G. Paris, Poèmes et légendes, pp. 139—140.

ვიწყლო მათი აზრება, განა მაინც არ გვეთქმება სიბრძნე-სიცრუის ერთი არაკის-საკითხავი: „თქვენი სიტყვა მჯერა, მაგრამ კუდი თუ ბოლო მაკვირვებსო“. ეს ბოლო, იგავში ჩაყლაპული ქათმის კუდი, თვით G. Paris-ს იმავე წერილში შემდეგი ნაბრძანებია:

რაც შეეხება ჩვენი ეპოპის ჩასახვის სამშობლოს, მის განსაკუთრებით-საკენე ადგილს (au berceau particulier), მისი გამორკვევა ძნელია. სახელი ტრისტან, მე უკვე მითქვამსო, ჰგავს პიკტებისგან წარმომდგარო. რაღაც მომხიბლავი (séduisant) და თითქმის გულის ამაღლელვებელი მოვლენა იქნებოდა დაგვე-ჯერებია, ვითომდა კაცობრიობის ერთ უმშვენიერეს პოეტურ ქმნილებათაგანის მეოხებით, ჩვენს სულში ვადმოცხოვროს იმ გამქრალ ერის სულს, რომელს არა უანდერქებია რა ჩვენთვის გარდა თავის სახელის და თავისვე ზოგიერთ მთავრის სახელებისა საკუთარი ენის სულ ოთხი თუ ხუთი კიტყვითურთ“. საქმეც ის არის, რომ ამ საკვლევ საკითხში სახელების წარმოშობა სჭრის საქმეს და გადასრულს პიკტებს, არც ისე უკვლოთ გამქრალ ერს, საბედნიეროთ დიდი ნათესაეობა ჰყოლია და ზოგი ნათესავი დღესაც ცოცხალია, სიკვდილს არ აპირებს, და Gaston Paris-ის მიერ მომხიბლავ მოვლენათ წოდებული ტრისტან და ისოლდეს პიკტებისგან წარმოშობა სიმართლევზე უფრო ახლოა, ვიდრე მთელ ტომებში მეცნიერულათ გატანილი სხვა ბევრი დინჯი აზრი. აგეთი სიმართლევკიდევ უფრო დაემზავსება ზღაპარს, მაგრამ ქვეყნის ნამდვილი ამბავი მუდამ იგი არ არის, რასაც რუსთაველი თავის გმირების ნამოქმედარზე იტყვის: „სიზმარი ღამისა“?

ეკვის მოტანაც სრულებით უსაუფძლო იქნებოდა იმაზე, რომ ჩვენდამი მოწიგნილი ქმნილებანი ტრისტან და ისოლდე, აგრეთვე სპარსული Wisia და Ramin ქართული „ვის-რამიანი“, რა ქვეყანაშიც დაწერილან, რა საზოგადოებისთვისაც თარგმნილან, იმ ქვეყნის საზოგადოებრივ წესწყობილებაზე თუ არა ვაბატონებულ შეგნებაზე შეთანხმებულ გახლავან და თითო მათგანის შემოქმედი სული, თარგმნიც იყოს, შესაფერ ქვეყნიერების ღვიძლი შვილია; მასში უსათუოდ ვიპოვით ამა თუ იმ ადგილობრივ ხაზს და ამ უკანასკნელ შეთხზვის მოკაზმვის ეპოქის თანამედროვე აზროვნებას, მის საზოგადოების დასურათოვნებას, მაგრამ როდესაც სიტყვა მოთხრობის ზღაპრის წარმოშობაზეა წამოვარდნილი და მაზედ ცხარე პაექარი სტყდება, როცა თვითონ ამბავს ხელისხელსაგოგმანებს მითითურ ხანაებში მიყვავართ, შეუძლებელია მისი გაჩენის დღე ისტორიული ხანაში ჩამოვიდრიოთ. ბ-ნი Bédier ცდილობს; ჩვენი შესამჩნევი მოთხრობის წარმომშობელ ნიადაგათ მივიჩნიოთ აგრე გვიან წარმომდგარი საზოგადოებრივი განვითარების საფეხური, როგორიც გახლავს რაინდული ეპოქა მისი წყობილობით. ცხ დია, ბ-ნი Bédier-ს არ აწუხებს, რომ არსებობს ორი ვერსია მოთხრობის, ერთი სპარსული და მეორე კელტური, მაგრამ ჩვენ იძულებული ვართ დავეკითხოთ მკვლევარს, რომელ ნიადაგს ეკუთვნის უპირველესობა—აღმოსავლეთისას, სადაც ერანული ვერსია აღმოცენილა, თუ დასავლეთისას, სადაც აღუვაებულა კელტური, ინდოევროპულ-კელტური ვერსია? იქნება არც სპარსეთის და არც ბრიტან-საჟრანგეთის ნიადაგს.

სხილველი

როდესაც პირვანდელი წარმოშობის საკითხი ჩვენ წინ იყენება და ამ მხრით თვალის მოვლებაზე მოთხრობა ლაღათ წელს იმართავს ხოლმე, გამოკიპული მთელი თვისი პირველ ყოფილი კულტურის თვისებებით როგორც „aere perennius“ ნივთისაგან გამოქანდაკებული საუცხოვო ქმნილება, მაშინ ქართული „ვის-რამი-ან“ ზეც, სპარსულისგან თარგმნილზე, იქნება სულ სხვა სჯა დაგვირჩეს გამოსატანათ. მაგალითათ, შესაძლებელია, რომ პირვანდელი წარმოშობის ნათესაურ გვლიშამოით მოთხრობა ქართველ ერის ბუნებაზე უფრო დაახლოვებული იყოს, ვიდრე სპარსულზე. ამ ძირეულ წინაღუკით ქვედა საოთულში იგი უფრო ქართული იყოს, ვიდრე სპარსული. იგივე არა ნაკლებ სიმავრით გვეთქმის „ტრისტან და ისოლდეზე“.

მითოლოგიურ ხანიდან საფრანგეთ-ინგლისის ფეოდალურ ხანამდი ერთი მხრით და სპარსეთ-საქართველო საშვალ საუკუნის წესწყობილებამდი მეორე მხრით ხელმქმნილი ან განმავიყებელი სიყვარულის ზღაპარს, ექვს გარეშეა, ცვლილება უნახავს. სხვათა შორის ის გაყრია იმ ხანასაც (უფრო აღრინდელს რომ არ შევეხოთ), როცა მატრიარქატი სუფევედა, საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ქალი ბატონობდა. დიახ სხვა ხასიათი და სხვა განწყობილება ექნებოდა მაშინ მოსიყვარულე გმირებს, ორ მიჯნურ კაცს და ერთს ქალს. რასაკვირველია მაშინდელ პირობებში წმინდა გვირგვინის შემბლაღე სიყვარულზე, მის უკანონობაზე აღარ ითქმება რა. ნავრამ როცა ტრისტან და ისოლდეს პოემეში დასტურაც თვალსაჩინო, უტყუარი, ჩარჩენილობები პირველ ყოფილ ცხოვრებისა მის არსებითად დამახასიათებელ ნაწილებს შეადგენენ, როცა მათში არა მარტო შემთხვევით შემოვარდნილ ეპიზოდებს ვპოულობთ ან ერთს და ორს გადმონაჩქეფ წვრილმანს, არამედ თვით გადმოცხოვრებული მითიური გმირების ბუნებრივ დახასიათებას, განა ნება გვეძლევა მაშინაც შემდეგი დასკვნა გამოვიტანოთ, რომ „ეს ტრისტან ლორის მწყემსი, გასაოცარი მშვილდოსანი, ჯადოსან ძაღლის და ჯადოსან მშვილდის პატრონი, ეს ტრისტანი, ყოველი ფრინველის ხმის თავისუფლათ მიმბაძავი, იმ ზომაზე თითქმის ზედბუნებრივად ნიჭიერი წმინდათ დაჭრილ ნაფოტების მტყორცნელი ტრისტანი, მგლის სხაპე-ბიანი ტრისტანი, ჩვენ უნდა გვეჩვენოს ერთგვარ ბარბაროსულ დეკამერონის გმირათო!“. აგრე ბძანებს თხზულების საუკეთესო გამოკვლევის ავტორი ბ-ნი Bédier. ვთქვათ, ასეც იყოს: ინგლის-საფრანგეთს გაედეკამერონების მითოლოგიურ ბარბაროსულ ხანებიდან მომავალი მოთხრობა, მისი წარმოშობა სნამდილ საკითხის დასმას მაინც ხომ ვერ წაუვალთ! მრავალ მკვლევართაგან გერმანელ მეცნიერს W. Golther-ს და განსაკუთრებით საფრანგეთის მეცნიერს Bédier-ს უდიადესი დამსახურება აქვსთ „ტრისტან და ისოლდეს“ ფილოლოგიურ შესწავლაში Golther ამტკიცებდა, მისდა მისაწვდენი სამწერლო ძეგლი Tristan და Isolde საფრანგეთში წარმომდგარაო, ესე იგი დაწერილაო. საჭირო არ არის მისი ძირის ძებნა ირლანდიაშიო და მაინც და მაინც კელტებზე მისაკუთრებო, მოსიყვარულე წყვილი ადამიანი ყველა ქვეყნებშია გაფანტულიო და ყველა საუკუნეში, და მათი შემეაერთებელი არის მხოლოთ ის, რომ შეყვარებულ ადამიანებს ყველგან მზგავსი გრძნობები აღელვებენო. ეს ოთხმოციან წლებში, აღ-

რეც იწერებოდა. პირიქით, Gaston Paris, როგორც მოგახსენეთ, კელტური წარმოშობის მომხრე იყო. კელტურის მცოდნემ და ევროპის პირვანდელ მკვლევარებზე საკითხის განთქმულ მკვლევარმა d'Arbois de Jubainville მან Gaston Paris-ის აზრი სრულებით უკუაგდო.

„ტრისტან და ისოლდე“ს კელტურიდან წარმოშობის დებულებისგან ერთი სიტყვაც არა მჯერაო. აბა მიხვეწეთ მე-XII-ე საუკუნემდე აგეთი გახელე-ბული, ჭკუადაკარგვით სიყვარულის დასურაიება კელტების ლიტერატურაშიო, უძველესი კელტური ლიტერატურა, ირლანდური, სასძლოს გვიხატავს სასიძოის ერთგულსო და ცოლს ქმრისაო... ხოლო სიყვარულის ყოვლადღიერი, უკანონო ტიპი, როგორც Tristan et Iseult-ში იპოვებაო, ეგ ხომ (თავიდან ბოლომ-დი) მე- XII-ე საუკუნის ფრანგული ქმნილება გახლავსო... ამ საუკუნემდი ქა-ლებს საფრანგეთის ფეოდალურ საზოგადოებაში არც ჰქონდა რამე მნიშვნე-ლობაო.“ ეს გახლავს 1894-ში გამოთქმული აზრი. ათი წელიწადი არ გასულა, რომ საფრანგეთის აკადემიის სხდომაზე 26 იანვარს 1912-ს, მეცნიერმა I. Loth'-მა წარმოთქვა: „ტრისტანის რომანს, მას, რომელიც ჩვენ ვიცით მე-XII-ე სა-უკუნის ფრანგულ პოეტების მეშვეობითო, უტყუერათ აჩნია ინგლისურ, ფრან-გულ და კელტურ ენაზე მოსაუბრე ადამიანთ თანამშრომლობაო. რომანის იდე-ალური სააკენე უნდა ყოფილიყოს ქვეყანა, სადაც ეს სამი ენა სასაუბრო იყო ერთს და იმავე დროსო. ეს ქვეყანა სუფევსო.“ Loth'-მა დაასახელა ინგლისში მდებარე Cornevall'-ი, და იქაური ადგილების სახელების არსებობაც შეამოწმა თვით რომანში.

ჩვენ გვაინტერესებს პრივანდელი სახელები, არა მერმინდელნი, და ევრო-პაში შენ-დაბების და ქვეყნების მკვიდრი ძველი სახელები იგრივეა, რაც წინა-აზიაში, ყველა იაფეტური მოდგმის, ერთი და იგივე სახელები იმეორებიან სხვა და სხვა ქვეყანაში. მოთხრობა კი ისეთი ღრმა დროის წარმონაშობია, რომ Loth'-ის მარტივი მეთოდით ჩვენ მის ზღაპარს სამშობლოს დიდაც ვერ აღმო-უჩინთ და საჭიროც არ არის ზღაპრის გაჩენის ადგილის აგრე დაბეჯითებით ცოდნა: კმარა, თუ მისი შემქნელი ნათესავი ან ნათესავები მივაგენით. იაფეტე-ლებს მუდამ ჯგუფ-ჯგუფათ, ნათესავს ნათესავთან, უცხოვრია განუყრელათ.

ბ-ნ Bédier-იც ბძანებს, „ტრისტან და ისოლდის პოემის შეთხზვა უსათუოდ ღრმა ეპოქას ეკუთვნისო, იგი საგრძნობიეროთ ფრიად დასწრობილია 1154 წელზეო, როცა ტრისტანის ამბის ტრუბადურთაგან ცოდნა ისაბუთებაო. არქაი-კული ხაზები და ლეგენდის საშვავულო თავგადასავლებში არა ერთხელ აღნიშ-ნული ზნეთა გაუთელელობა (rudesse) ნებას გვაძლევენ მის დიდათ უფრო ღრმა ეპოქაზე მიკუთვნებასაო“¹⁾; მაგრამ ამ ღრმა ეპოქათ იგი თვლის ინგლისის ნორ-მანდებისაგან დაპყრობის პირველ დროებს²⁾.

წვრილ მოთხრობის სხვა და სხვა რედაქციათა შორის 1160 წლამდი ყოფი-ლი სამი ვერსია გვკლვია ბ-ნ Bédier'-ს გამოკვლევით. ზეპირ თხრობილ ამბის

¹⁾—Le roman de Tristan par Thomas poëme du XII siècle publiée par Ioseph Bédier, პარიზი 1905, II, გვ. 313—314.

²⁾ op. c. I, გვ. 314.

შესახებ, საზოგადოთ უძველეს ხალხურ ვერსიაზე და თვით მის კელტურ წარმოშობაზე ბ-ნ Bédier-ს საკუთარი გადაჭრილი აზრი არ აქვს. აი მისი სიტყვები¹: „ჩვენ და ამ წერილ მოთხრობის არქეტიპზე უწინ რომ ლეგენდა ყოფილა, მის ვითარებაზე ჩვენგან გამოთქმულ გაურკვეველ შეხედულებათ დაბეჯითება და გასწორება სხვებისთვის მიგვიწვდიაო და განსაკუთრებით კელტისტებისთვისო“, კელტისტები კი ვერ შეთანხმებულან, ერთი ჩინებული კელტოლოგი, უკვე მოგახსენეთ, სრულებით უარყოფს მოთხრობის კელტურობას.

მაგრამ რას წარმოადგენს ბ-ნ Bédier-ის მიერ მიღებულნი და თვით მ. სვანვე გაურკვეველათ მიჩნეულნი შეხედულობანი? მასაც მისივე სიტყვებით წარმოგიდგენთ. ის ბრძანებს²).

„ამ ზომამზე გაგრძელებულ სამკვლევრო ნაცადისაგან თუ რამე მნიშვნელობის მექონი დასკვნა გამოიტანება, ეს ის არის, რომ ტრისტანის ლეგენდა არსებითათ დიადი პოეტის ქმნილება გახლავსო; რომ აგრეთ წოდებულ ხალხურ ლეგენდების ისტორიაში სულ ნაკლებ და ნაკლებათ უნდა ვირწმუნოთო ახალ და ახალ მოდმათ აღლიის ნაწინამძღვრევი, ინსტიკტივეური თანამშრომლობაო, რიგრიგათ გაპწკარული უსახელო მოამბეთ თითქმის შეგნების—მოკლებული შემოტანილობაო; უფრო და უფრო უნდა გვწამდეს რამოდენიმე შემქნელ მწერლების ინდივიდუალური და წინა-განზრახული შემოქმედებაო, და უკანასკნელი შეხედულობა, პირველზე დიახ ნაკლებ პოეტური ან ნაკლებ რომანტული, ვგონებ, უფრო ჭეშმარიტი იყოსო“.

ბ-ნი Bédier თავის ძიებას ფარგალში, იქნებაც, უსაზღვროთ მართალია, მაგრამ სულ სხვა საქმეა, თუ ლეგენდის ან ზღაპრის ხანგრძლივობა ისტორიულ ეპოქებს ცილდება და თითქმის ნეოლიტის ეპოქას, მეტს თუ არა, სწვდება. მაშინ ინდივიდუალური შემოქმედებისათვის რა ადგილია დასათმენი, რომ ადამიანს მახედაც გვიან კიდევ დიდხანს თავის ნათესავისგან განცალკევებული პიროვნული არსების ჯერ შეგნებაც არ ჰქონია.

დასტურაც, ევროპის მოქალაქური ცხოვრების შექმნილი რომანტული შეხედულობა გახლავს, როცა ასე დიადს მართელ კაცობრიობის კუთვნიელ ეპოსს როგორიც ძველი შვახმელეთური ბერძნებისგან დაცული და საშვალსაუკუნო ერანელთა და კელტთა ხელში ჩაეარდნილი შაჰნამე და მისი გამოყოფილი ნაწილი Tristan და Isolde ვილაცა ერთ რა გინდა რა დიდ პოეტის ან პოეტების შემთხვევითი კრებულის შენებულებათ გამოყავთ. ჩვენ, მეცნიერები, ანგარიშს არ ვუწვევთ სულ სხვა გზას, რომლითაც მიმდინარეობდა შემდეგ, ისტორიულ საუკუნეებშიც იაფეტელებს შორის ეპოსის შექმნა თუ არა, მისი დაცვა და უანვითარება, როგორც ნათესავურ კულტურის აყვავების ხანას. შაირობა გახლდათ გარკვეული ნათესავის ან გარკვეული თესლის განსაკუთრებით ხელობა. მოგახსენებათ სხვა და სხვა ქართველ ნათესავების, კახ, იმერ, მესხ, ქართლის თვისების ლექსით დახასიათება ძველ მწერლობაშიც, რაჭველების მესტიერობა ზოგს თქვენგანს უნდა მოგაგონდეს. ძველათ სომხეთში, სადაც იაფეტუ-

¹) op. c. I, გვ. 311.

²) II, p. 318.

რი გარდმოცემანი, ტრადიციები, მძლავრი იყვენ, მე-IV—მე-V საუკუნეში, მოზაირობა, სომხურათ «ვიპა-სან»-ობა, ისე იგი ეპოსის-მთქმელობა შეადგენდა გოლთან-ეთის მკვიდრების ხელობას. ამ მკვიდრების ნაამბობათ მოჰყავს მოსე ხორენელს საუბედურით მცირე ნაწყვეტები იმ ეპოსიდან, რომლის გმირებზე, ზოგზე მაინც, იმავე ხორენელის სიტყვით, ქართველებს განსაკუთრებითი ოქმულება ქონდათ. მოხსენებული გოლთან-ეთის მკვიდრნი წარმოადგენდნენ ნათესავს, რომელსაც ერქვა გოლთან ანუ, როგორც ბერძნები გადმოგვცემენ კოლ-ტენ, ესე იგი მრავლობითი რიცხვი კოლ სანათესავო სახელისგან. ეს იგივე სანათესავო სახელია რომელიც მეორე მრავლობითი ნიშნით—**ხ** ბევრით კოლ-ხი¹⁾, დიახ ცნობილი სახელია, საქართველოს ნაწილშია ისტორიულ ხანებიდან მოქცეული. უკვე ახსნილია, რომ სიტყვას კოლხი სხვა და სხვა სახე აქვს, მათ შორის იპოვება «გლახ» (←«გლხ»), და «გლხ» (←«გელხ»), გამორკვეულია ისიც, თუ ერთს მათგანს «გლახს», პირვანდელ «გლხს»-იდან წარმომდგარს, რატომ 'გლახის' ან 'გლახაკის' მნიშვნელობა აქვს. აქ დავსძენ მხოლოთ, რომ პირვანდელ მისი სახის ფუძე «გალ-» ქართველებს მიუღიათ 'მღერის'—ტერმინათ, და მისგან წარმოებს ზმნა «გალ-ობა», განსაკუთრებით 'საეკლესიო გალობა', რადგან ქრისტიანობის დამკვიდრების დასაწყისს და კიდევ დიდხანს სომხეთშიც და საქართველოშიც კერპთმსახურული ეროვნულ კულტურის სიტყვებს ხმარობდნენ «კოლ-ხ»-ის, ქართველების განხივანებით და დაბოლოვებით «კალ-ების» (kal-es), შემდეგ «გალ-ების». ეგ ხელობა, როგორც სომხეთის ჩრდილო დასავლეთით დასახელებულ «კოლ-თან» ნათესავის სასახელოვნო «ვიპასანობა», განთქმული ყოფილა კავკასიის საზღვარ გარეთაც, აზიაში შვამდინარის არამელთა მხარეებიდან პალესტინეს მცხოვრებ ებრაელებამდი. მხოლოთ ამ ჩრდილო სემიტების ენებში მოქცეული სიტყვა არამული KAL-(kal), ებრაული KAL 'ხმა' ახლა პოულობს თავის ახსნას. საბუთი გვაქვს ვიფიქროთ, ეს განყენებული მნიშვნელობა 'ხმა' შემდეგი ხანის გამომუშავებულია. თავდაპირველათ ეს სიტყვა აქაც 'სიმღერათქმას', ჯერ კერპთმსახურობაში განთქმულ ნათესავის ხელობას, 'ვიპასანობას' ნიშნავდა, და სიმღერის მნიშვნელობით კიდევაც დაცულა იგი სირიულ ეკლესიაში, სადაც გალობა გაქრისტიანებულ საკერპთმსახურო სხვა და სხვა სიმღერის კილოებს შეიცავდა. ამ სიტყვით სირიელებიც აღნიშნავდნენ საეკლესიო გალობის სხვა და სხვა სახეს (hymnus cantus defunctorum და სხვა), კერძოთ cantus sive tenus ad quem decantatus ხდებოდა სხვა და სხვა ლოცვა. იმავე სიტყვით იხასიათებოდა საზოგადოთ musica ecclesiastica და თვით ურჩაული ან ედესური საგალობო კილო. რომ თვითონ KAL—პირველში 'ხმას' მართლაც არ

¹⁾ სრული განხივანებით კოლხ. მსურველი ჩვენ ნაწყვრებში იპოვის არა ერთხელ ამ სახის დასახლებებს, სხვათა შორის მდინარე ჭოროხის სახელის გამომუშავებულ ცდებში. ჩვენ აქ საზოგადოთ არ ვეძებთ მასალის საესებით წარმოდგენას, არც სხვათა შორის იმის მოხსენებას, რომ ს კ ო ლ ო ტ ს სპირანტებული ფარდი აქვს, გარდა კ ო ლ ო ხ → კ ო ლ ხ-ის, კბილისბგერისეული მრავლობითი ნიშნით ნაწარმოები, მაგრამ „ა“ ხმოვანის „ო“-ნამდი შეცვლამდი, მაშასადამე უძველეს ხანისთვის მისაკუთვნილი კალატ, სიდანაც მოდის კარგა ცნობილი glat-, და წარმოიდგინეთ, წვრილ საბუთებით მსჯელნი მას მხოლოთ მესამე საუკუნეს მიათვისებენ ხოლმე.

ნიშნავდა, რომ მას უფრო კონკრეტული მნიშვნელობა ჰქონდა, იქიდანაც მოსჩანს, რომ სირიულათ 'ზგერა', 'ხმა', 'სიტყვა' (sonus, vox, verbum, ფაჰ, ო ფა-ჯუჯ) გახლავს ხაჩრ'უ ჩაჩ, რაც ნამდვილათ ნიშნავს 'სიმღერის ასულს'. ამ ნაწილებრ გამოშუქებულ წვრილმანს განსაკუთრებითი მნიშვნელობა ეძლევა, რადგან ერთი, საზოგადოთ ცნობილია, თუ რა დიდი წილი უძვეს კერპთმსახურ მგალობლებს გაქრისტიანებულ სირიელთა შორის გალობის აღყვავებაში და, მეორე, რაც ბევრმა არ იცის, ადგილობრივ კერპთმსახურების უძლიერეს ბუდეში, ხარანის ქალაქში რომ თაყვანისცემა სუფევდა, იმის ტერმინების კიდევ ერთი უმთავრესი სახელდობრ სასხვერპლო საგნის სახელი ქართულში და სომხურში გარდმონაცხოვრები იაფეტური სარწმუნებრივი სიტყვით აიხსნა: ადრე არ იცოდენ ის სიტყვა «ზუბარის» «ზუბარაკი»-რას ნიშნავდა. ეგ ორი სიტყვა ობლათ არ დარჩენილან სირიულში. იაფეტელ ნათესავურ (ethnique) კულტურიდან შეთვისებული, განსაკუთრებით სირიულში და ებრაულშიც იაფეტური შეტანილობა მდინეულების და საზოგადოთ ხელოვნების სახელებში შესამჩნევია რიცხვითაც. ცხადია, ეს ფაქტები ჩვენ მიგვიძღვიან საქართველოდან, საზოგადოთ კავკასიიდან და ისტორიული ხანებიდან დიახ შორს.

„ტრისტან და ისოლდე“ს პირვანდელ, ისტორიულ ხანებზე წინ დასწრობილ საუკუნეებიდან მომდინარეობა ყოველ ეჭვს გარეშეა. კმარა ამ მხრით დახასიათება G. Paris-ის მიერ: ერთი უკიდურეს ბარბაროსობას გვიხატავს, მეორე ზღაპრის მითიურ ხასიათს.

Gaston Paris-მა სხვოსანი პერსპექტივის დასასრულს სადღაც შორს, შორს მდებარე მოთხრობის ნისლით ბურული დაბადების დღე კინაღამ მთლიანათ აღნიშნა, მაგრამ მისგან დამოუკიდებელ მეცნიერულ სწავლის უძღურებამ და მეცნიერულ უკადრისობამ, პრეტენზიამ მართებული მირტყმა ნიშანში გაუცუდა და თანამედროვე სამეცნიერო ტექნიკურ თვისებებს მოკლებული ბეჯითათ მინიშნული ისარი ბუნებით მძღავრ მშვილდოსანს უმართებულოდ დაუფარდა მის ფეხთანვე.

მაგრამ რა ღონისძიებით შეიძლება აქ 'ქმნა მართლისა სამართლისა'. ყველა იმ აზრის არის, რომ სახელების ახსნის მეტი საშვალეობა არ გახლავსო, და იმავე დროს არა გამოდის რა აქამდი ნაცადი განმარტებებისგან.

გადადის რა იმის სჯახზე, თუ როგორ უნდა ჩასახულიყო ტრისტანის ლეგენდა კელტების ქვეყანაში და რა სახით უნდა გადაეცათ მათ ის რომანელ ერებისთვის; ბ—ნ Bédier სწერს: ¹⁾ „ასეთი ძიების საწარმოებლათ მთავარ წყაროს კრიტიკისათვის წარმოადგენს საკუთარ სახელების, პიროვნებათა და მიწა-წყალთა სახელების განმარტება. აი თუთხმეტი წელიწადია ეს საონომასტიკო და სატოპონომასტიკო კვლევა-ძიება ჯიკ-ჯიკავებით წინ უდევნიათ ძალიან გაცხარებულათ, და მათ, ამ განმარტებებს, მრავალ რიცხოვან ჰიპოტეზების წიაღში მიგუყვანივართ“

ცხადია, რომ მთელი დასავლეთ ევროპის დახელოვნებულ ლინგვისტებმა ვერასფერი ვერ გააწყვეს, რადგან თავის მშვენიერ მეცნიერულ მომზადებულე-

¹⁾ Thomas, II, გვ. 103—104.

ბას და მდიდარ ცოდნათ ამოთ ხარჯვიდენ მათ სრულებით უცნობ, მათთვის თავის ბუნებით უცხო ტიპის საენო მასალაზე.

ამ გზობას შევხები მხოლოდ ისოლდე და ტრისტანის სახელებს; როგორც იაფეტელი ორი მხრით, დედით ქართველი და მამით პიკტ-სკოტლანდელი, მე მანდილოსანს პირველი ადგილს ვუთმობ. ღირსშესანიშნავია: სპარსულათაჲ ქალს აქვს პირველი ადგილი დაჭერილი ამბის სათაურში— „Visah u Ramin“ „ვის-რამიანი“;

G. Paris-ი ბძანებს¹⁾ „ამ ზღვასავით მღელავ, ღრმა და ცვალებად დრამაში, ზღვა დაუწყნარებლათ ითვალისწინება ან მოქმედობს; იგი თითქმის ვნებით აღსავსე მსახიობის როლს ასრულებს. სხვათა შორის ისოლდე, მის ჩასანთქმელად (ცხადია თავისთავთან გასაერთიანებლად) მომზადებულ ზღვას, ემუდარება, ნ ვთსაყუდეღში უკვე მიწვენილი, უკანასკნელჯერ ერთი მანახე ის, ვინც ჩემი ნანიშნი არისო“. მაგრამ ჰკრებს რა ზღვის ან ზღვაზე ნამოქმედარს რომანის მოთხრობისდაგვარ, G. Paris-ი მით სარგებლობს, რათა შეამოწმოს რომანის შემქნელ ერის და მის სხვადასხვა ნათესავთა მკვიდრობა ზღვის პირათ, და აზრათაჲ არ მოდის, რა დამახლოვებელი კავშირი აქვს ზღვას ისოლდესთან, არ მოუდის მას აზრათ ზღვის ნამდვილი კავშირი ისოლდესთან მაშინაც, როცა მისი, G. Paris-ის, შეხედულობით რალაც უცხაური საქმე ხდება ისოლდეს ბინაზე. ეს უცნაური საქმეა, რომ რომანის შემდეგი დახასიათება გამოუწვევა პარიზელ მეცნიერის მხრით:²⁾ „თუ გავითვალისწინებთ... ადამიანურ გვლიშამოს, სადაც ჩვენი გმირები მსვლელობენ, ჩვენ მე-XII-ე საუკუნის რომანულ, ქრისტიანულ და რაინდულ ცივილიზაციას გავეყრებით და კიდევ შორს წარვიტაცებით. გავალთ რა ფრანგულ პოეტებისაგან მოთხრობაში შეტანილ ყოველ გვარ ცვლილებებს და შემალბილებელ ხაზებს (atténuations), ჩვენ ვპოულობთ ერთს უცხო რამ ბარბაროსულ ქვეყანას. სიყვარულის ამ გასაკვირველ ამბების ჩამსახველი ადამიანები თითქმის ველურ ცხოვრებას ატარებდენ, ძლივსა იქა-აქ სხივცემულ ტყეებში ჩამჯდარნი. სამეფო პალატებიც არა სასახლენი, არამედ ერთგვარი ქოხები, ფაცხები ყოფილან. ერთიც დაჰტიქრდეს კაცი სხვა მრავალ მოვლენათა შორის ამ ამბავზე: ტრისტან, რომელსაც აკრძალული აქვს Iseut'-ის ხილვა მის შესატყობინებლათ, რათა ღამე წყაროს დამჩრდილელ ხის ქვეშ ელოდეს, ღელეში გაიტყორცნის გასაოცრათ დაჭრილ ხის ნაკვეთებს, და ის ღელე თვით ისოლდეს ოთახში ჩაირბენს და გადასჭრის მას ხოლმე“.

ამ ამბავში თვით ვითამდა უმნიშვნელო წრილმანზე, ნათვრების ჩაყრაზე, ამ ჯერათ არ შევჩერდებით. თუმცა ცხადია, რომ მას განსაკუთრებითი მნიშვნელობა აქვს და დიხაც სიმართლით ხის ნათვლეთებს შეტყობინება ევალება, რადგან იაფეტურენათ მეცნიერების გამორკვეულ პირვანდელ მითოლოგიით ხე' გახლავს 'ცოდნის სიმბოლო', თვითონ ცოდნა', თვით სიტყვა 'კითხვა' ხეს' მანიშნი სიტყვისგან ნაწარმოვები ყოფილა. 'ნიშანი', მაშასადამე, 'ასო' და 'ხე', ამ

¹⁾ P. et I, გვ. 123—124.

²⁾ P. et I, გვ. 125.

ორი საგნის იაფეტურათ გამოთქმული სიტყვა ერთი და იგივე ყოფილა. მადე-
ლენის ეპოქის გამონათხარ ნივთიერ ძეგლებშიც საჯადოსნო ხის ნაკვეთები, რა-
ლაც ნიშნებით, კაცობრიობის პირველ ცდათ აქვს მიჩნეული ზოგ მეცნიერს წე-
რის ხელოვნებაში და ბრიტანიის აგრეთწოდებულ ოლამის წარწერების ასოებს
უნათესაებენ. იაფეტურანთ მითოლოგია იმ დროს ნივთიერ სიძველეთ გამოკლე-
ვასაც თითქო ხელს აძლევს.

მაგრამ უმთავრესი ჩვენი სათქმელი სხვა გახლავს.

«ისოლდე»¹⁾ ნიშნავს იაფეტური ენათ-მეცნიერებით «წყალს» მდინარეს,
„ზღვას“ და იმავე დროს „ქალსა“, „ცოლს“. ამ სიტყვის ფუძე «სოლ-» გახ-
ლავს. თავში «-ი» წინსართია (პრეფიქსი) და დასასრულს «-დე»-და-
ბოლოვება, მრავლობითი რიცხვის ნიშანი. «ი» წინსართი ერთი მის მრავ-
ალ სახეთაგანი, მისივე სხვა სახე გახლავს «ვი-» დაცული სპარსულ გარ-
დმოცემით იმავე სახელში—«ვი-სა», სადაც არა თუ მრავლობით დაბოლო-
ვებას, თვის ძირეულ თანხმოვანს «ლას» განადგურებულათ გამოწმებით
გარკვეული კანონის ძალით, მის პირობაზე მაგალითად, როგორც ქართულში
ზოგჯერ «ქა» იხმარება მიმართვაში «ქალ»-ის მაგიერ. სრული ფუძე თითონ
სიტყვის გახლდათ «სალ», როგორც «ქალ», არა მარტო თეორიულათ, დასათვა-
ლიერებლათაც დარჩენილი იმოწმება ლურსმურ ძეგლების შიშვარულ ენის ძველ
წანალეკში, სადაც იგი ნიშნავს მხოლოთ «ქალს» და «ცოლს», «ისოლდე»ს ფუძე
«სოლ» ხმოვანის პირობაზე შეცვლილია შეჯვარადინების კანონით, შესაფერ
თესლთან შერევის, გაორბუნებოვნების, ჰიბრიდიზაციის გამოისობით, სწორეთ
ისე, როგორც ქართულში მისი ბგერათ ზედა საფეხურის აწეული სახე «ცოლ»
«სალ»-ის დაპირდაპირებით. «სალ» სახესაც, მოგვხსენებათ, ქართულში შერჩე-
ნია, ხმოვანის შეუცვლელათ, ზედა საფეხურის აწეული სახე «ძალ» რთულ სიტ-
ყვაში «ს-ძალ», ესე იგი «რძალ-ი რომელსაც მთელი სახლის პირვანდელში გა-
ნუყოვლათ საერთოთ ქალს ნიშნავს: «ს-» «სახლ»-ის პირველი ასოა დარჩენილი:
მისი ნათესაობითი სახე «სი-» თქვენ ყველამ უნდა იცოდეთ, იმ ხანაშივე წარმო-
მდგარ რთულ სიტყვებში ჩარჩენილა—«სი-ძე» «სი-მამრი», «სი-დედრი». «სალ»
ფუძეს «სოლ» სახის გარდა სხვა კიდევ, უკვე თანხმოვანის პირობაზე შეცვლი-
ლი სახე აქვს, აგრეთვე შეჯვარდინების კანონით, სახელდობრ «ლას»-ის მაგი-
ერ «რე», ესე იგი «სარ», როგორც ქალის მაგიერ «ქარაბიქა» ჰერმადროდი-
ტის მნიშვნელ სიტყვაში. იაფეტურ ენათ-მეცნიერების უკვე გამოკლეულ და
დაბეჯითებულ დებულების მიხედვით «სალ» სიტყვაში ხან ხმოვანის «ანის»
«ონად», ხან თანხმოვანისა «ლას»-ის «რე»-დ შეცვლა მარტო ბგერათ უკმაკურ
ტრიალს კი არ მოასწავებს. ულმობელი კანონებრივი ცვლილება, შეჯვარე-
დინების შედეგი, გვიჩვენებს იმ იაფეტურ ნათესავს ან იაფეტურ თესლს,
რომლის ვაჟლენა აქ მომხდარა და რომლისაც «ონი»ც და«რ»ეც ამ შემ-
თხვევაში პირვანდელი ბუნებრივი კუთვნილება ან თვისება ყოფილა. რომ მეც-

¹⁾ჩვენ აქ არ შევიტოვებთ იმ წვრილმანზე, რომ Isolde Iseut, Iseult და სხვა წარმო-
ადგენენ იმავე სახელის ვარიანტებს, რომელთა აღორძინების ნამდვილ ისტორიის გამოსაშუქებ-
ლათ საჭიროა იაფეტურ შედარებითი ბგერათმეტყველების დაკითხვა.

ნიერული ტერმინებით, სიბილანტის შტოსი შუშინვარე ჯგუფი და სხვა ამ გვა-
რით, არ დაგაფრთხოთ, პირდაპირ კონკრეტულათ დაგისახელებთ იმ იაფეტურ
ნათესავს, რომელსაც ამ შემთხვევაში «ანის» მაგიერ «ონი» და «ლას»ის მა-
მაგიერ «რე» ბუნებრივით ეკუთვნის. ეს გახლავს მეგრული და ქანური ჩვენში.
გაქართულელებამდე გურულიც, აქაურობაზე (საფრანგეთ-იტალიაში) კი უკვე
ჰგონიათ ძირით ამოვარდნილი და უკვლოდ გამქრალი ლიგურული ენა ან იგი-
ვე გურული, რადგან დასაწყისი «ლი-» «ლი-გურულ»ში ჩვეულებრივი წინსარ-
თია. მაგრამ მეგრულ-ქანურ ენათ ენათესავებოდენ, მათ ერთ განუყრელ სახეს
წარმოადგენდა სკვითური, ესე იგი სკოლოტურ-კოლხური, და აქ დაბეჯითება,
გა-პრეციზება—უკიდურესაც აღმატებულ მნიშვნელობას წარმოადგენს ჩვენ სა-
კითხში, რადგანაც კოლხები ან კოლები იგივე გალები ან კელტები იყვნენ, და
ზოგი ხომ კელტებს ასაკუთრებენ ისოლდის არა თუ სახელს, თვით ამბავს. ყო-
ველ შემთხვევაში «სალ» ფუძე, წმინდა ქართული ტიპი, მისი ორი შეჯვარა-
დინებული ამხანაგებით «სარ» და «სოლ» ნიშნავდენ იაფეტურათ არა მარტო
«ქალს», არამედ «წყალსაც», «მდინარესაც», «ზღვასაც». «ისარ», ხან «იზარ» გამოთქ-
მული რამდენი წყაროს და მდინარის სახელია ლიგურების, ხან თვით კელ-
ტებისაც ნაფლობ ვეროპის ქვეყნებში, აქ ამის მითითება ჩვენ არ გვჭირია. გან-
საკუთრებდა საყურადღებოა ჩვენი ეპოსის შესახები საკითხისთვის, რომ რო-
გორც უკვე გამოკვლეულია და დაბეჭდილიც არის ახლა, თვით-წმინდა ქართული
ტიპის ფუძე «სალი» და მისი ამადლებული სახე «ტალ», პირველში «წალ»,
ზღვის და იმავე დროსვე ამ სიტყვის ტოტემურათ შემქნელ ნათესავის სახელ-
ში აღმოჩნდა შვახმელეთის უძველეს ხანაში და შვახმელეთისვე უგანათლებლ-
ლეს კუთხეებში, და რაც კიდევ მნიშვნელოვანათ ხდის ამ აღმოჩენას, ქართული
ფუძის დამცველ იმ შვახმელეთურ სიტყვებს—მათ ახლავე მოგახსენებთ, თუ თვი-
თონ ვერ მიმხვდარხართ—მაშ იმ შვახმელეთურ სიტყვებს სწორეთ ის სამო-
სელი ჰმოსია, ის პრეფიქსები მიუღია, რაც განსაკუთრებით საჭიროა „ტრი-
სტან და ისოლდე“ რომანის სამშობლოს მისაკვლეველათ. ეს გახლავს ერთი—
პრეფიქსი «ტე»; ეს პრეფიქსი ჯერ ხმოვანის ადგილს სცვლის როგორც «ეტ-
რუს-კ» სიტყვაში ეხედავთ, რომელიც წინეთ. te-rus-k ყოფილა, და მერმისში
სრულებით ჰკარგავს ადგილ—გადაცვლილ ხმოვანს, და მეორე პრეფიქსი „ი“ ესე
იგი სიტყვა ეხება იაფეტურ ტერმინებს, ჩარჩენილებს ერთი მხრით საბერძნეთ-
ში და ბერძნულ ენაში, ორივე შემთხვევაში წმინდა ქართული ტიპის «სალ»
«წალ» «ტალ» ფუძის მექონ სიტყვებს—ბერძნულში ეს გახლავან Θε-σασλ-α
Θε-σασλ-α ქვეყანა, სალთა ნათესავის ქვეყანა, პრეფიქსით «თე—» და ბერძ-
ნულსავე Thal-as-a—, ზღვა, განსაკუთრებით Thal-as, მრავლობითი დაბოლოვებით
—as იგივე ფუძე Thal ან «სალ» გახლავსთ და ლათინურში I-tal-us I-ta-lia, წინ-
სართით ი—იგივე ფუძე «ტალ-», იმავე ნათესავის სახელი, «სალ-» ფუძიდან
ამოყვანილი.

მაგრამ ჩვენი ეპოსის შესახები საკითხისთვის აგრეთვე მნიშვნელობა აქვს
მას, რომ სწორეთ იმავე სიტყვის მეორე ორბუნებოვან სახეს, «ი-სარ-» სიტ-
ყვის კვალს ვპოულობთ კავკასიაში, აქ უკვე როგორც ბრიტანია-საფრანგეთში,

საზოგადოთ დასავლეთ ევროპაში მრავლობითი რიცხვის დაბოლოვებით, არა შემოკლებულთ «დე» ან «ტე», რომელიც იმოწმება «ისოლ-დე» «ისოლ—ტე» ან «I-seul-ს» ვარიანტებში, არამედ სისავსით როგორც «კოლ-ტენ» ან «გოლ-თან» სანათესავო სახელში, მაგრამ «ი-სოლ-დე»-ს დაგვართ თავდაპირველში უსათუოდ «ი-პრეფიქსით», ასე რომ თუ ბერძნული გადმოცემის დაგვართ «კოლ-ტენ» სანათესავო სახელის მრავლობითის ნიშნათ «-თენ» ავირჩევთ, უნდა მივიღოთ სიტყვა «ი-სარ-თენ», რაც დაუცვიათ სომხებს ქალის სახელათ მათი ენის თვისებით, რომ ბოლოდან წამოთვლილ მესამე მარცვლის ხმოვანს უკუავადებს, მაგალითათ «ისაჰა-კის» მაგიერ «საჰაკ» მაშასადამე «ისართენ»-ის მაგიერ „სართენ—“ და მათი დაკნინებით და უფრო მოსაფერებელი დაბოლოვებით „იკ.—სართენიკ“.

აქ შესანიშნავი ის გახლავს, რომ „სართენიკ“ არა კუ უბრალო ქალის სახელია, ის სახელია გაინდოვრობებულ სომხებზე გადასულ იაფეტურ ეპოსით წამოღებული, იმ ეპოსით, რომლის მცველნი სომხეთშიც იყენენ გალების ან კელტების მონათესავე „გოლ-თან“ ან „კოლ-ტენ“ ტომის Uipasan მგოსანნი, „ვიპასანები“, მალობელნი. ის სახელია იმ გმირ-ქალის, რომელიც პირდაპირ ისოლდეს წარმოადგენს, რომელიც „არგა-მ“ზე ან „არგა-ვან“ზე ესე იგი „მარგ-ვან“ზე, ტრისტან და ისოლდეში Mark'ზე, გათხოვილი ან შეყვარებულიც, იმავე დროს მეორე მოტრფიალის საძიებელი და მტანჯველი იყო. მაგრამ როდესაც ძნელდება ისოლდეს ნათესაური ვინაობის გარჩევა, მისი მოტოტემე ნათესავის სახელი, ხორენელის დაცული გადმოცემით სრულებით ირკვევა, ვისი ტოტემური ქმნილება გახლდათ სართენიკიც და ისოლდეც, სახელდობრ ალბანთა მეფის ქალიშვილის, მაშასადამე, „ჰალ—“, რაც იგივე „სალ“ ნათესავის, ესე იგი არა თუ მარტოლა „ჰალ-ბან“ უების, თვით „წარ-მათ“ ღმერთის პირველ „ი-შტარ“ ქალღმერთის მსახურებელ ქართველებისაც.

ჩვენ ვწყვეტთ ისოლდე-სართენიკთან ჩვენი მხარეების დამაკავშირებელ ბერ სხვა ენურ მასალის მოთვლას და ეპიური ტიპების გარჩევას და ერთ წუთას მხოლოთ მოუბრუნდებით Tristan'ის დასავლეთურ ვერსიას. არსებობს დიდი ბრიტანიის აღწერილობა, რომელიც შოტლანდიას ოთხ ნაწილათ ჰყოფს, ალბანიათ ჩრდილო დასავლეთისკენ, Galwega' თ სამხრეთ დასავლეთით, Loonia' თ სამხრეთ აღმოსავლეთისკენ, Moravia ჩრდილო აღმოსავლეთით. მარტო კარგა ცნობილი Albania'ს ადგილი რომ საძიებრათ გახდეს, კმარა ისტორიულ მეოთხდის მიმდევართ მეცნიერებს კვალი დაებნას, და რამდენი სწავლული ჩაერიოს პაექარში, იმდენი თავისებური აზრი გამოითქვას. Ferdinand Lot' მა ზემოხსენებულ სახელებში იცნა ტრისტანის თქმულებაში სხვა და სხვა პოეტებისგან ნახსენები Almei (Albania), Galloway (Galweya), Lothian (Loonia), Moray ან Murrain (Moravia), და ამ მიკვლევაში მას დიდი სიმართლე აქვს. საეჭვო აქ, როგორც ახლა აშკარათ ჩნდება იაფეტური ანალიზისგან, არა არის რა წინააღმდეგბ-ნ Bédier'ს აზრისა, ¹⁾ არც როცა მათში ბ-ნ Lot ცნობილობს ბრიტანიის სხვა და სხვა ადგილების სახელებს—Loonnois თვით Gavioie' საც და სხვას, მაგრამ იგივე სახელები, რომელთ ახლა პირვანდელი სახეებიც და წარმოშობაც ვი-

¹ Thomas, II, გვ. 109—110.

ციტ, უმეტესი სიმსგავსით მისათითებელია მრავალ სხვა ქვეყანაში, ბრიტანიის და კავკასიისაც გარეშეთ, როცა ისტორიის წინდასწარებულს ხანაზე გადვიართ და შესაფერი იაფეტურ მეცნიერების მასალით და იარაღით ვიკვლევთ, რაც აუცილებელია, რადგან მზე და წყლის ღმერთ მიჩნეული გმირები, ცხადია, ისტორიულ ხანაებში არ შექმნილან.

ისოლდეს ფარდი, ვისას სახელის მატარებელი ქალგმირი სპარსულ ვერსიაში კიდევაც დასახელებულია წყალთ—ქართულ თარგმანში წყაროთ.

ამ გვარად გამოდის, რომ აქ ჩვენ კავშირთა ბუნების ელემენტების და სტიქიების, კაცობრიობის პირვანდელ ღმერთების, სხვა და სხვა სანათესაო ღმერთების, წრეში ვტრიალებთ, და ერთგვარათ ამას ცნობილობდა მხოლოდ შინაარსის მხრით Gaston Paris-ი, როცა ის ამბობდა, რომ ტრისტანი მზე უნდა იყოსო.

ახლა მიხედვით იმასაც, თუ რა ბუნებრივად იხსნება Tristan და Isolde'ს ის G. Paris'-ის გამაოცებელი ამბავი, რომ მის, ესე იგი მდინარის და ზღვის, საზოგადოთ წყლის-ღმერთას ისოლდეს ბინაში შეირბენს ღელე და მას გადასჭრის. მეცნიერი Bédier ძალიან შეაწუხა ამ ამბავმა და ჯერ G. Paris-ისავეთ შენიშნა: „il faut de toute nécessité se figurer, non pas un château féodal, mais une hutte au sol de terre battue,¹“ რადგან მას დღესაც სჯერა, რომ Tristan et Iseult'ის რომანის ზღაპარიც ვითომ საფრანგეთში და ინგლისის საშვალ საუკუნის ფეოდალურ ციხე-დარბაზებში აღორძინებულიყოს, გულუბრყვილოდ გვიტყდება, თუ როგორ უშედეგოთ და უსარგებლოთ უძებნია შესაფერი ოთახი „Nous avons vainement cherché dans les dictionnaires et les revues d'archeologie la mention d'une disposition, même exceptionnelle, qui aurait dérivé un ruisseau dans les salles basses d'un château,²“ და თან ამ ხუროთმოდვრო საკითხის შესახებ ვრცელი შენიშვნა მოუთავსებია მას შესაფერ შენიშვნაში³.

ტრისტანის სახელის ახსნას ბევრი რამ გვიადვილებს. მას ისეთი ძირამდი საქმის ჩამყოლი მეძიებელი დაურჩა როგორც თავისი სიმახვილით საგამონაკლისო გერმანელი მეცნიერი Zimmer'-ი, რომელმაც გამოაშკარავა, „ტრისტანის სახელი პიკტურიდან უნდა წარმოშობილიყოს“, ⁴ d'Arbois de Jubainville' მან დაადასტურა თავის თანხმობით ეგ უტყუარი ფაქტი. მაგრამ ჯერ კიდევ ყველანი ისე ფიქრობენ, თითქო იცოდენ, პიკტური-ლა რას ნიშნავს და ვინ იყვნენ პიკტები. უმრავლესობა დაჯერებულია, რომ ლათინურიდან წარმოებს მათი სახელი—pingo, pictura, ფრ. peinture „სურათი“, და ამ ნაირ სიტყვებიდან, რადგან პიკტები სხეულს იტატუებდენ, იხატავდნო, თითქო მარტო პიკტები ყოფილიყვნენ ტატუობის მიმდევარი და თითქო სადმე დედამიწაზე გაგონილიყოს აგეთი პირვანდელერთ სახელწოდება. პიკტები, როგორც ენის

¹ Th., II, გვ. 157.

² Th., II, გვ. 157.

³ Th., II, გვ. 157 ობ.

⁴ Rewue Celtique, XII, p. 397.

მცირე რამ ნაშთი გვიჩვენებს, გარკვეულ იაფეტურ ნათესავს, ტომს, წარმოადგენდნენ. ისინი საფრანგეთშიც ყოფილან, მათგან Poities ქალაქის და სხვა ადგილებისაც სახელები იწარმოება. ადგილების იაფეტურ სახელებს ევროპაში გარკვეული გრამატიკა აქვს ულმობელი კანონებით, იგივე რაც კავკასიაში, ეს გრამატიკა დამოუკიდებელი შემდეგ აქ ევროპაში, წარმომდგარ ძველ და ახალ ერებისაგან და მათ ენებისაგან. სიტყვა, „პიკტ“ მრავლობით რიცხვს წარმოადგენს იმ მრავლობითის ნიშნით, რომელიც ჩვენ უკვე ვიცით, სახელდობრ ბგერა—ტ. მრთელი სახით—**ტან ან—ტენ**, მაშასადამე, Zimmer'-ის მიკვლეული სამშობლო გმირის სახელისა »ტრისტანის« თითქოს ენათმეცნიერულათაც მართლდება: **ტრისტან** სახელს იმავე გვარის მრავლობითი ფორმა აქვს, როგორც მის აღმოჩენილ პატრონ ნათესავს, «პიკ-ტ» სახელ წოდებულს. თვითონ ფუძე ამ სანათესავო ან ეთნიური სახელის «პიკ» («პიჰკ») — სპირანტ გამოთქმაზე ჩამოყალიბებულია, მისი სიბილანტი სახე გახლავს «პისკ», პირვანდელი ხმოვანით „ინის“ მაგიერ „უნით“ იგივე წარმოდგენილი გახლავს სახით «პუსკ-» ამ ფუძის ეს სახეები დღევანდლამდე ჩარჩენილია ისპანიაში ბასკეთის ნაწილში, რადგან «პისკ-» და «პუსკ-», «ბასკ-»-ის ვარიანტები არიან, როგორც საქართველოში იმავე სახელის ვარიანტები «**მოსხ**» და «**მესხ-**» და სომხეთში «**მასკ-**» («**მასიკ**») და «**მუშკ-**». ევროპული ფარდები «**პისკ-**» და «**პუსკ-**» ჩვენამდე მოწვენილი არიან ისპანიის ბასკეთის ორკუთხის სახელათ, «**პუსკ-**» «**გი-პუსკო-ა**» (Gipuzcoa, Guipuzcoa), «**გი-**» პრეფიქსია, და «**გისკ-ააა**», რომელიც თქვენ იცით როგორც სრუტის სახელი.

მაშასადამე, ბასკთა ერთი ერთი იმ იაფეტურ ნათესავთაგანი გახლავს, რომელთა ძმობილური ერთობა ემ მიდამოს ახასიათებს, სადაც ტრისტანის თქმულების დასავლეთურ ვერსიას ძირი მოუდგამს.

„Tristan“-ს სხვა და სხვა სახე აქვს, ყველას ახასიათებს იგივე პრეფიქსი «**ტ-**» და იგივე სუფიქსი მრავლობითის ნიშანი «**ტან**», ან შემოკლებულათ «**ტ**». რაც შეეხება საშვალ ნაწილს «**რის-**», ის «**რეს-**» ფუძის ფარდია, და ერთიც და მეორეც ვარიანტია «**როშ**»-ან «**რუს-**» სანათესავოს სახელის, ესე იგი «**ეტრუსკის**». Tristan'-ის სახელიც შესაფერათ ცვლილობს, მის სახეთაგან ცნობილია D-ros-tan, D-rus-tan, D-rus-tan, D-ris-tan შემოკლებულ სახით D-rus-t, D-ros-t. ეს სახელი ევროპის ბრიტანიის არემარეზე ხშირათ გვხვდება როგორც მიწაწყლის, შენადგილების და ზღვის ნაწილების წოდება. პირველად Gollher'-მან დაასაბუთა, რომ ისლანდიის feord'-ს მე-IX საუკუნეში ერქვა სახელათ Trostans fjord'-ო. Tristan კუნძულიც გახლავს petite-Bretagne'-ში Douarnez'-ის სრუტეში (haie). ჰგონიათ, რომ ეს Tristan'-ის რომანს გაუფრცვლებია მისი სახელიო. ეგ წარმოდგება იმისაგან, რომ დასავლეთის მეცნიერებმა ჯერ არ იციან, რომ Tristan ტოტემური გმირია, იგი ეტრუსკების ერთდროის ტოტემი-ღმერთია, მაშასადამე ამ ნათესავის სახელიც არის, და ეტრუსკები, ჯერ წმინდა იაფეტელები, მკვიდრნი ყოფილან ბრიტანიის კუნძულებზე. „Tristan“ სახელის ვარიანტია Brytan: მათი განსხვავება პრეფიქსშიც იჩენს თავს (ერთის პრეფიქსი «**ტ-**» ბგერა გახლავს, მეორეს «**ბ-**» ბგერა) და ფუძეშიც (ერთის ფუძე—სიბილანტური «**რეს**», მეორეს—სპირანტური «**რეჰ**»—«**რე**», რომლის შესა-

ხებ ზემორეთაც მოგახსენეთ). ამ თავ-მოსაბეზრებელ ბგერათ წვრილმანებს ის მნიშვნელობა აქვს ჩვენი მთავარი საკითხისათვის, რომ Tristan სახელის სხვა და სხვა სახეები და მათი მოოფოლოგია საშვალებას გვაძლევს მივაკვლიოთ, თუ ეტრუსკების რომელ წრეში განვითარებულა დასავლეთური ვერსია ჩვენი იაფეტური ზღაპრის, ტრისტანის რომანი? ცხადია იმ წრეში, სადაც ბატონობდა პრეფიქსი «ტ-» და მრავლობითის დაბოლოება «ტ-» ან «ტანი» და ფუძე „ონით“ ან „უნით“ გახმოვანებული, და ყველა ეგ ტენსიკური წვრილმანი ულმობელი სიმკაცრით გადამწყვეტელია, სად არის ზღაპრის სამშობლო აღმოსაჩენი.

უმთავრესი ჩვენი მიწვენილობა კი ის არის, რომ Tristan—ეტრუსკების ტოტემია, და მაშასადამე როგორც შეახმელეთურ კულტურის საბერძნეთის ნაწილში «რესი», Tristan წარმოადგენს 'მზეს' და 'ცხენს', გმირია საზოგადოთ ღვთათ მიჩნეული, სტიქიების ერთმანერთზე მოწყდომის და ერთმანერთან დაკავშირების, ბრძოლის და ზავის, მტრობის და სიყვარულის.

თუმცა Gaston Paris-მა უკვე იგარძნა, რომ Tristan მზე უნდა იყოსო, მაგრამ Beuier მას შემდეგ სწერდა კიდევ¹⁾—ჩვენ სრულებით არ ვიცითო, პირვანდელი ტრისტანი მიჯნურის ტიპს წარმოადგენდა თუ უბრალო საეპოსო გმირი იყოო.

ჩვენ არ გვესმის, რა უშლის მიჯნურს საეპოსო გმირი იყოს. საფუძველი არა გვაქვს აგრეთვე, რომ სადაც ჩვენი მზე-ღმერთი ან ცხენ-ღმერთი გმირობდა, იქ უარეყოთ სიყვარულთან ყოველ გვარ საგმიროთა საქმეების და გასართობ თავ-გარდასავალთა ამბების თანაყოლა, და ამიტომაც როცა G. Paris-ი ბრძანებს, ეპოპეის თემა სიყვარულის გარდა არა ყოფილა რაო, ეს, ცხადია, ითქმება გამოყოფილ სიყვარულის ამბავზე, ევროპაში „ტრისტან და ისოლდეს რომანზე“ და აღმოსავლეთში „ვისა და რამინის“ მოთხრობაზე; ორივე სამიჯნურო ამბავი გამოყოფილია საშვალ-საუკუნოის ფეოდალურ რაინდობის გასართობათ, ორივე უკვე ფეოდალ წოდების გემოთა და სულიერ მოთხოვნილებათ ყალიბზეა ამოსხმული. კმარა სომხურში დაცულ ნაწყვეტებს ჩაუკვირდეთ, რომ ბრძოლა და საგმირო საქმენი წინ წამოდგენ. ჩვენ ვეჭვობთ, რომ Tristan და Isolde-ს რომანის უძველესი სახე, რომელიც G. Paris'-ის აზრით, მე-X საუკუნეში დუბლინის ქალაქს ვიკინგების მეფობის დროს არსებულა, მოკლებულ ყოფილიყოს ძველი მთლიანი ეპოსიდან მომდინარე გასართობ ან გამამხნეველ საგმირო ამბებს, სიყვარულისგან დამოუკიდებლათ. სწორეთ ასეთ იაფეტელების ძველი მრთლიანი ეპოსიდან დაცულია, ორგანიულათ ნაანდერძევათ. და არა, როგორც ფიქრობენ ზოგნი,²⁾ შემდეგ შეტანილ ეპიზოდებათ მიგვაჩნია Tristan და Isolde-ს რომანის შემდეგი სამი მაგალითი:

1) გველის მოკვლა ტრისტანის მიერ დიახ პირდაპირ მომდინარეობს ისოლდე და ტრისტანის უსათუოდ აღრინდელი სახიდან, როგორც ამას გვიმტკიცებს კავკასიური მისი ვერსია, სოჩხთა შორის სართენიკ და არტაშესის ამბა-

¹⁾ th., II, გვ. 108.

²⁾ P. et l'ég., გვ. 140—141

³⁾ G. Paris, P. et l'ég., გვ. 137—138.

ვი, მათი ბრძოლითურთ ვეშაპებთან, აქ ტრისტანის რომანში ზემდეგ გამო-
გონილი ან შეტანილი, როგორც G. Paris-ი აზროვნებდა, არა არის რა.

2) ის მითური წერილმანი, რომ Tristan-ის სამიჯნუროს კანონიერ ქმარს, სახელათ მარკს, ცხენის ყურები აქეს და იმაღავს, ბრეტონ-კელტური მერმინ-
დელი გავლენა კი არ გამოსჰვირაჰს ამ დიახ ბრწყინვალეთ დამახასიათებელ
წერილმანში. დამოკიდებული ვითომ შემთხვევით და კერძოთ „მარკ“ სიტყვის
მნიშვნელობაზე („მარკ“ „ცხენსა“ ნიშნავს კელტურათ): თვითონ სიტყვა „მარკ“
და მისი 'ცხენის' მნიშვნელობაც დამყარებულია მაზედ, რომ იგივე „მარკ“ მნა-
თობს ნიშნავს, ლამის მნათობს, მაშასადამე შავ ცხენსა, ცხენს გამაცვივებელი
სიკვდილისა, და ჩვენ აქა ვართ საზოგადოთ ცხოველ მნათობთა პირვანდულ
წარმოდგენათ წრეში, რომელსაც იგივე შეახმელეთის იაფეტური წყარო ასაზრდო-
ვებს, რაც მიდასის ამგვარვე ამბავს. სხვაგან ხომ ცხენის ან ვირის ყურების
მაგიერ ეპოსშივე ვეშაპის ან გველის თავებს ვპოულობთ დასამალავათ აღმო-
ცენილს.

თქვენ გიკვირსთ, რომ აქ ერანის ეპოსზე სიტყვის ჩამოგდებას ვბედავ-
მაშ ერთ წუთას კიდევ შეგჩერდები იმავე სახელზე.

„მარკ“ ან „მარგ“, რომლიდანაც ნაწარმოებია „სიბრძნე ბალავარისა“
მოთხრობაში საოცარი გადარჩენილი ნამდვილი აღრინდელი ქართული ტერ-
მინი «მე-მარ+გ-ე» «წინასწარმეტყველი», სომხურშიც «მარ+გარ—ე»ის სახით
ვაბატონებული ნიშნავს 'მნათობს', 'ლამის მნათობს', ქართული «ვარ+სკულ-
ავ-ი-» (ძველ სამწერლო ენით «ვა+სკულ-ავ-ი» ან «მა+სკულ-ამ-ი») მისი ფარ-
დია, იგივე პირველი თავის ნაწილთ ბასკებ-მესხების ან იზერთა ტოტემი,
'სიწათლ'ესაც ნიშნავს დ. კერძოთ 'მთვარე'საც, ბოლო შეკვეცილი სახით «არ-
გია». მარგ-ი 'მთვარე', ლაქის მნათობი, „ვისრამიან-“ში ვისის ქმრის სახელათაც
მიიწინებთ, როგორც ისოლდეს ქმრის სახელი მარ-კ-ი „ტრისტან-ისოლდე“ში.

მარგისთან-ი და მერ+გ-მარ-ავ-ი მთელი „ვისრამიანის“ სამიჯნურო
დრამის ვადაშლის ასპარეზია, როგორც ამორ+ავ-ი, იგივე «მარ+გ-»ი დასავლეთ-
ში ბრიტანთა არემარეზე.

წარმოიდგინეთ Ferdinand Lot-ის და ბევრ სხვათაც, აკადემიკოსთა და
არა აკადემიკოს მეცნიერთა მდგომარეობა! მაგრამ განა იგინი არიან და-
სავლეთის მეცნიერების აგრეთ დაქვეითებაში დამნაშავე? იგინი არა, ჩვენ ვართ,
რომ ჩვენს ხელში ჩავარდნილი სამეცნიერო მასალის და თვით გამომუშავებული
იარაღისაც გამსოფლიოება არ შეგვძლებია.

3) და მე ჩემ მერანს დაუბრუნდები. „მირბის, მიმაფრენს, ჩემი მერანი...
კიდევ სად?—საბერძნეთში, უმართლეთ ვსთქვათ, ეგეურ მხარეში—თეზის საას-
პარეზო მიდამოზე აქ, ამ საძიებელ საკითხებში კეთილსახსოვარ ჩემ მოძღვ-
რას პროფ. ა. ნ. ვესელოვსკის საყვარელ განსვენებულ ამხანაგს გამოვეკამათე-
ბი.

მეცნიერებს გზა დაებნათ ხოლმე ათასნაირი შორქვეყნებთან მაკავში-
რებელი ამბები რომ დაინახეს ტრისტან და ისოლდის თქმულებაში. Gaston
Paris-მა გამოაცალა Tristan და Isolde-ის თქმულებას ყველა ის ამბავი, რაც

ერთმანერთის მოსიყვარულეთ განწყობილებას და მათზე აშენებულ მოთხრობის პირდაპირ არსებითათ ნაწილს არ შეადგენს, თითქო ამ თქმულების ხალხური წარმოშობის დამახასიათებლათ მით ეკარგოდეს მნიშვნელობა. მაგრამ თეზისის შესახები თქმულების მომავონებელი ზოვი რამ ელემენტი „ტრისტან და ისოლდასგან“ უკანასკნელის არსებითა ნაწილს წარმოადგენს, და შემდეგ უნიდაგოდასკენაზე მიჰყავს მას Gaston Paris-ი, ეტანება რა ბეჯითი კვალის დამკარგველი ამა თუ იმ მოსახრებას: „როგორ უნდა განესაჯოთ «ტრისტან და ისოლდას» თქმულების თვალსაჩინო განწყობილება თეზის თქმულებასთან-ო, ერთ დროს ამ ორი ეპოპეის საერთო ნაწილებში შეგვეძლო დაგვენახა ბერძნების და კელტების გაყოფაზე უწინდელი ინდოევროპული მითის არსებობის დამამტკიცებელი საბუთი დღეის-დღეობით ავეთა ჰიპოთეზის გამოთქმას ველარავინ გაჰბედავსო, უფრო მკვლევარს შეეძლო იმ აზრისკენ მიდრეკილიყო, რომ მომთხრობელ ბრეტონებს ეს ამბავი ესესხოსთ, წერილი წყაროებისაგან ამოეღოსთ, მაგრამ უკვე მითქვამს-ო, თუ რა და რა საფუძვლადანი მოსახრება ეწინააღმდეგება ასეთ მარტივ ახსნას, როცა საქმე ამ ჩვენ ან სხვა, ძველ ხანაებში გავრცელებულ ამბებზეა საკითხიო. იქნება ის არისო დასაჯერებელი, რომ მითოლოგიური მოთხრობები კელტებისთვის ბერძნებს ძველათ გადაეცესთ ზეპირათ Bretagne-ში, სადაც ლეგიონებს უამრავი კაცი შემოჰყავდათ რომის საბრძანებლო ყოველ კუთხიდან და ასეთ ამბებს მწყურვალეთ ეტანებოდნენ ბრეტონები და მესხიერებაში იკავებდნენ, მშვენიერ მოთხრობების მომხიბლაობას ბრეტონები სულით და გულით ემორჩილებოდნო“. 1).

ამ გვარად არც ერთი გზა დაბეჯითებით ვერ წამოიყენება, მხოლოდ მკაფიოთ რჩება შთაბეჭდილება, რომ მათ შორის, ბერძნების და კელტების მოთხრობებს შორის, რაღაც უარუყოფელი ნათესაობა და დამოკიდებულობა სუფევს. Gaston Paris-ისთვისაც მისი ახსნა შეუძლებელია კაცობრიობის სხვა და სხვა ნაწილის ზოგად სიმზავსეზე, როგორც ფიქრობდა გერმანელი მკვლევარი Goethe-ი, მაგრამ ამ ნათესაობის და დამოკიდებულობის წარმომშობელ წყაროს ვერ ხედავს და კარგადაც შერება, რადგანაც მის და საზოგადოთ დასავლეთ ევროპის მეცნიერთა უფლებაში ნივთიერი ცოდნა და მეთოდური საშეალება, სამკვლევრო იარაღი რომ ეწყო ან აწყვია, იმის ძალით არც შეეძლო ვისმე იმ დროს არც დღეს შეიძლება მეტი რამ დაინახოს. აქ კმარა ითქვას, რომ თვით თეზის თქმულება ბერძნების შექმნილობას არ წარმოადგენს, იგი როგორც მთელი ეპოსი ბერძენთადმი ნაანდერძევეა შეახმელეთის ადრინდელ მკვიდრთაგან.

არა მარტო თეზის თქმულების ეპიზოდური ამბავი, მთელი „ტრისტან და ისოლდას“ ეპოპეა მის ასალორძინებლათ თუ არა, მის ბუნებრივ არსებობისთვის ადგილობრივ შესაფერ გვლიშამოს, ხელშემწყობ პირობებს ჰპოულობს საბერძნეთში როგორც ტოპოგრაფიულს, ეგრე ეთნოგრაფიულს; სხვათა შორის აქ ბინადრობდა ყველა ის ნათესავი, რომელთა ტოტემურ შექმნილობას წარმოადგენს ტრისტან და ისოლდას ამბავი, მაგრამ მისი უკვე მთლიანობის ჩამსახველი დამომზატველი ვარიანტი იაფეტიანების ამ სამხრეთ წრეში, უფრო ძველი სა-

1). G. Paris, Poèmes et légendes du meyen âge, გვ. 138—139

ხეების მექონ ეგეურ და წინდასწრებულ საკულტურო ფარგალში, იქნება ვერც შოიპოვება. „ტრისტან და ისოლდის“ უმთავრესი მამაკაცი გმირი Tristan, ტოტემური წარმომადგენელი ეტრუსკების, ჩვენ უკვე მოვისხენეთ, ამ მხარის ეპოსში ცხადათ გამოდის, მაგრამ ის — აქ სიტყვა გმირს «რეს» ზეა — ჯერ კიდევ ეს ცხოველის სახის თუ მისი აშკარა ხასიათის დამცველია, «რეს» იჯერ კიდევ ადვილ დასანახი ცხენია. აქ, შემდეგში გაბატონებული ბერძნების არემარეში „ტრისტან და ისოლდეს“ მთლიანი ამბის მომღერალნი თითქოს არცკი ყოფილან. მაგრამ ტრისტანის სენისის, რესის, აგრეთვე ეტრუსკების ტოტემის, ცხოველ ტოტემის, ცხენის, უკეთ ვთქვათ ცხენ-ღმერთის ეპოსი დიახ გახლდა. ილიადაში გამობრწყინებამდი მისი ეპოსი ცალკე დამოუკიდებლათ ბრძანებლობდა, ცხადია. ამ რესის ვარიანტს წარმოადგენს «რაში», და კარგათ გემახსოვნებათ ქართულ ზღაპრებში მისი ხშირი მოვლენა. რასაკვირველია აქ ის უკვე გმირისგან, ერთხელ ღმრთისაგან, გამოყოფილ არსებას წარმოადგენს, მაგრამ რომ ოდესმე ვრცელი დამოუკიდებელი თქმულება სუფევდა ამ ღმერთის რესის შესახებ და თვით ეპოსი და გმირ-ღმერთი ხალხის წარმოდგენაში გაერთიანებული იყო, როგორც გმირი ტრისტან იმავე დროს პოეტათ იყო განთქმული, ამის უტყუარ მოწმობასაც გვაძლევს ცოცხალ იაფეტური ენების ნიადაგის მათ შორის ქართული საც გათხრა.

ცხენ-ღმერთი, ეტრუსკების ტოტემი, როგორც უკვე მოგახსენეთ, იმავე დროს მზე-ღმერთიც გახლდათ, დილის ალიონის მზე-ღმერთი, ის მზე-ღმერთი, რომელიც, ბერძნების ანტროპომორფიულ წარმოდგენით, ადამიანის სახით წარმოიდგინებოდა, მაგრამ აუცილებლათ ცხენების მიმაქენებელი. ადრე კი ეს ღმერთი-მზე, იმავე დროს პირდაპირ და შეუცვლელათ ცხენ-ღმერთიც იყო, თეთრი ან ალიონისებრი ნათელი ცხენი, და ცხადია, აქ ქართული ენა დაგვეხმარება: ეს მზე-ცხენი ჭიშკარში გამოირბენდა დილით, და მიტომაც დილას ერთი მხრით ჰქვია კარ-ი სახელდობრ ცის-კარ-ი, მეორე მხრით ცხენის იგივე ტოტემური სახელი, ქართულ ძველ მწერლობით ენაში ერთად ერთი სიტყვა ალიონის გამოსათქმელათ, ესე იგი რიჟ-რაჟუ; მეორე ნაწილში ამ რთული სიტყვის თითქო ჩვენი რაშ-ი ან რაჟ-ი გხვდება წინ, საქმით დიახ აგრეც არის მაგრამ არა სახით — პირვანდელი სახე ამ ერთი სიტყვის გამეორებით შემდგარი ტერმინის გახლავს რუჟ-როჟ (რვი რავჟ) ანუ რუშ-როშ, და რაშ, ი-ს *) მზავსად რუშ-იც როშ-იც ცხენის სახელიც იყო და ეტრუსკების სახელის ფუძეც. დილის მნიშვნელობით სვანურშია „რიჟვის“ სპირანტული ვარიანტი. ამ სიტყვის მონათესავე ბევრია.

კაცობრიობის პირვანდელი წარმოდგენა-აზროვნების დასახასიათებლათ დიახ ღირს საყურადღებო სხვა და სხვა მნიშვნელობით, მაგრამ ამ გზობას ჩვენ, ეპოსის კვალში ჩავდექით რა, ამ ცხენ-ღმერთის გაცალკეებულ მნიშვნე-

*) რაშ (→ რაშ) მერმინდელი სახეა, გავრცელებული, ხმოვანთა, აქ ანის დაკარგვის შემდეგ, და ადრინდელი მისი სახე კი რაშ იმავე პირვანდელ რაშ-როშ, თან მიგვიყვანს.

ლოვანი არსებობა გვანტერესებს, და სწორეთ მისი თაყვანისცემა მთელ ევროპაში იყო გავრცელებული და ამ თაყვანისცემას განსაკუთრებით მოწმობს ორგვარი ძეგლი, ერთი ქანდაკი და მეორე წარწერა; გამოქანდაკებული ცხოველისაგან უკვე გამოყოფილი ღმერთია, ქალის სახით, მაგრამ მხედარი ქალის, ცხენზე შემჯდარის ან ცხენებით გარემოცულ ტახტზე მსხდომარის, წარწერაში კი ჩნდება სახელი არა „რესის“, არამედ „სეპია“, რომელიც აგრეთვე ღმერთიუ არის და ცხენსაც ნიშნავს. აქაური მეცნიერები მას ინდოევროპულ კელტურ სიტყვათ რაცხავენ კელტების ღვთაებათ. კელტების ღმერთი დიან გახლდათ, მაგრამ მათი იაფეტელ წინაპრებიდან ნაანდერძევი, როგორც სახელი Epona, უკანასკნელი ტოტემური სიტყვა არის, მისი ფუძე pon, რადგან „ე“, თავში წინსართია, პრეფიქსი და „ა“, დასასრულს მდებრობითი დაბოლოვება, იგივე ფუძე ასეთ სახელების, როგორც fox-ilk ან pui-ი და სხვა, «სპანებ—სვან»-ების ან «ჰონ-იონ»ების, და თან მისი ვარიანტია ქართული ძველ სამწერლო ენის სიტყვა „ჰუნე“ (← hon-e) ‘ცხენი’.

ამ ორ სიტყვით „რესით“ და „ეპონით“, და მათი ვარიანტებით, მათი სათაყვანისცემლო ნივთიერათ გამოხატულ ქანდაკებით და წარწერებით მკიდრო გაერთსულიახებულია მთელი იაფეტური მსოფლიოა ჩრდილო ნაჭერი კავკასიითურთ, რესს, ‘ღმერთ—ცხენს, ეტრუსკთა ტოტემს განა არ აქვს მასაც სახე, მზის სახე, შაირობაზე მიმართული?

რა-მინ ან რას-მენ იგივე ეტრუსკელი გმირია, აგრეთვე სიყვარულის მზე-გმირიც და მზე-მოშაირიც.

ტრისტან-მზე, დილის მზე, რიჟ-რაჟ; ტრისტან-ცხენი, რესი, რაჟი, ტრისტან—მოშაირე, აქაც ტრისტან, ეტრუსკ ნათესავის ან რაც იგივეა, რეს ნათესავის ტოტემი, თვითონ ტრისტან-რესი გახლავს თავის თავგარდასავალთა ლექსათ მოამბე და აქიდან „ე-ოეს-ი“¹ და „ლესკ“ სიტყვების მნიშვნელობა იაფეტელების ეპოსში პოეზიაში ბასკურათ eresiak, მრავლობითი რიცხვი „ე-რეს“-ის ნიშნავს ‘chasons historiques’, უკვე დამტკიცებულია, რომ „პელასგ“ და „ეტრუსკ“ ერთი და იმავე ნათესავის სახელია; პირველის ფუძე „ლას“ ან „ლესგ“ გახლავს, ახლა კავკასიაში „ლაკ-ი“ ძველად „ლეკ-ი“, ძველათ „ლასკ-ი“ და „ლესკ“-ი სიდანაც ქართული „ლესკ-ურ-ი“ ან „ლეკ-ურ-ი“. იარალი და ლეკური ცეკვა. ცეკვა, სიმღერა, მუსიკა, პოეზია, საზოგადოთ მოღებენა-თამაში განუყოფელს ერთეულს შეადგენდა ისტორიის წინადასწრობილ ხანაებში და ჩვენ, მეცნიერები ვცდებოდით რომ აქიდანავე არ ვაწარმოებდით ქართულ «ლესს». ბერძნულ სიტყვას ლექსს რომ გაცნობიან ქართველები, კიდევაც შემოულიათ მისი ბუნებრივი მნიშვნელობით, მასთან შეუფარდებიან და გაუერთიანებიან ორივე. ბერძნული სიტყვა არაფერს შვაშია ჩვენი ლექსის წარმოშობაში, არც ნიშნავს ბერძნული „ლექსის“ შაირს ან ლექსს. ქართული «ლექსი»-ი ნამდვილი იაფეტური ნათესაური ტერმინია, როგორც გალობის ფუძე, და მკვიდრი სიტყვა გახლავს, პირველათ.

¹) ასკები „რ“ ბგერით ვერ იწყებენ სიტყვას, თავში ხმოვანი უნდა მოჰმატონ სომხებსაც.

აღბათ «ლესკ-ი», რა გვარ სახით შემოწმებულიც არის ეს სიტყვა ზოგ კილოკავურ ზეპირ ექმულ შაირებში.

ჩვენ ვეღარ შევჩერდებით იმაზე, რომ დასავლეთ ევროპაში რეს-ტრისტან-ებთან, ეტრუსკებთან არსებობდენ იაფეტურ ეპოსის დამკველ ტომათ გალსკალდები. „გალ“ და „სკალ“ ეგრე ეფარდებიან ერთმანერთს, როგორც „კო“ და „სკო“, როგორც „კოლ“ და „სკოლ“, რაც შეეხება „სკალდ“-ის დაბოლოვებას „დ“-ონს, იგივე მრავლობითია მანაშნია, რაც „ისოლდ“-ის სახელის დასასრულს სასმენი „დ“-ონი. ამ გვართ, როგორც აღმოსავლეთში, ისე დასავლეთში გალებს ნათესავურ ხელობათ ჰქონიათ შექმნილი იაფეტურ ეპოსის დაცვა, ეტრუსკები-რესები და კოლხები-გალები, პირველნი შემქნელნი და მეღეჭენი საკუთრად ტრისტან-ისოლდის სამიჯნურო ზღაპრის, მეორენი— მხოლოთ მგალობელნი ამ რომანის, მაგრამ იგინიც მონაწილენი მთელი იაფეტური ეპოსის როგორც ქართველი, მაგრამ ქართველნი წარმათის თაყვანისმცემელნი, გამომქმელნიც და შემქნელნიც ისოლდეს წარმოდგენილი ნათესავის ნამოქმედარის; რა ნათესავის? ჰალ-სალ-თა ან სარ-ფა და ჰალ-ქალთა ან წარქართა ნათესავის ესე იგი „აღბან-სარმატების“ „ხალდე-ქართველების“ ნათესავის და მათი ტოტემის „წარმათ“-ის მშვენიერ ქალ-ღმერთის, ძლიერ ხელ-ღმერთის, უხვადა მწყალობელ წყალ-ღმერთის.

ისოლდე-ტრისტანის და ვის-რამინის ამბის გამოკვლევას ვწყვეტთ დაუშთავრებლათ, მაგრამ ჩვენი აზრი დამთავრებულია. ფრანგული-ირლანდული-ინგლისური „ისოლდე და ტრისტანი“, სპარსული „ვის და რამინი“ ორივე იაფეტური ეპოსის, იაფეტურ პოეზიის წარმონაშობი ზღაპარია, ჯერ კიდევ ისტორიულ დროზე წინ დასწრებულ ხანებიდან მომდინარე. თქმულება გახლავს. ის გახლავსთ კავშირთა, ესე იგი ბუნებისა ელემენტების და სტიქიების შესახებ კაცობრიობის პირვანდელი ღმერთების ამბავი. იგი მეომინდელი ნატეხია მრთელიანი იაფეტური ეპოსის, რომელსაც უკვე თავისი დახელოვნებულნი მთქმელნი და შემქნელნი ყავდათ. მთელი იაფეტური ნათესავები, ამ ნათესავთა შორის ქართველები, დღემდის გადარჩენილნი, არა თუ მარტო თავის საკუთარი თესლის საღურ-წარმართულის, თავის მოძმე თესლების კოლხ-გალების და ეტრუსკ-ლესკების საერთო ეპოსის, კულტურის ერთათ ერთი ძველი მწიგნობრობითაც დამკველი, წმინდა შეურყენელი იაფეტელი ნათესავი ბძანდება, რომელს დღემდის მოუტანია ფასდაუდებელი მოწმობა კაცობრიობის პირვანდელ რწმენა-განათლების და ენის შესახებ თავის ცოცხალი ენითაც და ზეპირმეტყველებითაც. განა ამის შემდეგ შესაძლებელია, რომ ეფეზისტეაოსანის ახსნაში ძირეულათ არ გამოიცვალოს მეცნიერული ძიების გზა, მეთოდი და სრულებით ახალი აზრი არა თუ წარმოითქვას, არამედ დაისაბუთოსცა? ცხადი არ არის, რომ მისი მნიშვნელობა იზრდება, რადგან ქართველ ერის კულტურული შუბლი იზრდება და ფართოდდება შორეულ და მახლობელ ერებთან, შორეულ და მახლობელ ეპოქებთან შემაერთებელ სულ ახალ და ახალ რწმენა განათლების კავშირთან აღმოჩენით.

ქართველი ერის კულტურული შუბლი ფართოვდება და კიდევაც სხივ-იმოსება. მსოფლიო მნიშვნელობის ძალი რომ შეუკრებია ძველათ, მის ამოკითხვას მეცნიერება ძლებულობს ჯერ ასოთაგან მარცვალთ და მარცვალთ სიტყვათ აწყობით კითხვას. მაგრამ ქართველი ერის ახლანდელი ცოცხალი წარმომადგენლობა შინაგან თავის თვისებებით, რეალური შეგნების ლტოლვით ამ თავის მსოფლიო ხასიათის მექონ კულტურის შესაფერ ფარგალზე იზრდება თუ არა?

ეს თქვენთვის მომინდვია საპასუხოთ.

მე, ჩემდა თავათ, მეცნიერების პირობაზე სათქმელს მოგახსენებთ. დიხს, რაც მოგახსენეთ, ზღაპარია, მაგრამ ცხოვრებაც ხომ ზღაპარია ხან საძაგელი ხან მშვენიერი, და ერთი უმშვენიერეს ზღაპართაგანი ხელოვნების ძმა მეცნიერება გახლავთ. როგორც ცხოვრების, ვერც მეცნიერული ზღაპრის რწმენით ვიკადრებ თქმას, რომ დღეს იქნება თუ ხვალ ქართული ენის შეუსწავლელათ და მის აღმოჩენილ საშუალებათ გაუცნობლათ ვერც ერთი კაცობრიობის კულტურულ სიძველეთ საკითხი ვერ ვადიჭრება, ვერც ერთი უნივერსიტეტი კუთვნიულ დარგში უქართულ-საგნოთ წარმოსადგენი ვერ იქნება.

494.63

2 31